Saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Nurhan ATASOY'a

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 2258
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Osmanlı Eserleri Dizisi / 9

BELGELERLE ÇIRAĞAN SARAYI

SELMAN CAN

® T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI 1999-ANKARA
ISBN 975 07-2148-2
Kapak Düzeni / Altan ELMACI

Can, Selman
Belgelerle Çırağan Sarayı / Selman Can. - Ankara : Kültür Bakanlığı, 1999.

XI, 115 s. : rnk. res., 6 plan ; 24 cm. - (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2258. Yayımlar Dairesi Başkanlığı Osmanlı eserleri dizisi ; 9)
ISBN 975-17-2148-2

I. k.a. II. Seriler: .

725.1709561

Birinci Baskı, 3.000 Adet.

Baskı:
ÖZKAN Matbaacılık Ltd. Şti
G.M.K. Bulvarı Özveren Sokak No: 5
06570 Demirtepe - ANKARA
Tel : (0.312) 229 59 72
(0.312) 229 59 74
Faks : (0.312) 230 88 36

İsmini, Lale Devri'nin deniz kabuğu üzerinde yakılan kandilli gece eğlencelerinden alan Çırağan Sarayı, önceleri küçük bir kasırken zamanla genişleyerek bir sahil saray niteliğine bürünür.

18. yüzyıl başlarından itibaren Boğazın en gözde mekânlarından biri olan Çırağan, ilk defa bütün yönleriyle bir saray işlevi üstlenen görünümüyle Sultan II. Mahmut döneminde inşa edilir. Ancak bu ilk Çırağan Sarayı Sultan Abdülaziz'in saltanat yıllarında yıkılarak 1863-1871 tarihleri arasında yerine Yeni Çırağan Sarayı yapılır. Yapımında hiçbir fedâkarlıktan kaçınılmayan saray ne yazık ki uzun süre kullanılamaz ve siyasi olaylar neticesinde Sultan V. Murat için 1876'dan 1904'e kadar 28 yıl boyunca bir hapishane işlevi görür. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Mebusan binası olarak kullanılan saray 19 Ocak 1910'da çıkan bir yangınla kullanılamaz hale gelir. Yangın sonrasındaki ilgisizlik nedeniyle tamamen harap olan bina, 1987'de otel olarak kullanılmak amacıyla restorasyonuna değin enkaz olarak kalır.

"Belgelerle Çırağan Sarayı" İmparatorluğun son ikiyüz yılına tanıklık etmiş bu önemli sarayın hikayesini bize aktarmakta. Osmanlı arşiv vesikalarına dayalı olarak yapılan çalışma, saray hakkında bilinmeyen pek çok yönü ve olayı aydınlığa kavuşturuyor. Akıcı üslubuyla konuya uzak veya yakın herkesin rahatlıkla okuyabileceği bir eser.

700. kuruluş yıldönümü nedeniyle Osmanlı kültürel mirası üzerinde yapılan bu tür çalışmaların bir kat daha değer kazandığı inancındayım.

M. İstemihan TALAY
Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IX
KISALTMALAR XI
GİRİŞ 1
İLK ÇIRAĞAN SARAYLARI 4
Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Çırağan Yalısı 4
Eski Çırağan Sarayı 9
YENİ ÇIRAĞAN SARAYI 17
Sarayın İnşasıyla İlgili Yapılan Çalışmalar 17
Sarayın Yapımında Kullanılan Malzemelerin Temini ve Orijinleri 20
Sarayın Yapımında Çalışan Sanatçı ve Ustalar 23
Sarayın İç Döşemesi İçin Alınan Eşyalar 25
Sarayın Bahçe Düzenlemesi 29
Sarayın Mali Kaynakları 32
Çırağan Sarayı'nın Kullanıma Başlanması 37
Sarayın Meclis-i Meb'usan Binasına Çevrilişi ve Yanışı 46
Sarayın Yanışından Sonraki Gelişmeler 51
ÇIRAĞAN SARAYI'NIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ 55
Üslup ve Planı 55
Süslemesi 57
BİBLİYOGRAFYA 60
Metinde Geçen Belgelerin Listesi 67
Çalışmada Kullanılan Belgelerden Örnekler 70
Resim Listesi 91
Planlar 115

ÖNSÖZ

Çırağan Sarayı; Batılılaşma Dönemi Osmanlı Saray Mimarisi içerisinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen, üzerinde yapılan araştırmalar çok sınırlı sayıda kalmış ve İmparatorluğun son iki yüzyılına tanıklık etmiş bir yapı hakkında, hatıratlar ve seyahatnâmeler bellibaşlı bilgi kaynağını oluşturmuştur.

Bu çalışmada, daha önce tekrar edilegelen bilgilerin dışında, tamamiyle Osmanlı Arşiv Vesikalarına dayalı olarak belgesel nitelikli bir araştırma yapılmış ve saray ile ilgili olarak ilk kuruluşundan, yanışına ve sonraki gelişmelere varıncaya kadar birçok konu aydınlığa kavuşturulmuştur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ve Dolmabahçe Sarayı Arşivi çalışanlarına, eşim Şeyda CAN'a ve saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nurhan ATASOY'a yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Selman CAN
Erzurum 1999

KISALTMALAR

a.g.e	:	Adı Geçen Eser
a.g.m	:	Adı Geçen Makale
a.g.t	:	Adı Geçen Tez
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
(D)	:	Defter
D.BŞM.MHF	:	Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Mahallefat Halifesi
DH.MTV.	:	Dahiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Mütenevvia Kısmı
DH. MUİ	:	Dahiliyye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi
DİA.	:	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.No	:	Dosya Numarası
(E)	:	Evrak
E.No	:	Evrak Numarası
G.No	:	Gömlek Numarası
H.T.M.	:	Hayat Tarih Mecmuası
İ.Ü.K.	:	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
K. No	:	Kısım Numarası
MAD No	:	Maliyeden Müdevver Defter Numarası
MSA	:	Milli Saraylar Arşivi (Dolmabahçe Sarayı)
MV.	:	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
Sy.	:	Sayı
S. No	:	Sıra Numarası
T.T.D.K.	:	Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu
vb.	:	Ve benzeri
Yay.	:	Yayınlayan
Z. No	:	Zarf Numarası
Y.EE	:	Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	:	Yıldız Mütenevvia

Not: *Çalışmada ilk defa kullanılan belge numaraları üzerine (*) işareti konmuştur.*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıl başlarına gelindiğinde, hemen her alanda kendini hissettiren, büyük bunalım ve sorunlar yumağıyla karşı karşıya olan bir ülke görünümünde idi. Yükselme döneminin parıltılı günleri uzaklarda kalmış ve istikrarsızlık, alışıla gelmiş bir durum olmağa başlamıştı. Avrupa'nın hızla ilerleyişi karşısında, yeni bir yapılanma ile bu kötü gidişin önüne geçilebileceğine inanılmaktaydı. Ancak bu yapılanma XVIII. yüzyıl boyunca genelde askeri alandaki girişimlerle kendini hissettirmeye çalışır. Gerçek anlamda değişim, XIX. yüzyılda ortaya çıkar. Bu yüzyıl başından itibaren devlet, kendi iç bünyesinde köklü değişikliklerin yaşanacağı ve bu değişimin bütün kurum ve kuruluşlarıyla toplumun her kesiminde hissedileceği tarihi bir dönemece giriyordu. Özellikle Sultan II.Mahmud ile açılmış olan reform devri ile, o ana kadar, yeni müesseseleri eskilerin yanında ve bunlara dokunulmadan kurarak geliştirmeğe çalışmak anlayışından uzaklaşılmış ve geleneksel yapılaşmalardan koparak onların yerine yeni kurumlar oluşturma yoluna gidilir.[1] Bu durum klasik kültürel yapıda ve devletin kalıplaşmış bürokratik teşkilatlarında büyük oranda batılılaşma sürecinin yaşanmasına sebep olur.

Kültürel alanda meydana gelen değişim kendini önceleri günlük hayatta hissettirmiş, batı tarzı mobilya ve eşyalar üst düzey Osmanlı idarecileri ve saray çevresinde, beğeniyle kullanılmaya başlanmıştır. Batı hayat tarzının, kültür ve medeniyetinin dikkat ve hayranlıkla izlenmesi Lale Devri ile ortaya çıkan bir olguydu. Dış ülkelerde açılan sefaretlerde görevli bulunanların, İstanbul'a geri döndüklerinde Avrupa kralları ve şehirleri ile ilgili verdikleri bilgiler, Osmanlı padişahlarının en çok ilgi duydukları konular olmuştur. 1720-1721'de Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Fransa Sefaretnâmesi bu açıdan dikkate değer noktaları içermektedir.[2] Mehmed Efendi daha Paris'te iken yazdığı mektuplarla

[1] İlber Ortaylı; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 1983, s.146
[2] Faik Reşid Unat; Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri, Ankara, 1968, s.53-58

III. Ahmed ile Sadrazam İbrahim Paşa'nın alâkalarını Paris'teki saraylar, köşkler ve diğer inşaatlar üzerine çekmişti.[3]

Bu değişim hareketine paralel olarak hanedana mensup şehzade ve hanımsultanların klasik saray hayatı içerisinde, harem dairesi çerçevesinde kısıtlı olarak sürdürdükleri yaşam tarzları dışa doğru bir açılım gösterir. Özellikle hanımsultanların öncülüğünde Boğaziçi ve Haliç kıyıları köşk ve kasırlarla donatılacaktır. Topkapı Sarayı'nın entrikalarla dolu yapısından kurtulmak isteyen padişahlar da her fırsatta saraydan uzaklaşarak yeni mekânlarda, daha rahat bir ortamda kendilerine ait yapılar oluşturma yoluna giderler. Gerçi daha önceki dönemlerde de yazlık olarak kullanılan küçük kasırların mevcudiyeti bilinmektedir. Ancak bu dönemden itibaren sadece yazlık olarak değil, daimi oturulabilecek nitelikte yeni sarayların yapımına doğru bir gidiş vardır.

Barok saraylara hayranlık duyan Osmanlı hükümdarları kendileri için de bu tür saray yapıları inşa ettirmeyi düşünmekteydiler.[4] Batı sarayları benzeri bir tasarım ürünü saray yapısının ortaya konması Sultan II. Mahmud döneminde olmuştur. Bu amaçla yapılan Eski Çırağan Sarayı, Osmanlı padişahlarının Batı hükümdarlarınınkine benzer saraylarda oturma arzularını karşılamak üzere yapılmış ilk oturma sarayı idi.[5] Bundan sonra aynı anlayışın ürünü olarak Sultan Abdülaziz devri sonlarına kadar yoğun bir saray yapımı işine girilmiştir.

XIX. yüzyıl saraylarının eskiden farklılığı, bunların sadece Batı tarzı yapılar olmalarıyla kalmayıp, plan bütünlüğüne de sahip olmalarıydı. Diğer bir özellikleri de az ya da çok oranda dışta süslemeler içermeleridir. Bu yapılarda gösterişlilik ve görkem ana

[3] Doğan Kuban; Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İstanbul, 1954, s.22.
[4] Nurhan Atasoy, "Dolmabahçe Sarayı'nın Türk Karakteri" Milli Saraylar Sempozyumu (15-17 Kasım 1984), İstanbul, 1985, s.86.
[5] Mustafa Cezar, "XIX. Yüzyılda Neden Batı Tarzı Saray?" Milli Saraylar 1993, Ankara, 1993, s.8

temayı oluşturur. Büyük ya da küçük her saray yapısının tasarımında gösterişlilik ve görkem, mimarları, yapının üslup sorunu ve kullanış amacı kadar meşgul etmiştir.[6]

Eldeki kısıtlı imkanlara rağmen, büyük harcamalarla ve ağır faiz yükleri altında inşa edilen saray yapılarının, dönemin sosyo-psikolojik yapısıyla da yakın bir ilişkisi oldukça açıktır. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren girdiği savaşların büyük çoğunluğunu kaybetmiş ve ağır hükümler içeren antlaşmalar imzalamış olan Osmanlı, hızla toprak kaybına uğrayan ve ekonomisinin çöküşünü önleyemeyen bir devlet olarak, halkına karşı zaafa uğrayan itibar ve kudretini bu ihtişamlı saray yapılarıyla düzeltebileceği düşüncesi içerisindedir.

Batılılaşma dönemi Osmanlı Saray Mimarisi içerisinde yer alan Çırağan Sarayı; XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca kasır, yalı ve sahilsaray işlevlerini üstlenen bir dizi yapılar silsilesi olarak bu dönemin gerek sanat anlayışını ve gerekse de sosyal ve iktisadi yapısını yansıtması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

[6] Mustafa Cezar, a.g.m., s.8

İLK ÇIRAĞAN SARAYLARI

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Çırağan Yalısı

Çırağan Sarayı'nın bulunduğu alan, Boğaziçi'nde bağ ve bahçelerinin güzellikleriyle tanınmış ve her dönemde padişahların, hanımsultanların, sadrazamların ilgi odağı olmuştur. XVII. yüzyıl başlarında "Kazancıoğlu Bahçesi" ismi ile anılan bu yerde saltanata ait ilk yapı IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın yalısıdır.[7] Bu dönemdeki yapı ile ilgili olarak herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Kaya Sultan'ın ölümünden sonra (1659) III. Ahmed Devrine kadar özellikle IV. Mehmed ve II. Mustafa'nın uzun süreler Edirne'de oturumları İstanbul'un ihmaline sebep olmuştur. Birçok köşk ve kasrın harap olduğu bu süre içerisinde Kaya Sultan Yalısı'nın da aynı akibete uğradığı anlaşılıyor.[8]

Sultan III. Ahmed dönemiyle birlikte, İstanbul'da yaygınlaşan eğlence âlemlerinin en gözde mekanlarından biri olma niteliğini taşıyacak olan Çırağan; XVIII. yüzyıl başlarından itibaren yaklaşık iki yüzyıl boyunca isminden sıkça bahsedilen ve birbiri ardısıra inşa edilen yapılar topluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lâle Devri'nin önde gelen devlet adamlarından Nevşehirli İbrahim Paşa, III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan[9] ile evlendiğinde, Kaya Sultan Yalısı'nın bulunduğu alanda yeni bir yalı yaptırır.[10] 1719'da tamamlanan yapı Marmara Adası'nın en nadide mermerleri ile süslenmişti.[11] İnşa çalışmaları sona ermesi üzerine Sultan III. Ahmed'in de katılımıyla sık sık gerçekleştirilen ziyafetler, düzenlenen

[7] Çırağan Sarayı ile ilgili kaynakların hemen hepsinde IV. Murad'ın kız kardeşi olarak gösterilen Kaya Sultan, esasında 1632 veya 1633 yılında doğan kızıdır. Çağatay Uluçay; Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara, 1980, s.55

[8] Mualla Yaman; Çırağan Sarayı Tarihi, İ.Ü. Ed Fak. Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, 1945, s.5

[9] Fatma Sultan, III. Ahmed'in 1704'te doğan kızıdır. Çocuk yaşta iken Silahtar Ali Paşa ile nişanlanmış, Ali Paşa'nın 1716'da Petervaradin'de şehit olması üzerine 1717'de Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlendirilmiştir. Çağatay Uluçay; a.g.e, s.85

[10] Haluk Şehsuvaroğlu; Boğaziçine Dair, İstanbul, 1986, s.120

[11] Ahmed Refik; Hicri On ikinci Asırda İstanbul Hayatı, İstanbul, 1988, s.65-66

eğlenceler ve geceleri yapılan "Çerağan Safaları" nedeniyle yapı "Çerağan Yalısı" adıyla anılmağa başlanır.[12]

Sultan III. Ahmed'in Patrona Halil isyanıyla tahttan indirilmesinden sonra (1730) Fatma Sultan, vefatına kadar Çırağan'da oturur.[13] İbrahim Paşa'nın Çırağan Yalısı hakkında dönemin İngiltere elçisi Edward Wortley Montague'nin eşi Lady Mary Wortley Montague Avrupa'da bulunan dostlarına şunları yazmaktadır. "Size burayı tasvir etmek istiyorum. Saray deniz kenarında bulunabilecek mevkilerin en güzelinde. Mevkie ağaçlık bir tepe hakim.... Kapıcı sekiz yüz odadan fazla dedi. Bu kadar bulunduğuna emin değilim, odaları saymadım..... Hamam daireleri kadar zevkimi hiçbir şey okşamadı. Karşılıklı iki hamam var. İkisi de aynı tarzda yapılmış. Kurnalar, çeşmeler, tabanlar hep beyaz mermerden. Tavanlar yaldızlı, duvarlar çini kaplı... Bahçeler de ihtişamca saraylardan geri değil, yeşil kameriyeler, ağaçlar ve havuzlar var. Hepsi garip bir âhenk teşkil ediyor."[14]

Çırağan Yalısı hakkında bilgi veren diğer bir kaynak, 1740 ve 1741 yıllarında Avusturya Sefareti'nin askeri maiyyetinde bulunmuş olan Gudenus'un tanım ve krokisidir. Gudenus, sefire verilen ziyafetler münasebetiyle yapıyı görmüş, isim vermeden birtakım bilgiler vermiş ve bir de krokisini çıkarmıştır (Resim 1,2). 14 Eylül 1740 günü gerçekleşen ziyafette yalı hakkında şu bilgileri vermektedir:[15] " Köşkteki altın ve gümüş kakmalı alaca renkler bizce yadırganabilir görünür ise de, hiç rahatsız edici değildir. Beyaz mermerlerle döşeli olan zeminin ortasında, yine beyaz mermerden dört köşeli bir su teknesi vardır. Burada camiye benzeyen bir cisimde

[12] Çırağan; Çerağ<Çırağ (yağlı fitil, mum, kandil ve ışık) kelimesinin bahçelerde, meydanlarda ve yazlık köşklerde yapılan mevsim donanması manasına gelen çoğul şeklidir. Türkçe'de zamanla "Çırağan" olarak söylenen bu kelime umumiyetle, İstanbul'da bir vesile ile yapılan gece şenlikleri hakkında kullanılmaktadır. Tayyib Gökbilgin; "Çırağan Sarayı", İA, c. III, s. 390-392. "Çırağan Safaları" için bkz. Ahmed Refik; Lale Devri, İstanbul, 1936, s. 37-71

[13] Mustafa Cezar; "Sanata Batıya Açılışta Saray Yapıları ve Kültürünün Yeri", Milli Saraylar Sempozyumu (15-17 Kasım 1984), İstanbul, 1985, s.59

[14] Ahmed Refik; Şark Mektupları, İstanbul, 1936, s.142-143

[15] S.Hakkı Eldem; Köşkler ve Kasırlar, C.II. İstanbul, 1974, s.214

(fıskiye taşı) 15 pirinç lüleden yukarıya doğru su fışkırmaktadır. Sular teknenin kenarına pirinçten yapılmış çiçeklerden geçerek hoş bir biçimde boşalmaktadır. Teknenin fazla suları, çevresinde fırdolayı yer almış olan pirinç çörtenler aracılığıyla döşemede bulunan bir açık oluğa akmaktadır. Bu oluk bahçede bulunan büyük havuza kadar uzatılmıştır. Balık sırtı şeklinde oyulmuş olan oluk, kabartma balık tasvirleri ile süslenmiştir."

Gudenus, 17 Ekim 1740 tarihli ziyafetle ilgili olarak da şu bilgileri vermektedir: "Girişte saz, uzakta mehter çalıyordu. Her zamanki gibi kahve, tatlılar, tütsüler ve tütün ikram edildi. Ev sahibi büyükelçiye bütün binaları bir aşağı bir yukarı gezdirdikten sonra, İstanbul tarafında bulunan ve bize daha evvelden Yeniçeri Ağası'nı ziyaretimiz esnasında gösterilmiş olan bir Hünkâr Sarayı'na kadar götürdü. Hünkara ait bütün odalar, hamamlar hatta Harem Dairesi bile Büyükelçilik maiyetine açık tutuldu. Bu nadir fırsatı kullanarak, bu binanın planını çizdim."

Lady Montague ve Gudenus'un verdikleri bilgiler, bu ilk Çırağan Yalısı'na ait eldeki en eski ve ayrıntılı bilgiler olarak görülmekteydi. Ancak Patrona Halil isyanından sonra öldürülen Damad İbrahim Paşa'nın mal varlığı ile ilgili olarak düzenlenen muhallefat[16] defterlerinden birinde Çırağan Yalısı ile ilgili olarak geniş bilgiler yer almaktadır.[17]

1 Temmuz 1731 tarihli deftere göre Damad İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğu yalı küçük bir saray niteliği taşımaktaydı. Topkapı Sarayı teşkilat yapısı içerisinde yer alan unsurların birçoğu bu yalıda da bulunmaktaydı. Padişahın vaktinin büyük bir kısmını burada geçirmesi böyle bir yapılanmaya gidişte en önemli etken olmuştur.

Yalı üç sofalı büyük bir kasır ve ondan bağımsız olarak inşa edilmiş birkaç küçük köşkten oluşmaktaydı. Büyük kasrın içerisinde:

[16] Muhallefât: Vefat eden kimsenin miras olarak bıraktığı menkul ve gayr-i menkul mallar.
[17] BOA,D.BŞM.MHF. No:12425*

Harem Dairesi, yeni ve eski olmak üzere iki hamam, biri denize diğeri bahçeye bakan iki Mabeyn Odası, Hasoda Dairesi, denize bakan Divanhâne Sofası, Sultan Odası, Başkadın Odası, Darüsaâde Odası, Silahtar Ağa Odası, Mehterler Odası, Harem Ağaları Odası, Câmeşûy (çamaşırcı) Usta Odası gibi bölümler bulunmaktaydı.

Bahçe içerisinde Kafesli Köşk, Küçük Başkadın Köşkü, Hünkâr Köşkü ve üç sofalı, şadırvanlı Çerâğan Köşkü yer almaktaydı. Yalının ilk çekirdeğini bu köşkün oluşturduğu ve daha sonra isminin bütün yalıyı ifade etmek için kullanıldığı anlaşılıyor. Ayrıca yine bahçe içerisinde büyük bir kameriye ve limonluk ile birlikte 128 çınar ağacının mevcut olduğu belirtilmektedir.

Yalı içerisinde kullanılan mobilyalar arasında; Mardin işi yeşil saçaklı sarı makadlar (divan), Bursa ve Bilecik yastıkları, Hint basmasından yer minderleri, kılabdanlı[18] sarı astarlı al çuha kapı perdeleri, duvarlara çekilen Mardin işi zar perdeler, sedef işlemeli iskemleler, şamdanlar, Kütahya çinisinden lale saksılar, Acem kaliçeleri[19] ve duvarlarda çalar saatler ile talik besmeleler ve hilye-i şerifler[20] sıralanmaktadır. Damad İbrahim Paşa'nın Çırağan'a bitişik "Gülşen-âbâd" isimli bir yalısının daha olduğunu aynı defterden öğrenmekteyiz.

Sultan III. Ahmed'in damadı ile birlikte sürdüğü zevk ve eğlence dolu yılların bir isyanla sona ermesi üzerine tahta çıkan Sultan I. Mahmud'un devrinde Çırağan'ın resmi bazı ziyafetlere ve görüşmelere tahsis edildiği anlaşılıyor. Sadrazam Hacı Ahmed Paşa ve daha sonra Hekimoğlu Ali Paşa, Avusturya ve Fransa gibi devletlerin elçilerine burada ziyafetler verirler.[21] Bu dönemde yalı bir anlamda devlet konukevi niteliğine bürünmüştür.

[18] Kılabdan: Kılab veya kallab denilen eğirme çarkıyla pamuk ipliği üzerine bükülüp sarılan gümüş veya altın tel ile pamuk karışık tellere denir. Celal E. Arseven; Sanat Ansiklopedisi, İstanbul, 1983, c.II, s.1064
[19] Kaliçe: Küçük halı.
[20] Hilye-i Şerif: Hz. Muhammed'in vasıflarını ve güzelliklerini anlatan yazı-tablo.
[21] Sami-Şakir-Suphi; Tarih, İstanbul, 1198, s.186-194

1741 yılında Çırağan Yalısı'nın Beşiktaş Mevlevi-hanesi'ne[22] bakan mahalli ve büyük Camlı Köşkü'nün Mimarbaşı Mustafa Efendi tarafından tamiratı gerçekleştirilir.[23] Bu tamirattan sonra yapı uzun süre bakımsız kalmıştır.

Sultan III. Mustafa 1767'de Çırağan'ı Şeyhülislam İbrahim Efendi'ye vermiş ise de,[24] İbrahim Efendi yalıda çok uzun süreli oturmaz. 1774 tarihli bir mezad kaimesiyle[25] yapı satışa çıkarılır.[26] Sultan III. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan tarafından alınan yalı, 1791-1795 yılları arasında Yorgi Kalfa'ya ihmale uğramış halinden dolayı birkaç defa tamir ettirilir.[27]

Sultan III. Selim çok sevdiği Beyhan Sultan'ı ziyaretleri esnasında yalının bulunduğu alanın güzelliğine hayran olur ve gönülden bağlı bulunduğu Beşiktaş Mevlevihanesi'ne de yakın olması nedeniyle kız kardeşinden Çırağan'ı satın alır. Sadrazam Yusuf Paşa, yalının yıktırılarak yerine yeni ve büyük bir sahilsaray yaptırma planını padişaha takdim eder ise de, memleketin içinde bulunduğu sorunlar nedeniyle bu öneri Sultan III. Selim tarafından doğru bulunmaz.[28] Sadece bir mabeyn dairesi yapımına karar verilir.

1802 yılı sonlarına doğru inşaasına başlanan mabeyn dairesi için Eğriboz Sancağı Mutassarrıfı Mehmed Paşa'dan neft yağı,[29] Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Tahir Paşa'dan çeşitli cins ve ebatlarda ağaç sütunlar ve kereste göndermesi istenir.[30] İnşaat tamamlandıktan sonra Sultan, yazlarının büyük çoğunluğunu burada geçirir. III. Selim ile birlikte Çırağan yeniden Osmanlı Sultanları için gözde bir mekan haline gelir.

22 Beşiktaş Mevlevihanesi, 1622'de Ohrili Hüseyin Paşa tarafından kurulmuştur. Baha Tanman; "Beşiktaş Mevlevihanesi", DİA, c.5, s.554-555
23 BOA. Cevdet Saray No: 2551
24 Haluk Şehsuvaroğlu; a.g.e., s.22
25 Mezad Kaimesi; Mülklerin müzayede ile satışı dolayısıyla düzenlenen belgelere denir. Mübahat S.Kütükoğlu; Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), İstanbul, 1994, s.278
26 BOA. Cevdet Saray No: 5352
27 Çağatay Uluçay, a.g.e, s.103
28 Tayyib Gökbilgin, "Çırağan Sarayı", İA, c.III, s.390-392
29 BOA. Cevdet Saray No:4408
30 BOA. Cevdet Saray No:5337

Eski Çırağan Sarayı

Sultan II. Mahmud'un saltanatıyla birlikte Çırağan'ın daha yoğun olarak kullanıldığını görmekteyiz. Yazlarını burada geçiren II. Mahmud, binanın yetersizliğinden dolayı arka tarafa yeni bir mabeyn dairesi daha inşa ettirir.[31] Fakat sadece yazları değil her zaman oturulabilecek büyüklükte bir saray yaptırmayı planlayan II. Mahmud, saltanatının sonlarına doğru bu düşüncesini gerçekleştirir. Bu zamana kadar hep küçük bir kasır ve yalı niteliği taşıyan Çırağan, artık gerek boyutlarıyla ve gerekse işleviyle bir sahilsaray niteliğine bürünecektir.

Mimarlığını Ebniye-i Hassa Müdürü Es-Seyyid Abdülhalim[32] Bey'in yaptığı bu ilk Çırağan Sarayı'nın inşaasına 1834 yılında başlanır.[33] Eski kasır ve köşkler tamamen yıkılarak ortadan kaldırılır. Sultan, sarayın arazisini genişletmek istediğinden yapının hemen yanında bulunan Hanım Kadın Mescidi ile birlikte 1775'te Mısır tüccarlarından Eğribozlu Hacı Mehmed Ağa tarafından yaptırılan mektebi ve civarındaki diğer binaları yıktırır.[34] III. Selim'in çok sevdiği ve himaye ettiği Beşiktaş Mevlevihanesi de yıkılarak bitişikteki Abdi Bey Yalısı'na nakledilir.[35] Oldukça büyük bir alana yapılan bu ilk Çırağan Sahilsarayı'nın en belirgin özelliğini teşkil edecek olan cephe sütunları 1837 yılında Marmara Adası'ndan getirilir.[36]

Marmara Adası'ndan getirilen sütunların bir kısmının gemilerden indirimi sırasında devrilmeleri acı bir kazaya da yol açar. İki İslam ve üç gayrimüslim işçi üzerine düşen sütunlar, işçilerin ölümlerine sebep olur. Olayı öğrenen Sultan II. Mahmud duruma

31 Haluk Şehsuvaroğlu; İstanbul Sarayları, İstanbul, 1954, s.23
32 Mustafa Cezar; "Sanatta Batıya Açılış Döneminde Mimarlar", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991), Ankara, 1995, c.I, s.483
33 BOA. Cevdet Saray No: 3798
34 Hüseyin Hafız Ayvansarayi; Hadikat'ül-Cevami, İstanbul, 1281, c.II, s.109
35 Baha Tanman, a.g.e., s.554-555
36 Marmara'daki Kapıdağ Yarımadası'nın güneyinde Erdek Körfezi civarı ile Marmara Adası'nın muhtelif yerlerinde mermer ocakları vardır. Bunlar genellikle irice taneli, beyaz, mavi damarlı ve bazen açık mavi renklidir. Malik Sayar; Bayındırlık İşlerinde Jeolojinin Yardımı ve Türkiye İnşaat Taşları Hakkında Notlar, İstanbul, 1951, s.112

çok üzülmüş ve işçilerin aileleri hakkında bir araştırma yapılmasını istemiştir. Yapılan inceleme sonucunda ölen işçilerin ikişer-üçer yetim bıraktıkları ve yüklüce borçlarının bulunduğu anlaşılır. Bunun üzerine sultanın emri ile yetim kalan her bir çocuğa aylık 50 kuruş ve dul kalan annelerine de 1000'er kuruş ihsanda bulunulur.[37]

1836-1839 yılları arasında İstanbul'da askeri uzman ve danışman olarak bulunan Helmuth Von Moltke bir vesile ile gördüğü Eski Çırağan Sarayı'nı şöyle anlatmaktadır: "Padişah yapıya meraklıdır. Boğaz kenarında Çırağan'da ne Avrupa ne de Asya üslubunda olmamakla birlikte bulunduğu şirin çevrede sahiden güzel bir etki yapan yeni bir saray inşa ettirdi. Bu sarayda bir sıra güzel direk üst katı taşımaktadır ve geniş mermer merdivenler ta Boğazın duru sularına kadar iner. Binanın geri kalan kısımları ise ahşaptır. Sadece üzerinden son derece güzel bir manzara görülen düz damı yine mermer levhalarla döşelidir ki bu her halde binaya muazzam bir yük olmaktadır. Her iki yanda kadınların odaları bulunuyor. Oval divan, yani müzakere salonu da pek muhteşemdir.

Padişah benim sarayı görmemi emretmişti ve benden bu binanın neresine bir kule yaptırabileceğini öğrenmek istiyordu. Ben gayet ciddi olarak bu işten anlamadığımı, ikincisi de bence kule yaptırmamanın daha münasib göründüğünü, çünkü bir kulenin binanın öteki taraflarına uymayacağını söyledim."[38]

Moltke'nin gezip anlattığı saray henüz inşa halinde olan yapının tamamlanan kısımlarıdır. Padişahın saraya bir kule yaptırma fikrini kendisine açıp yardımcı olmasını istemesi de binada henüz yapım çalışmalarının devam ettiğini göstermektedir. Moltke'nin 5 Eylül 1836 tarihinde gerçekleşen bu ziyaretinden tam bir yıl sonra 14 Eylül 1837'de tuttuğu kayıtta, Çırağan'dan "henüz inşa halinde" bir saray olarak bahsetmesi de bunu doğrulamaktadır.[39]

[37] BOA. Cevdet Saray No: 5866
[38] Helmuth Von Moltke, Moltke'nin Türkiye Mektupları, İstanbul, 1995, s.82
[39] Helmuth Von Moltke, a.g.e., s.140

İlk Çırağan Sarayı'nı büyük bir özen ve istekle devamlı oturmak amacıyla yaptıran II. Mahmud, sarayın bitimini görmeden son nefesini verir (1839). İnşaatın tamamlanması vefatından ancak iki yıl sonra, 1841'de gerçekleşebilir.[40]

Osmanlı tarihinde köklü değişiklik ve düzenlemeleriyle tanınan Sultan II. Mahmud, klasik dönemin kurum ve kuruluşlarının ciddi olarak ele alınıp modern çehreler kazanmasına çaba sarfederken, mimaride de yeni açılımlara öncülük ederek inşa çalışmalarına önayak olmuştur. Geleneği temsil eden Topkapı Sarayı yerine, yeniliği ve değişimi yansıtan ilk Çırağan Sarayı, plan ve kullanım açısından bu anlayışın ürünüdür. Tasarımında masa-sandalye düzeninin dikkate alındığı ilk modern saray yapısı olan Eski Çırağan; üçgen alınlık, iyonik sütun başlıkları, mermer çatı korkulukları ve bol sütun dizileri ile batı kökenli mimari form ve süsleme ögelerine yer verilmiş bir yapı idi. Yeni saray üslupça da yapıldığı dönemin modasına uygundu. Batı neo-klasiğine belirgin bir ampir görünümü kazandırılmıştır.[41] İç ve dış cephe kaplamalarının ahşap oluşu da Osmanlı Mimarisine özgü yönünü ortaya koymaktadır[42] (Resim 3,4,5).

Sultan Abdülmecid tahta çıktığında, babası II. Mahmud'un yaptırdığı Eski Çırağan Sarayı bitmek üzeredir. İnşaası 1841 yılında tamamlandıktan sonra, saltanatının ilk on dört yılında en yoğun olarak kullandığı saray haline gelir. 1856'da Dolmabahçe Sarayı'na geçilinceye kadar, Abdülmecid'in hemen hemen bütün çocukları bu sarayda doğmuştur. 1840'da V. Murad, 1842'de II. Abdülhamid ve 1844'te V. Mehmed Reşad Eski Çırağan Sarayı'nda doğup büyümüşlerdir.[43]

Sultan Abdülmecid döneminde Eski Çırağan Sarayı, önemli toplantı ve merasimlere de şahit olmuştur. Osmanlı Devleti'nin XIX.

[40] BOA. Cevdet Saray No: 7065
[41] Mustafa Cezar; "XIX. Yüzyılda Neden Batı Tarzı Saray?", Milli Saraylar, İstanbul, 1993, s.18
[42] Necla Arslan; Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul, İstanbul, 1992, s.158
[43] Çağatay Uluçay; a.g.e., s.141-158

yüzyılda girdiği en büyük savaşlardan biri olan Kırım Harbi öncesinde Rusya ile savaş durumunun kabul edilmesi 25 Eylül 1853'te burada kararlaştırılır.[44] Sultan Abdülmecid'in kızı Fatma Sultan'ın, Tanzimat'ın ilanında büyük görevler üstlenmiş olan Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galip Bey ile evlilik töreni 7 Ağustos 1854 günü bu sarayda yapılmıştır.[45]

Eski Çırağan Sarayı ile ilgili olarak en ayrıntılı bilgileri, babasının görevinden dolayı sarayda bulunmuş olan Leyla Saz vermektedir. Leyla Hanım Eski Çırağan'ın kısımlarını şu şekilde tarif etmektedir:[46] "Kuzey cihetinden itibaren merâsim ve mâbeyn-i hümayun dairelerinden sonra zâtışâhânelerinin hususi daireleridir. Hareme bitişik olan dairenin sofası, resmi günlere ve saz gecelerine, ortadaki ise padişaha mahsustur.

Harem sofası; iki ucundaki gezintilere tahsis edilmiş girintilerden başka, hatırımda kaldığına göre tahminen altı arşın uzunluk ve yirmi arşın genişlikte ve belki daha ziyade bir sofa idi. Deniz ve bahçe cihetindeki odaların hepsinin kapısı bu sofaya açılırdı.

Valide Sultan Dairesi; Hünkâr Dairesi cihetinde ikisi bahçeye bakan dört oda ile bir hamamdan ibaretti. Kadın efendiler ile ikballerin biri deniz, diğeri bahçe cihetinde ikişer odaları vardı. Harem sofasının deniz ve bahçe cihetinde ortaya gelen direkli, setli sofaları, gerilerinden kapanıp ikballere alt üst odalar yapılmıştı. Resmi günlerde kalabalığa görünmek istemeyen hanedan üyesi, o odaların sahibelerine haber vererek gider, direklerin üzerine bina edilmiş koridorun kafesli pencerelerinden sofaya bakarlarmış.

Yukarıda arz ettiğim geniş sofaya; tavanından daha küçük boyda ve daha yüksek ikinci tavanın dört tarafındaki birçok pencerelerden de ışık verilmişti, pek aydınlıktı.

Bu sofanın iki ucundan inilen tarafları direkli merdivenlerle orta kata, orta kattan da iki tarafı dört direkli gayet geniş mermer

[44] Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, c.V, Ankara, 1988, s.233
[45] Çağatay Uluçay; a.g.e., s.152
[46] Leyla Saz; Haremin İçyüzü, İstanbul, 1974, s.76-80

merdivenlerle zemindeki mermerliğe inilirdi. Orta katta sofa yoktu. Deniz ve avlu kapısı yerleri açık bırakılarak merdivenlerin iki tarafından direkler ve parmaklıklarla açık bırakılmış yollara dönülerek odalara girilirdi. O odalar, büyük ve ikinci kalfaların odalarıydı.

Efendilerinin odalarının altındaki bu odaların tavanları ile üst katın döşemesinin arasına, orta kalfalara ve diğer kızlara mahsus alçak tavanlı odalar yapılmıştı. Yüklükten yahut odalardan ayrılmış yerlerden üst kata küçük merdivenler vardı. Bu odaların sonradan ilave edilmiş oldukları ilk bakışta görülüyordu. Bunların pencerelerinde saksı ya da sandık ile daima mevsim çiçekleri bulunur, saraylılar karanfil ve latin çiçeklerini severlerdi.

Mermerlikte daima açık duran kapıdan avluya çıkılırdı. Mevki meyilli olduğu için üzerine yapılmış harem bahçesinin merdivenleri bu kapının karşısındadır. Bahçenin eski çınarlarla gölgeli, suni adalı, büyük havuzunun etrafı meyve ve çiçeklerle süslü idi. Hareketli dört köprüsü yanyana döndürülüp havuzda sandalla gezilirdi. Ağaçlara tırmanan küçüklerin şerlerinden muhafaza için bahçe kilitli bulundurulur ve haftada iki kere açılırdı. Çocuklar o günlerde kalfaların gözetimi altında gezdirilirdi. Avlu yolu gölgelikli ve kumluktu. Mermerliğin deniz kapısı, kayık gezmesi için lazım oldukça açılırdı.

Haremin döşemesi; Umuma ait büyük sofada oturulmadığından üç büyük avize ile mükellef kapı perdelerinden başka mefruşata ait hiçbir şey yoktu. Yerde ince Mısır hasırı serili idi. Odalarda da yollu ve çiçekli Kürt halıları vardı. Kanepe takımı ve perdeler yerli ipek kumaştandı. Her odada yatak kadar büyük kerevetli minderler bulunurdu. Bu minderlerin bir ya da iki başında, yastık hizasında ve yarım arşın eninde üstü düz dolap vardı. Minderlerdeki yumuşak canfes şiltenin üzerine ince bir şilte ilave edilerek geceleri yatak yapılırdı. Seyrek olarak kullanılan yataklıklar maun, abanoz yahut ceviz ağacındandı.

Yorganlar ağabani ve yumuşak ipekli kumaşlara düz renk elvan ipekle ince kasnak işlenmişti. Kaplamadan şal yorgan da kullanılırdı. Kalınca tülbent üstüne, dört tarafı yorganın aynı işlenmiş üç ince yastık, bir de beyaz yemeni yastık konup, yastık örtüsü sarılırdı. Yastıkların başları dikili kapalı idi. Yatak ve yorgan çarşafları ince pamuk ve ipekle dokunmuş yerli bezlerden, yatak bağları da satrançlı yerli canfeslerdendi. Bu canfesler düzgün ipekle, pürüzsüz ve parlak renklerden dokunmuş ve gayet dayanıklı idi. Bu yatak bağları Trablusgarp, Harput ve Bursa dokumalarıydı. Kışın yorganların üzerine şal örtülür, kürk yorganda kullanılırdı. Yataklığa da aba dokunurdu.

Yatak odası, odanın köşesine beyaz yaygı serilip üstüne konan camlı büyük gümüş fenerin içindeki kısa gece mumu yakılarak, fenerin dışına sarılmış ipekli futadan yayılan hafif ışık ile aydınlanırdı.

Odalarda bulunan eşyalar: Kadife ve ipekli kumaştan yuvarlak ve değirmi bir kişilik yer şilteleri, masa üzerinde çekme haneli ve direkli küçük ayna, direkli yürüyen büyük ayna, arusekli dolap, oyulmuş ağaca tel ve sedef kakmalı dolap, piyano, eski iş gayet güzel kavukluk üstünde Kur'an-ı Kerim, kerevet dolabının üstünde yazı takımı, konsol üstünde oturma saat, billur su takımı, küçük masa üstünde altı yedi mumlu gümüş şamdan, yanındaki küçük tepsinin üstünde mum makası, minder üstünde toparlak gümüş çilhane (para muhafazası), bir kenarda varil şeklinde, kadife kaplı, gümüş kakmalı küçük sandık (bu sandıkta her gün kullanılan küçük yüzük, küpe gibi kadın süsleri ve para saklanır), içinde tesbihi ve başörtüsü ile ince küçük şilteli seccade, sarı büyük mangal (o zaman soba bilinmiyordu).

Duvarlara zar gerilirdi. Zar, odanın iki arşın kadar içerisinden pencerelere kadar duvarları örten büyük perdedir. Çoğu zaman çuhadandı. Alt ve üst kenarları renkli çuha parçalarıyla, nakışlı halkalarla tavanın kenarına asılırdı. Kapı yerlerine ve pencereler cihetine açılmak için de birer yırtmaç bırakılırdı.

Ahşap Çırağan'ın büyük odaları çift camlı olduğu halde ısınmadığından mı?, yoksa eski âdete devam edildiğinden mi? her ne sebeptense astarlı zarlar kullanılıyordu. Dolmabahçe Sarayı'nda kullanılmaz oldu.

Büyük kalfaların odalarında dolapları, konsol üstünde ayna hane, su takımı, şamdan ve saatları, ortada tablalı sarı mangalları ve birçok yer şilteleri bulunurdu. İpekli perdelerle halıları yerli malıydı. Orta kalfaların ikisi, üçü bir oda işgal ederlerdi. Onların da yerleri ve diğer levazımı büyük kalfalarınki gibiydi. Kalfaların odalarında güzide acemilerinden bir iki kişi yatar, diğerleri umumi odalarda otururlardı. Herkesin yeri belliydi. Sabahleyin döşek şiltelerini bir kenara üst üste serip, bağlı yorgan takımlarını üzerine koyar, büyük bir örtü örterlerdi. Yer şiltelerinde otururlar, esvapları bohçalarla dolaplara koyarlardı."

Leyla Hanım'ın saray hakkında verdiği bu bilgiler, dışta batı mimarisini örnek almış görünüşünün altında, sarayın nasıl geleneksel yaşama uydurulduğunu da bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.[47] Damad İbrahim Paşa'nın Yalısı'nda kullanılan eşyalar ile Eski Çırağan Sarayı'nda kullanılan eşyaların aradan bir yüzyıl geçmiş olmasına rağmen hemen hemen hiçbir değişime uğramadan aynı tür ve işlevlere sahip olmaları da oldukça ilgi çekicidir.

Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarında, Osmanlı Devleti'nin mali düzeni, sonraki dönemleri de derinden etkileyecek bir buhran içerisine girmişti. Özellikle Dolmabahçe Sarayı'nın inşaasıyla birlikte Ihlamur Köşkleri'nin yapımı, Göksu Kasrı, Adile ve Fatma Sultan Sarayları'nın inşası, hazinenin büyük ölçüde borçlanmasına neden olmuştu. Bu arada Eski Çırağan Sarayı yıktırılmış (1857), yerine yeni bir saray yaptırılmak isteniyordu.[48] Sultan Abdülmecid'in Çırağan'da yeni bir saray yaptırma isteği karşısında Sadrazam Ali Paşa'nın

[47] Nurhan Atasoy; "Çırağan Sarayı", İ.Ü. Bülteni Atatürk Özel Sayısı, İstanbul, 1982, c.II, s.22-29

[48] Cevdet Paşa; Tezâkir, Ankara, 1986, No: 13-26, s.36

hazinenin durumunun müsait olmadığını belirtmesi, azline sebep olur.[49] Bunun yanında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Stratfort de Redeliffe Canning, padişahın huzuruna çıkıp Çırağan'ın yerine kârgir bir saray yaptırmanın güzelliklerinden bahsediyordu.[50] Mali buhran, devleti borçlarını ödeyemez hale getirir. 1859 yılında yaptırılmakta olan saray ve kasırların inşaatlarında çalışan işçiler, ücretlerinin ödenmemesinden dolayı Dolmabahçe Sarayı'nı çevirerek alacaklarını isterler. Bu olay karşısında Sultan Abdülmecid bütün saray ve kasır inşatlarını durdurup, kendisine ait dörtbin kese altını çalışanlara dağıtır.[51] Böylece Yeni Çırağan'ın yapımı da Sultan Abdülaziz döneminde yeniden başlanıncaya kadar kesintiye uğrar.

[49] Cevdet Paşa; a.g.e., s.31
[50] Cevdet Paşa; a.g.e, s.38
[51] Haluk Şehsuvaroğlu; Sultan Aziz, İstanbul, 1950, s.9-10

YENİ ÇIRAĞAN SARAYI

Sarayın İnşaasıyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Sultan Abdülaziz 1861'de tahta çıktığında Çırağan Sarayı inşaatı kendisini beklemekteydi. Yeni Padişah saltanatının ilk yıllarında uyguladığı tasarruf tedbirlerini kısa süre sonra bir yana bırakarak 20 Ocak 1863 günü sarayın yapımını başlatır.

Sarayın mimarı Nikoğos Balyan'dır. Sultan Abdülmecid döneminde binanın yeniden inşaasıyla ile ilgili olarak yapılan çalışmalar esnasında kendisine bu görev verilmiş, O da Yeni Çırağan Sarayı'nın planlarını hazırlamıştır. Fakat hem devletin içinde bulunduğu maddi darboğaz, hem de kendisinin 1858'de ölümü üzerine hazırladığı planlar uygulanma fırsatı bulamaz.[52] Ölümünden beş yıl sonra bu planları kardeşi Serkis Balyan kullanacaktır.[53]

Yeni Çırağan Sarayı'nın mimarı olarak birçok kaynakta Serkis Balyan'ın ismi geçmesine rağmen, saray ile ilgili olarak incelenen hiç bir belgede bu bilgiyi doğrulayacak açık bir kayda rastlanılmamıştır. Saray inşaatında görevli kalfalardan biri olarak görülen Serkis Bey,[54] Kardeşi Agop Balyan ile birlikte sarayın müteahhitliğini de yapmıştır. Ancak Serkis Balyan'a saray inşaat alanında bir "resim odası" oluşturulmuştu. Bu oda için alınan malzemelerden anlaşıldığına göre (İngiliz ve Fransız kağıtları, resim kağıdı, metrelik kağıt, boya takımı, resim fırçası, kurşun kalem, cetvel tahtası ve gönye tahtası) burası Balyan'ın bazı detay plan çizimlerini yaptığı bir merkezdi. Ayrıca yine bu bölümde Osmanlı Mimarisi'nde bir gelenek olarak uygulanan, yapılacak olan binanın bir maketinin hazırlanması işi de Serkiz Bey tarafından gerçekleştirilmiş ve Çırağan Sarayı'nın maketi hazırlanarak Sultan Abdülaziz'in beğenisine sunulmuştur.[55]

[52] Agop Minasyan; Osmanlı Sarayı'nın Mimarlığını yapan Balyan Sülalesi, İ.Ü. Edebi yat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, 1973, s.53
[53] Pars Tuğlacı; Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul, 1981, s.61.
[54] BOA, Hazine-i Hassa No:30 ve MSA(D) No:4672*
[55] BOA, Y.MTV, D.No:6, S.No:5*

İnşaat alanı içerisinde yer alan Beşiktaş Mevlevihanesi Fındıklı'daki Karacehennem İbrahim Paşa Konağı'na nakledilir. Mevlevihane buradan da önce Maçka'ya ve daha sonra da Bahariye'ye taşınır.

Sarayın yapımı için gerekli olan malzeme alımı ve ödemeleri; usta, sanaatkâr ve işçilerin ücret ve yevmiyelerinin kayıt ve kontrollarının yapılması konusunda oldukça detaylı bir teşkilatlanmaya gidilmiştir.

Saray inşaatında çalışan görevli memurların başında Ahmet Rıfat Efendi bulunmaktaydı. Onun denetimi altında Hafız Rıfat Efendi ve Samak Efendi olmak üzere iki kâtip, Kemal Ağa ve Esteban Efendi adında iki ambar memuru çalışmaktaydı. Ayrıca bütün malzeme alımlarını kontrol altında tutan Hasan Efendi, Samador ve Petrak Efendiler daimi olarak tetkikte bulunmaktaydılar. Geceleri saray inşaat alanını korumak üzere on yedi bekçi istihdam olunmuştu. Bütün harcamaları kayıt altına alan on sekiz kişilik mutemed kadrosu oluşturulmuştu. Çalışmalar sırasında meydana gelebilecek kaza ve yaralanmalara karşılık Cerrah Osman Ağa isminde bir doktor görevlendirilmişti.[56] Perakende olarak yapılan malzeme alımlarını Pazarcı Hulusi Efendi ve ortağı Tevfik Efendi gerçekleştirmekteydiler.[57]

Başlangıçta gerçekleştirilen bu düzenleme, saray inşaatı ilerlediğinde yapılan her bir birim için ayrı kâtipler, mutemetler ve gece bekçileri şekline dönüşür.

Yeni Çırağan Sarayı'nın yapımı ile ilgili bilgiler dörder haftalık icmaller halinde hazine defterlerine kaydedilmekteydi. Malzeme alımlarıyla ilgili ayrıca kontrat defterleri oluşturulmuştu. Kontrat defterlerinde alınacak malzemenin bütün özellikleri sırasıyla sayılmakta ve bir numune üzerinde gösterilmekteydi. Teslim edilen malın gösterilen numunesine uygun olmaması ve belirtilen özelliklerde bulunmaması durumunda hiçbir ücretin ödenmeyeceği

[56] BOA, Hazine-i Hassa No: 30*
[57] BOA, Hazine-i Hassa No: 33*

vurgulanmaktaydı. Ülke içerisinde uzak bölgelerden temin edilen kereste ve sair malzemenin hangi yollardan İstanbul'a taşınacağı ve gerekirse ulaşımda güçlük çekilen bölgelerde devlet tarafından acilen yol yapımı çalışmalarının başlatılacağı teminat altına alınmaktaydı. Ödemelerin ne şekilde yapılacağı, karşılıklı gecikme durumlarında uygulanacak faizin miktarı da yine aynı kontrat maddeleri arasında yer almaktaydı.

Ancak bu düzenlemelere rağmen, bazı kayıtların âdi kağıtlara yapıldığı görülmüştü. Bunun üzerine 19 Nisan 1865 tarihi bir duyuru ile bütün kayıtlarının özel olarak hazırlanmış evrak üzerinde tutulması ihtar edilerek alelâde kağıtlar üzerine yazılmış olan hesabın Hazine-i Hassa tarafından ödenmeyeceği ve bunu icra eden memurun cezaya uğrayarak, evraktaki miktarın iki katını ödemek zorunda kalacağı belirtiliyordu.[58]

Yeni Çırağan Sarayı inşaasıyla birlikte birçok köşk ve kasrın da yapım veya onarımına başlanmıştır. Malta Kasrı, Kalender Kasrı, Tarabya Kasrı, Yeniköy Kasrı, Dolmabahçe'de Gümüşsuyu yakınında Konaklar ve Küçük Çekmece'de iki kasrın inşaasına bu dönemde geçilir. Yıldız Kasrı ve Kâğıthane Kasrı'nın da onarımları yapılmaktaydı. Beylerbeyi Sarayı'nı yapımı da aynı anda sürdürülmekteydi. Bütün bu köşk ve kasırların inşaası için ve hatta Beylerbeyi Sarayı için Çırağan'a alınan malzemelerden kullanılıyordu.[59]

Sarayın yapım çalışmaları, devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılara rağmen bir an önce bitirilebilmesi yolunda ayırdığı kaynaklara ve gösterilen gayretin aksine oldukça uzar. 7 Şubat 1870'de Harbiye Reisi Mahmud Paşa, sarayın kalfaları ve aynı zamanda müteahhitliğini yapmakta olan Serkiz ve Agop Balyan ile görüşerek gecikmeden dolayı devletin duyduğu sıkıntıyı ve zararı dile getirir ve kendilerine sarayın noksansız olarak bitirilmesi için aynı yılın Kasım ayına kadar süre tanınır. Ayrıca iki kardeşe 240.000

[58] BOA, Hazine-i Hassa No: 34*
[59] BOA, Hazine-i Hassa No: 30*

liralık son bir ödeme yapılarak, bundan başka herhangi bir para talebinde bulunmaması istenir. Alınan bu tedbirlere rağmen inşaat, öngörülen tarihten yaklaşık on ay sonra, 27 Eylül 1871'de tamamlanabilmiştir.[60]

Sarayın Yapımında Kullanılan Malzemelerin Temini ve Orijinleri

Çırağan Sarayı yapımında kullanılan malzemeler oldukça değişik merkezlerden ve yörelerden temin edilmişti. Başlıca inşaat malzemeleri olan; taş, demir, kereste, tuğla, kireç ve sütunların gerek yurtiçinden ve gerekse yurtdışından yapılan alımlarında oldukça titiz ve dikkatli bir seçim sözkonusuydu. Alınan malzemelerle ilgili olarak, önce istenilen malın cinsini, ebatını ve özelliklerini taşıyan bir numune üzerinde açıklamalarda bulunulup, teslim edilecek bütün malların gösterilen numuneye harfiyyen uyması istenmekteydi.

Sarayın ana gövdesinde kullanılan taşların büyük çoğunluğu Şile'de açılan küfeki ocaklarından sağlanmaktaydı.[61] Şile'den çıkarılan küfeki taşlarından başka en fazla kullanılan taş cinsleri Malta ve Triyeste taşları idi.[62] Sarayın önünde yer alan rıhtımda tamamiyle Malta taşı kullanılmıştır. Saray içerisinde bulunan salonlarda ve bahçeye konulan arslan heykellerinin yapımında İtalyan Carrara mermerleri kullanılır.[63]

Taş alımında inşaatın ilk dönemlerinde sarayın taşçı ustalarından Hoca Nişan görevlendirilmişti. Hoca Nişan, 13 Ocak

60 BOA, Y.MTV, D.No:6, s.No:5*

61 Küfeki taşı; açık bej-beyaz tonlarında, ince taneli ve kumlu görünümdedir. Kolayca çizilebilir, kopma ve kesilme özelliği çok yüksek bir kayaçtır. Doğadan çıktığı anda her türlü işleme uygundur ve kolay işlenir. Havayla temastan sonra ise bünye sine karbondioksit alarak sertliği artar, dayanıklılık ve güç kazanır. Neslihan Sönmez, "Osmanlı Mimarlığında Yapı ve Malzeme Terminolojisi Üzerine Bir Deneme", Oktay Aslanapa Armağanı, İstanbul, 1996, s.213

62 Triyeste taşı; İtalya'da Triyeste'den çıkmaktadır. Bazı cinsleri beyaz zemin üzerinde koyu gri renkli, diğer bir cinsi de beyaz renkli biraz sarımtraktır. İstanbul'un birçok resmi binaları ile konakların kaplamaları, sütun başlıkları ve hatta zemin katı döşemeleri bu taştan yapılmıştır. Malik Sayar; a.g.e., s.66

63 Carrara (Karar) mermeri: İtalya'da aynı isimle anılan bölgeden çıkarılmaktadır. Gayet beyaz, ufak taneli, yoğun olup heykel, kabartma ve oyma yapmağa müsait ve bütün dünyaca makbul bir mermerdir. Malik Sayar; a.g.e., s. 65

1864'te, Şile'de bulunan küfeki ocaklarından, Tüccar İsak aracılığı ile zira[64] 40 kuruşa almak üzere 60.000 zira taş alımı yapmıştı. Tüccar İsak ile yapılan mukaveleye göre; 1864 Nisan ayından itibaren her ay 1.000 zira taş vererek altı ay zarfında bütün malı teslim edecekti. Nakliye masrafları hazineye ait olacak olan taşların numunesine uygun olmaması durumunda kabul olunmayacağı belirtilmekteydi.[65]

Aynı yıl içerisinde, 7 Nisan 1864'te Lio Calarie adlı bir tüccar ile yapılan anlaşmayla, Kasapçayırı'nda bulunan ocaklardan çıkarılan küfeki taşından; uzunluğu 1 zira'dan 3 zira'a, genişliği 18 parmaktan[66] 1,5 zira'a ve kalınlığı 12 parmaktan 24 parmağa kadar zirai 100 kuruşa taş alımı yapıldı. Yapılan anlaşmaya göre Nisan ayından itibaren her ay 500 zira'dan az olmamak şartıyla teslimata başlanacaktı.

23 Mayıs 1864'te yapılan bir başka mukaveleyle aynı tüccarın Şile'de açılan ocaklardan çıkarmakta olduğu küfeki taşından 1864 Haziran ayından başlamak üzere her ay 1500 zira taş alımı yapılmıştı. Alınan taşın zira 75 kuruştan olup, belirtilen miktarda taş her ay verilmez ise fiyatında yüzde beş indirim uygulanacaktı.

Lio Calarie ile yapılan bir mukavele de triyeste taşı ile ilgilidir. 11 Haziran 1864 tarihli anlaşmayla zira 175 kuruştan 4.000 zira triyeste taşı İstanbul'a getirilmiştir.[67]

Sarayın içini süsleyecek olan yeşil somaki sütunlar, Ege'de bulunan Paros Adası'ndan çıkarılmıştır.[68] Sütunların alımı için Yunanlı tüccar Zigel ile iki kontrat yapılır. 21 Temmuz 1864 tarihli ilk mukavelenin hükmüne göre 10 ay zarfında 32 adet sütun teslim edilmesi gerekirken yalnızca iki adet sütun tesliminin gerçekleşmesi üzerine yapılan kontrat feshedilir. Ancak 1 Temmuz 1866'da ikinci

64 Zira: Arşın'ın Arapçasıdır. Çeşitli kaynaklarda "orta parmak ucundan dirseğe" veya "parmakların ucundan omuza kadar" olan uzunlukları temsil ettiği varsayılan uzunluk ölçüsü. Mimarlıkla ilgili ölçümlerde zira-ı mimari/ mimar arşını adı verilen türünün uzunluğu 75,8 cm'dir. Neslihan Sönmez, a.g.m., s.94

65 BOA, Hazine-i Hassa No:34*66 Parmak= 31,572 mm. Neslihan Sönmez, a.g.m., s.195

67 BOA, Hazine-i Hassa No:34*

68 BOA, Hazine-i Hassa No:34*

bir kontratla tanesi 1300 frank olmak üzere 10 adet yeşil somaki sütun satın alınıyordu. Sütunların boyu 5 arşın 6 parmak, alt başının kalınlığı 14,5 parmak ve üst başının kalınlığı 12 parmak olacaktı. Sütunlar gayet cilalı ve parçasız olacak, eğer cilası uygunsuz ve parçalı olur ise kabul olunmayacaktı. Bütün sütunlar 45 gün içerisinde teslim edilecek, bununla beraber sütunların teslim tarihinden itibaren on gün içerisinde ücretleri ödenemez ise aylık yüzde bir buçuk faiz uygulanacaktı. Daha sonraki tarihlerde de sarayda kullanılan bütün sütunlar aynı tüccardan temin edilir (Resim 6).

İnşaatta kullanılan demirin büyük çoğunluğu İngiltere'den getirilir. Osmanlı Devleti'nin Londra Konsolosu bu işi üstlenmişti.[69] Ayrıca İstanbul'da da Tüccar Rali'den gerektiği zamanlarda demir alımı yapılmaktaydı.[70]

Sarayda kullanılan keresteler, bina memuru Ahmed Rıfat Efendi tarafından Bolu, Sinop ve Viranşehir Sancakları'ndan temin ediliyordu.[71] Yurtdışından da 15 Ağustos 1863'te Avusturyalı Tüccar Kuntder ile Rus Tüccar Şariyov'dan, Avusturya malı kereste alımı yapılmıştır.[72]

Tuğla olarak, Çırağan Sarayı müteahhitlerinden Kirkor Ağa vasıtasıyla alınan Marsilya tuğlası kullanılmaktaydı.[73] Ancak saray için özel olarak tuğla üretimi yapan ocaklar da vardı. Bunlar Hasköy'de Kara Mehmed Ağa ve Toros Efendi ocaklarıydı.[74]

İnşaatta kullanılan kireçler, İstanbul'da bulunan birçok kireç ocağından sağlanmaktaydı. Kireç ocaklarının daha çok Kuleli civarında yoğunlaştığı görülmektedir. Kuleli'de, Palabıyık Kirkor, Kocabaş Dimitri, Papasoğluyan, Hacı Hamparson, Anastasoğlu, Kasti, Hacı Simon ve Hristo adlı kişilerin kireç ocakları sarayın bu

69 BOA, Hazine-i Hassa No:34*
70 BOA, Hazine-i Hassa No:30*
71 BOA, Hazine-i Hassa No:32*
72 MSA (D) No: 2978
73 MSA (D) No: 3024
74 BOA, Hazine-i Hassa No:30*

ihtiyacını karşılıyorlardı. Yine İstinye'de de Kostaki ocağı kireç alınan merkezlerden biriydi.[75]

Sarayın Yapımında Çalışan Sanatçı ve Ustalar

Osmanlı Saray Mimarisi içerisinde özel bir yere sahip olan ve yapımına çok özen gösterilen bir sarayın ortaya çıkışında hiç şüphe yok ki devrin en önde gelen sanatçı ve ustaları çalışmıştı. Bu kişilerin seçiminde de oldukça titiz davranılmıştır.

Çırağan Sarayı inşatında çalışan usta ve sanatçılar hakkında, Hazine-i Hassa defterlerinde, bazı belge ve kaynaklarda çok ayrıntılı olmasa da önemli bilgilere rastlamaktayız.

Sarayın temel kazısı ve harfiyat işleri Lağımcı Osman Ağa'nın organizesinde gerçekleştirilmiştir. İnşaatta gerekli olan bütün demir işleri, Demirci Andranik ve ortağı Agop tarafından yapılmıştır. Çeşitli bölgelerden satın alınan ağaçların biçilip ahşap malzeme haline getirilerek kullanılmasını Bıçkıcı İbrahim Usta sağlıyordu. Sarayın deniz cephesinde yer alan 664 m. uzunluğundaki rıhtımın yapımı, Rıhtımcı Levon'a aitti. Temellerin sağlam bir şekilde araziye oturması ve aynı zamanda yapıların binlerce tonluk ağırlıklarıyla denize doğru kaymasını önleme amacıyla, sarayın hem kara tarafına hem de deniz tarafına meşe ağacından imal edilen kazıkların yere çakılması Bayburtlu Şaban ve ortakları Abdullah ile Evanis ustalar tarafından yapılmıştır.[76]

Yapının en göz alıcı unsurlarından olan taş işçiliği, Taşçıbaşı Mustafa Efendi'nin idaresi altında gerçekleştirilmiştir. Triyeste ve küfeki taşından imal edilen saçakları, kornişleri, pencere alınlıkları ve abidevi saltanat kapıları, Hoca Nişan, Kiğork, Eras ve Kirkor adlı ustların ürünüydü[77] (Resim 7,8).

Çırağan Sarayı'nın içini süsleyen nakış ve resimleri, Resimcibaşı Hacı Mıgırdiç Kalfa, duvar ve tavan bezemelerini Sapon Bezirciyan ve aynı zamanda ünlü tiyatro sanatçısı olan Ohannes

75 BOA, Hazine-i Hassa No:33*
76 BOA, Hazine-i Hassa No:30*
77 BOA, MAD No: 23275*

Acemyan ile Tavit Tıryants yapmışlardı. Mıgırdiç Civanyanda dekoratör ve müzehhib olarak çalışmışlardı[78] (Resim 9,10,11).

Sarayın ahşap bölümlerinin yapımı için Beşiktaş'ta buhar ile çalışan bir atölye kurularak yönetimi Vortik Kemhaciyan Efendi'ye bırakılmıştı. Çırağan'ın paha biçilmez işlemeli, sedef kakmalı sanat mucizesi sayılan kapılarının bin altın değerinde olan her biri Kemhaciyan'ın elinden çıkmıştı[79] (Resim 12).

Vortik Kemhaciyan, sarayın Doğramacıbaşısı olarak uzun süre hizmet etmiş biriydi. Kendisine başarılarından dolayı da 25 Ekim 1864'te dördüncü rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir.[80]

Sultan II. Abdülhamid döneminde bu sedef kakma kapılardan birkaç tanesi sökülüp inşa edilen Şale Köşkü'nde kullanılmıştır (Resim 13).[81] Alman İmparatoru II.Wilhelm, II. Abdülhamid'in konuğu olarak geldiği İstanbul'da Şale Köşkü'nde misafir edilmişti. İmparator, Şale'de gördüğü kapıları çok beğendiğinden kendisine bu kapılardan hediye edilir. O da bunları Almanya'ya götürerek Berlin Müzesi'ne yerleştirmiştir.[82]

Vortik Kemhacıyan, sarayın içerisinde kullanılacak olan masa, koltuk ve benzeri mobilyaları da aynı atölyede imal etmiştir.[83]

İtalyan dekoratör Marlo padişahın isteği ile sarayın tavanını süsleyen birçok resim yapmıştır.[84]

78 Pars Tuğlacı; a.g.e., s.180-181
79 Agop Minasyan, a.g.e., s.65
80 BOA. İrade Dahiliye No: 36698*
81 Nurhan Atasoy; a.g.m., s.25
82 Pars Tuğlacı; Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesi'nin Rolü, İstanbul, 1993, s.318
83 BOA, Y.MTV, D.No:6, S. No:5*
84 Marlo, vaktiyle İtalya'da bir adam öldürmüş ve Türkiye'ye sığınmıştı. İstanbul'da büyük şöhret kazanınca Sultan Abdülaziz tarafından çağrılmış ve Çırağan Sarayı'nın tavanına birçok resimler yapmıştı. Örneğin tavanın göbeğine, tüller içinde çırpınan bir kuş resmetmişti. O resmi işlerken Sultan Abdülaziz salona girmiş, Marlo'ya seslenmiş, Marlo ise hiç cevap vermemişti. Padişah bu hale olağan üstü tutulmuş ve bunun sebebini kendisine sormuştu. Marlo'da şu cevabı vermişti, "Ben o anda başka bir padişaha esirdim". Bu güzel cümle padişahın çok hoşuna gitmiş, Marlo'yu taltif etmişti. Pars Tuğlacı, a.g.e., s.80

Sarayın İç Döşemesi İçin Alınan Eşyalar

Çırağan Sarayı'nın iç döşemesi için yapılan çalışmalar, daha sarayın inşa faaliyetleri devam ederken başlar. Sarayın tasarımını yapanlar genel bir bütünlük içerisinde yapının dizaynına uygunluk sağlayacak iç dekorasyon malzemelerini, o malzemelerin en kaliteli üretildiği merkezlere, düşünülen tarzlarda siparişler vererek imal ettirme yoluna giderler. Bu uygunluğu sağlayabilmek kaygısıyla - kullanılacak mobilyalarda olduğu gibi- gerektiğinde sırf Çırağan Sarayı için faaliyette bulunacak özel atölyeler dahi kurulmuştur.

Sarayda kullanılacak halıların Gördes'te dokutturulmasına karar verilir. Bu amaçla 25 Ocak 1868'de Uşaklı Ali Zâde Ahmed Bey ile bir mukavele yapılmış ve toplam 26593 arşın "kaliçe"[85] sipariş edilmiştir. Sarayın üst katı için Gördes kaliçelerinin en alâsından olmak üzere 8901 arşın, orta kat için yine birinci sınıf kırmızı boyalı olarak 9036 arşın ve bodrum kat için de aynı özelliklerde 5500 arşın halının imaline karar verilmiştir. Ayrıca sarayın diğer köşk ve merdivenleri için de 3125 arşın kaliçe dokunacaktı (Resim 14).

Mukavelesi yapılan 26593 arşın kaliçenin toplam fiyatı 1.261.766 kuruş olup, bu paranın ödenmesine 1868 yılı Ocak ayından başlanıp Aralık ayına kadar tamamlanacaktı. Ocak ayından Kasım ayına kadar on bir ay 105.000 kuruş ve Aralık ayında da 106.766 kuruş verileceği belirtiliyordu.

Üretilen kaliçeler 1868 Kasım ayına kadar teslim olunacak ve eğer bu tarihten yirmi beş gün sonrasına kadar yetiştirilemez ise fiyatında % 20 indirim yapılacaktı. Taşıma ve nakliye ücretleri tüccara ait olup, sadece gümrük vergisini hazine ödeyecekti.

Kaliçeler dokunurken içlerine pamuk karıştırılmayıp, has ve temiz yapağıdan üretilecek ve kök boya kullanılacaktı. Halıların üzerinde "şeş-per" adı verilen altıgen madalyon motifleri kullanılacaktı. Küçük odalar için üretilecek olanlar odanın büyüklüğünde yekpâre olarak dokunacaktı.[86]

85 Kaliçe; Küçük halı, saccade.
86 MSA (D) No: 4673

Geçimlerini ürettikleri halılardan sağlayan Gördes halkı, Çırağan Sarayı'nda kullanılacak halıların kendi memleketlerinde dokutturulmasından dolayı son derece mutluluk duymuşlardır. Çünkü uzun süreden beri batılı büyük şirketlerin ve bazı yerli azınlık tüccarların ucuz ve kalitesiz malları piyasaya sürmelerinden dolayı kendi dokumalarına rağbet azalmış, bunun sonucunda da tezgahları birer birer susmuştur. Böylesine büyük bir ihalenin elde edilmesinden dolayı âtıl durumda olan tezgahlar yeniden çalışmağa başlar. Üretimin gününde teslim edilebilmesi için yetmişinin üzerinde bulunan insanlar dahi halıların dokunmasına yardımcı olurlar.

İzmir ve İstanbul'da bulunan halı tüccarları bu durumdan pek hoşnut olmazlar. Elde edemedikleri yüzbinlerce kuruş nedeniyle, Gördes'lilerin çürük yapağı ve kalp boya kullandıkları şeklinde asılsız iddialarla devletin bu ihaleden vazgeçmesini sağlamağa çalışırlar. Bu durumdan haberdar olan Gördes halkı Sultan Abdülaziz'e bir teşekkürname yazarak, padişahın yeni sarayında kullanılacak halıların üretim işinde kendilerinin seçilmesinden dolayı mutluluklarını dile getirmişler ve ortaya atılan iddiaların gerçeği yansıtmadığını vurgulamışlardı.[87]

Çırağan Sarayı'nın tavanlarını süsleyen billur avizeler ve salonlarında kullanılacak şamdanların alımları Hazine-i Hassa Nazırı Rüştü Paşa tarafından yapılmıştır. Rüştü Paşa'nın İngiliz Tüccar Wefrie ve oğlu ile yapmış olduğu kontrat bize bu malzeme hakkında önemli bilgiler vermektedir.[88]

Tüccar Wefrie ve oğlu tarafından hazırlanan kataloglar üzerinde saraya en uygun seçimler yapılmıştı. 17 Şubat 1870 tarihli mukavele ile çapı 8 kadem[89] (300 cm.) ve uzunluğu 14 kadem (525 cm.) büyüklüğünde 80 mumlu bir avize ve yine aynı ebatlarda 60 mumlu bir diğer avize alınmıştı (Resim 15). Şamdanlardan da,

87 BOA, İrade Dahiliye No: 40424*
88 MSA (D) No:4673
89 Kadem: Yarım arşın uzunluğunda ölçü.Yaklaşık olarak 37.5 cm'ye eşittir. C. Esat Arseven; Sanat Ansiklopedisi, c.2, s.891

yüksekliği 10 kadem (375 cm.), üst çapı 4 kadem (150 cm.) ve alt çapı 3 kadem (112,5 cm.) büyüklüğünde 46 mumlu dört adet ve yine aynı ölçülerde 36 mumlu dört adet olmak üzere sekiz şamdan alımı yapılmıştı. Şamdanlar parkeye vidalanacak şekilde yapılacaktı (Resim 16,17).

Alınan eşyaların bedeli 5.000 Sterlin olup, bu meblağ ya aynen Sterlin olarak ödenecek veya 110 Osmanlı lirası 100 Sterlin kabul edilip, Osmanlı lirası üzerinden yapılacaktı. Bu miktarda üç taksite bölünüp üçte biri kontratın imzasında diğer üçte biri bu tarihten üç ay sonra ve kalan kısmı da eşyanın kusursuz ve eksiksiz olarak tesliminden sonra yapılacaktı. Belirtilen eşyalar kontratın imzasından itibaren dokuz aylık bir süre içerisinde teslim edilecek ve aynı zamanda şamdanları ve avizeleri yerlerine monte etmek üzere Londra'dan bir uzman gönderilecekti.

Mösyö Wefrie ve oğlundan alınan avizelerden başka 1870 ve 1871'li yıllarda İngiltere'den çok sayıda başka avizeler de getirtilmiştir.[90] 10 Aralık 1870'de elli sandık, 5 Ocak 1871'de on üç sandık ve 26 Mart 1871'de üç sandık içerisinde avize takımları ve yine 30 Temmuz 1871'de üç avize Çırağan Sarayı için alınmıştır.

Serkiz Balyan tarafından, Avrupa'dan on sekiz adet mermer saksı alımı yapılır. Bu saksıların her biri 15 altın değerinde olup toplam 270 altına malolur.[91]

Sarayın mefruşatı için beyaz zeminli, göğez çiçekli 392 arşın ve beyaz zeminli, yeşil çiçekli 436 arşın "Üsküdar Çatması" kullanılmıştır.[92]

Çırağan Sarayı için, Dolmabahçe Sarayı'nda olduğu gibi yurtdışından mobilya alımı yapılmamıştır. Çırağan'ın bütün mobilyaları

90 MSA (O) No:691.
91 MSA (O) No: 3024
92 Basiret; 30 Şevval 1288 (12 Ocak 1872), No. 576. Çatma: İpekle dokunan kabartma çiçekli Kadife kumaş ki çoğu lâle üslubundandır. Dokundukları yere göre; Üsküdar Çatması, Bilecik Çatması veya Bursa Çatması gibi isimler alır. C. Esat Arseven; a.g.e., c.1, s.381

daha önce de belirtildiği üzere sarayın Doğ-ramacıbaşısı Vortik Kemhacıyan tarafından yapılır(Resim 18). Abanoz ve ceviz ağacından sedef-bağa işçiliğindeki bu mobilyalar toplam 9.890.860 kuruş masrafla vücuda gelmiştir.[93]

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından bir süre sonra Dolmabahçe Sarayı'nda kullanılmak üzere, Çırağan Sarayı'ndan götürülen eşyaların listesi oldukça ilgi çekicidir.[94]

25 Ekim 1876'da İkinci Mabeynci Osman Efendi tarafından Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn-i Hümayunu'na taşınan eşyalar, Çırağan Sarayı Haremi'nde oluşturulan bir komisyon tarafından tespit edilmiştir. İki yüz elli bir parça mücevherli, incili, gümüşlü kapkaçak ve porselen eşya, on beş adet yatak çarşafı, on dört adet yatak puşidesi (örtüsü), yüz otuz altı adet yüz yastağı, elli dört adet yorgan ve çok sayıda değerli eşyanın nakli yapılmıştır.

Bu eşyalardan bazıları şunlardı: Yedi adet gümüş ve yaldızlı kahve takımı, on dört adet gümüş ve yaldızlı tatlı takımı, beş adet ikişer mumlu ve dörder köşeli büyük gümüş fener, bir adet küre şeklinde dört ayaklı ve kapaklı mangal (mangalın üzerinde kuş resmi vardır), bir adet dört tarafı camlı ve mücevherlerle süslenmiş çekmece saati, bir adet ortası çiçekli ve etrafı oymalı büyük gümüş sini, bir adet altın üzerine mineli tepeliği pırlanta ve zümrüt ile süslenmiş kapaklı tabak ve tatlı hokkası, bir adet Çanakkale işi musluklu güğüm, on adet mavi çay takımı, on iki adet yaldızlı ve kapaklarının mineleri kuşlu saksunya yemek takımı, dört adet etrafı pirinç çemberli, ayaklı, musluklu ve kapaklı büyük billur su küpü, iki adet limonküfü üzerine güllü ve kapaklı hoşaf kasesi, dört adet çekmeceli küçük ayna, bir adet küçük ayaklı masa, bir adet kenarı sedefli ve oymalı el aynası, bir adet üzeri sedef oymalı yazı çekmecesi, on adet pirinçten üretilen dört köşeli, ikişer mumlu cam fener, dört adet Kaşgar işi ipekli ve yünlü güzel halı, bir adet billur sehpa. İki adet demir kasa, on dört adet Paris işi büyük ayak halısı

93 BOA, Y.MTV, D.No:6, s.No:5*
94 MSA (D) No: 1739

(bunlardan dördü göbekli ve güllü, dördü ortaları resimli, ikisi kenarları saçaklı ve güllü ve dördü de parça halinde).

Çırağan'da kullanılan halıların Gördes'te imal ettirilmesine karar verildiğinde yabancı şirket ve tüccarların bu işten pay alamamalarından dolayı telaşa kapılıp ihaleyi iptal ettirmek için asılsız iddialarla girişimlerde bulundukları belirtilmişti. Ancak yukarıda yer alan listeden anlaşıldığı üzere, bu grupların baskısı sonucu, sarayda sadece Gördes mamulatı halılar kullanılmamış, yurtdışından da çeşitli cins ve ebatlarda halı alımı yapılmıştır.

Sarayın Bahçe Düzenlemesi

Çırağan Sarayı, yapılan çalışmalarla oldukça büyük ve düzenli bir bahçeye sahip olmuştu. Esasen kıyının hemen arkasında yer alan koruluk, burada tarih boyunca inşa edilen yapıların doğal bahçesi olma niteliğini de taşıyordu. Nitekim Sultan II. Mahmud devrinde yapılan Eski Çırağan Sarayı ile birlikte artık bu koruluğun resmen sarayın mabe,n bahçesi olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu geniş bahçede büyük ve gölgeli yemiş ağaçları, orman, tarhlar, çiçekler, turfandalar, meyvelik bostan, suni derecik, kuşhaneler ve kameriyeler[95] vardı. Sultan Abdülmecid bu koruluğun en üst tarafına annesi Bezmiâlem Valide Sultan için bir köşk yaptırmış ve İstanbul'u her yönden gördüğü için "Yıldız" adı verilmişti.[96]

Yeni Çırağan Sarayı yapılırken bu koruluk, Beşiktaş-Ortaköy arasında yer alan yol üzerine bir köprü yapılmak suretiyle saraya bağlanmıştır.[97] Bu yıllarda koruluk içerisinde bir takım inşa faaliyetlerine de girişilir. Malta Köşkü yaptırılırken, Yıldız Kasrı onartılmış, yeni ahır binaları kurulmuş ve birçok sed ve yol çalışması yapılmıştır.[98]

95 Kameriye: Altında oturmak için bahçelerde etrafı açık ve üstü örtülü olarak bir çardak şeklinde ahşap veya demirden yapılan zarif köşk. Genellikle bunlara gül ve hanımeli gibi ağaçlar sardırılır. C.Esat Arseven; a.g.e., c.2, s.933
96 Leyla Saz; a.g.e., s.80
97 Mustafa Cezar; Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul, 1971, s.120
98 BOA, Hazine-i Hassa No:30*

Sarayın ana yapılarının yer aldığı alanda da Avrupa Sarayları'nda görülen bahçe düzenlemelerine gidilmiştir. Sultan Abdülmecid'in son dönemlerinde Eski Çırağan Sarayı'nın yıktırılıp yenisinin inşaası yolunda yapılan çalışmalar arasında bahçesine konulmak üzere İngiltere'de bir limonluk[99] yaptırılması düşünülmüştü. Bu amaçla devrin Tophane Müşiri Ahmed Fethi Paşa vasıtasıyla İngiliz Tüccar Mr.Peill'e bir limonluk sipariş edilir. Ancak Fethi Paşa'nın vefatı ve ekonomik buhran nedeniyle bütün inşa çalışmalarının durdurulması sonucu limonluk İngiltere'de unutulur. Bu durum Tüccar Peill'in diğer konularda alacaklarından dolayı Osmanlı Devleti'ne başvurmasıyla ortaya çıkmış ve gerekli inceleme neticesinde Çırağan Sarayı için 32.015 Şilin değerinde bir limonluğun bedelinin ödendiği halde üç yıldan beri Londra'da imal edildiği fabrikada beklediği anlaşılmıştır.[100]

1859 yılında Mr.Peill tarafından Londra'da Mösyö Vested Buyly ve ortaklarına yaptırılan bu limonluk Osmanlı Devleti'nin Londra konsolosunun girişimleriyle 13 Haziran 1864'te İstanbul'a getirilir.[101]

Limonluğun kurulabilmesi için Chelsea'den Mühendis John Meir ile anlaşılmıştı. Kendisine ayda 25 sterlin verilecekti. Mühendis John Meir'e limonluğu yapan Vested Buyly ve ortakları tarafından otuz dört adet resmi içeren bir kuruluş şeması verilmiş ve bu resimlerle limonluğun sekiz ay zarfında kurulabileceği belirtilmişti. Mühendis Karedeniz'e işleyen gemilerden birisiyle, baş kamarada olmak üzere ve yiyecek-içeceği temin edilmek şartıyla İstanbul'a gelecekti. İşini bitirdikten sonra da en geç iki ay içerisinde İngiltere'ye geri dönecekti.

Limonluğun kurulmasına 17 Ağustos 1864'te başlanır.[102] Mühendisin çalışabilmesi için gerekli malzeme ve iş gücü de kendisine sağlanır ve belirtilen süre içerisinde limonluk kurulur.

[99] Limonluk: İçerisinde çeşitli çiçek ve bitkilerin yetiştirildiği sera.
[100] Netice Yıldız; İngiliz Osmanlı Sanat Eseri Alışverişi (1[illegible]3-1914), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü Basılmamış Doktora Tezi, 1987, s.440
[101] BOA, Hazine-i Hassa No:34*
[102] BOA. Hazine-i Hassa No:33*

Özenle hazırlanan ve zorlu uğraşlarla Çırağan Sarayı bahçesine kurulan bu limonluğun ömrü ne yazık ki çok uzun süreli olmaz. Sarayın tamamlanmasından iki yıl sonra, 6 Şubat 1873'te sökülerek arkada bulunan büyük koruluğa nakledilir.[103] Yerine de "Çini Köşk" adı verilen bir köşk yapılır. Bu köşk de 1905 yılında yapılan tamiratta hayli harap olmasından dolayı yıkılmıştır.[104]

Limonluğun camlarının kalitesinden dolayı "Billur Köşk" adıyla da anıldığı olmuştur. O tarihler de İstanbul'da bulunmuş olan bir Rus yazarı Billur Köşk hakkında şu bilgileri vermektedir: "Çırağan Sarayı'nda evvelce tıpkı Londra Billur Sarayı gibi billurdan bir limonluk yapılmış ve içine binlerce öter kuş salıverilmişti. Halbuki saray inşaasının sonrasında Sultan Aziz kuşların fazla gürültüsünden ve limonluğun güneş hararetiyle pek fazla ısınmasından rahatsız olarak Billur Köşk'ü yıktırdı."[105]

Limonluğun yanında sarayın müteahhitlerinden Kirkor Kalfa tarafından 22 Mayıs 1872'de 1.058.568 kuruş masrafla bir kuşluk da yapılmıştı.[106] Ayrıca sarayın bahçesinde beşi büyük olmak üzere birçok havuz yapılmıştı.[107]

Sultan Abdülaziz'in hayvanlara karşı olan ilgisinden dolayı ve özelikle arslan sevgisi nedeniyle bahçede bir "Arslanhane" inşa edilmişti.[108] Padişahın bu tutkusundan dolayı çeşitli ülkelerden ve yurt içinden yetiştirilmek üzere İstanbul'a hayvanlar getirtilmekteydi. Örneğin 4 Mart 1863'te Sultan Abdülaziz için Bağdat civarından yüz altmış beş Arap atı, üç arslan, bir Van kedisi ve bir sansar satın alınmıştı.[109] Çırağan Sarayı bahçesinde, zürefalar için de bir yer yapılması[110], burada küçük bir hayvanat bahçesinin oluşturulduğunu gösteriyor.

[103] MSA (D) No: 3024
[104] BOA, Y.EE, K.No:8, E.No:284/1, z.No:162*
[105] Haluk Şehsuvaroğlu; a.g.e., s.23
[106] MSA (D) No:3024
[107] BOA, İrade Dahiliye No: 37424*
[108] BOA, Hazine-i Hassa No:30*
[109] Tasvir-i Efkâr, (20 [illegible]ubat 1278) No:72
[110] BOA, Hazine-i Hassa No:33*

Padişahın arslan sevgisi o denli yüksekti ki, bu hayvanların heykellerinin yapılması için İtalya'da Carraro'dan mermerler getirtilmişti.(1 Ocak 1871).[111] Yapılan heykeller bahçenin çeşitli yerlerini süslerken, sarayın yanması üzerine iki arslan heykeli Dolmabahçe Sarayı bahçesine gönderilmiştir.[112]

Sarayın Mali Kaynakları

Çırağan Sarayı ile ilgili olarak aydınlatılması gereken konulardan biri de, sarayın devlete getirdiği mali yük meselesidir. Memleketin içinde bulunduğu zor koşullar altında vücuda getirilen sarayın en fazla konuşulan yönü bu mali yük meselesi olmuştur. Fakat bununla birlikte bu güne kadar yapılan çalışmaların hiç birinde konuyu aydınlatacak bir bilgi yoktur. Bütün çalışmalarda, sarayın yanışından sonra çıkan gazete haberlerine dayanan ve dört-beş milyon altına mal olduğu şeklindeki bilgiler yer almaktadır.[113] Ancak bu rakamlar oldukça abartılıdır ve gerçekle de hiçbir ilgisi yoktur. Sarayla ilgili belgelerin ışığında bu konuyu da aydınlatma fırsatını bulmaktayız.

Osmanlı İmparatorluğu'nda son dönemde kendisini gösteren kültürel değişim ve gelişmelerin yanında, siyasi ve iktisadi yönden pek de iç açıcı bir durum yaşanmamaktaydı. Mısır meselesinin bir türlü halledilememesi, Kırım Harbi ile birlikte toprak kaybının had safhaya ulaşması, devletin artık çöküşe doğru gitmekte olduğunun sinyallerini vermekteydi. Sultan Abdül-mecid devri ile birlikte, saray harcamalarının artışı ve yeni saray yapılarının ortaya çıkışı buna paralel olarak hazinenin içine düştüğü sıkıntıların borçlanmalarla giderilmeğe çalışılması, Osmanlı mali tarihinde yeni bir dönemin açılışına sebep olmuştu. Sadece Beyoğlu sarraflarından alınan

[111] MSA (D) No: 2691 Yapılan arslan heykellerinin sanatçısı hakkında BOA'da bulunan Maliyeden Müdevver Defterler'den birinde bir bilgi bulunmaktadır. Çırağan Sarayı ile aynı dönemde yapılmış olan Beylerbeyi Sarayı için Hristo adında birinin bir kaplan heykeli yaptığı belirtilmektedir. Çırağan Sarayı inşaatıyla ilgili olan bu defter içerisinde böyle bir kaydın yer alması, bahsi geçen bu heykeltraşın, Çırağan Sarayı için yapılan heykellerin de sanatçısı olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

[112] BOA, DH. MTV, s.No: 1167, D. No: 51, 6 No:18*

[113] İkdam (8 Muharrem 1328) No: 5510 ve Tanin (8 Muharrem 1328) No: 496/27

borçların toplamı 80.000.000 milyon lirayı aşmıştı.[114] 1856'dan sonra Osmanlı ekonomisi dış borçla tanışmış ve altı yıllık kısa bir sürede 16.540.700 liralık bir borç yükü ile Sultan Abdülaziz devrine girilmişti. Yeni Sultan büyük kardeşinden devraldığı ekonomiyi düzeltmek amacıyla ilk zamanlarında tahsisatının ve saray masraflarının azaltılmasını istedi. Sarayda bol maaş alan gereksiz memurları uzaklaştırdı. Altın, gümüş ve diğer kıymetli eşyanın kullanılmasını yasakladı. Nezaretlerde görevli memurların sayısında azaltma sağlandı. Alınan bu tedbirlerle devletin mali durumu biraz düzelmişti. Bu kararların alınmasında Ali ve Fuad Paşalar'ın önemli etkisi olmuştu. Fakat bu iki devlet adamını ölümünden sonra Mahmud Nedim Paşa'nın Sadrazamlığa gelmesiyle tasarruf tedbirleri ortadan kalkmış ve yeniden israfa başlanmıştı.[115] Sultan Abdülaziz'in on beş yıllık saltanatı süresince toplam olarak 250.273.924 lira iç ve dış borç alımı olmuş ve alınan bu borçların %5'i saray ve kasırların inşaasına harcanmıştı. 1865 ve 1869 yılları arasında dış borç alımına gidilmemesi yolunda bir tavır sergilenmiş ise de, Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri'nin birleşip kurdukları "İtibar-ı Umumi Şirketi" hissedarları olan Tubini, Hristaki, Korino, Bağos, Baron Zilber ve Flodu gibi para sahibi azınlıklardan yıllık %14'e varan ağır faizlerle 10.566.071 lira nakit alımı yapılmış ve bu dört senelik dönem sözde borçsuz olarak geçirilmiştir.[116]

Çırağan Sarayı inşaatı bu kadar ağır bir iktisadi buhran içerisinde gerçekleştirilmişti. Sarayın yapım çalışmaları boyunca genellikle faizle borçlanma yoluna gidilmiş ve bunun karşılığında da vilayetlerin vergileri dahi ipotek altına sokulabilmişti. Yapılan borçların geriye ödenme süresi, sarayın yapımı tamamlandıktan on yıl sonrasına kadar devam etti. Uzun bir süreç içerisinde alınan borçların faizleriyle birlikte kat kat artması, binanın doğal rayicinin çok üzerinde bir maliyetle yapımına sebep olmuştu. Özellikle inşaatın çok uzamasından dolayı, bir an evvel bitirilebilmesi için son dönemlerde yoğun bir borçlanma yapılmıştı. 27 Eylül 1871'de

[114] Ziya Karamürsel; Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara, 1989,

[115] Cevdet Küçük; "Abdülaziz", DİA, c.1, s.179-185

[116] Ziya Karamürsel; a.g.e., s.97-100

sarayın muhafaza duvarları hariç bütün işleri tamamlanmıştı ama bir çok ödemesi beklemekteydi.

20 Ocak 1863'te yapımına başlanan Yeni Çırağan Sarayı, bir ara yeterli tahsisatın olmayışından ve özellikle de Beylerbeyi Sarayı inşaasının da aynı zamanda sürdürülmesinden dolayı kesintiye uğramıştı. 1865 Ekim ayı sonlarına doğru Hoca Paşa ve Cağaloğlu yangınında, zarar görenler için oluşturulan iane sandığından Sultan Abdülaziz'in emri ile, Çırağan Sarayı inşaatının sürdürülebilmesi için aylık beş yüz kese altının ayrılmasına karar verilmişti.[117]

22 Temmuz 1871'de Mösyö Kamara Petraki, Mösyö Flodu ve Şişmanoğlu Yevani Efendi'den aylık % 1 faiz ile 125.000 lira alınmış ve on iki ay zarfında geri ödemesinin yapılacağı belirtilmiştir. Aydın Vilayeti ağnam (koyun) vergisi, Ankara ve Kastamonu vilayetlerinin de ağnam vergisi hariç bütün gelirleri alınan borca karşılık gösterilmişti. 1872 Ağustos ayı sonuna kadar ödemeler yapılamaz ise, geçen günler için de % 1 faiz uygulanacaktı.[118]

Mösyö Kamara'dan 1871 senesi Temmuz ayının on beşinden, Aralık ayının on beşine kadar ayda 16.666 lira 66 kuruş olmak üzere senelik % 12 faizle 100.000 lira daha alınmıştı.[119]

14 Ekim 1871'de Mısırlızâde Bağos Bey'den 175.000 lira Çırağan Sarayı için borç alımı yapılmış ve bu para Bağos Bey tarafından yedi ay zarfında her ay 25.000 lira şeklinde verileceği belirtilmişti. 1882 Ağustos ayına kadar yıllık % 12 faiz ile geri ödemesi yapılacak ve belirtilen süre sonrasında ana para veya faizinden ödenmeyen meblağ için de ayrıca % 12 faiz uygulanacaktı.[120]

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra, Çırağan Sarayı ile ilgili olarak Abdülaziz döneminden kalan hesapların kontrolü amacıyla 1880 yılında bir komisyon oluşturulmuştu. Bu komisyonun oluşturulmasının sebebi, sarayın yapımında çalışan işçilerin ve bazı

[117] Ahmed Lütfi Efendi Tarihi; (Yay. Münir Aktepe), Ankara, 1988, c.X, s.145-146
[118] BOA, İrade Dahiliye No: 44216*
[119] MSA (D) No: 3024
[120] BOA, İrade Dahiliye No:44483*

esnafın ücretlerini halen alamamalarından dolayı yaptıkları başvurulardı. Sarayın müteahhitlerinden Nersisyan Kirkor 1871 senesinden kalan 24.009.522 kuruş alacağının dokuz yıldır ödenmediğini, bu yüzden kendi borçlarını da ödeyemediğinden dolayı ticari itabarının kalmadığından bahsetmekteydi.[121]

Bütün bu şikayetler üzerine oluşturulan araştırma komisyonu incelemelerine 1880 yılı sonlarına doğru başladı. Çırağan Sarayı inşaatının başlangıç tarihi olan 20 Ocak 1863'ten, tamamlandığı tarih 27 Eylül 1871'e kadar harcamalarla ilgili olarak tutulan bütün defter ve kayıtları incelenerek ne kadar masrafla yapıldığını, yapılan ödemelerin miktarı ve kimlere ait olduğu konusunda bir rapor hazırlandı. 8 Nisan 1881'de tamamlanan rapora göre yapılan harcamalar ve ödemeler ile kalan borçların bilançosu şöyle idi:[122]

Çırağan Sarayı'nın toplam maliyetinin 237.729.316 kuruş 39 para olduğu ortaya çıkmıştı. Hazine-i Hassa Nazırları Hacı Emin, Hakkı, Rüştü ve Ferid Paşalar'ın zamanında, Serkiz Bey ve Erkân-ı Harbiye Reisi Mahmud Paşa'nın ortak idareleri esnasında bu harcamalar yapılmıştı. 11 Şubat 1879 tarihine kadar bu miktarın 227.680.555 kuruşluk kısmının ödendiği, geriye 10.048.761 kuruş 38 para borç kaldığı tespit edilmişti.

Hacı Emin ve Hakkı Paşalar'ın Hazine-i Hassa Nazırlıklar zamanında vuku bulan masrafların toplamı 63.578.778 kuruş olup, bunun 62.516.977 kuruşluk kısmı ödenmişti. Bazı esnaf ve işçilerin bu dönemden 1.061.800 kuruş alacağı kalmıştı.

İnşaatta kullanılmak üzere çeşitli merkezlerden getirilen kerestelerin toplam tutarı 13.833.634 kuruştu. Bunun 7.290.356 kuruşu ödenmiş ve geriye 6.543.277 kuruş kalmıştı.

Sarayın rıhtımı için toplam olarak 3.232.428 kuruş ve mobilyaları için de 9.890.860 kuruş harcama yapılmıştı.

[121] MSA (E) No: 2/1496
[122] BOA, Y.MTV, D.No:6, s.No: 5*. Bu belgenin bir nüshası da MSA (E) No:2/1496*'da bulunmaktadır.

Çırağan Sarayı inşaatıyla birlikte bir çok köşk ve kasrında onarım ve yapımına başlanmıştı. Bütün bu yapıların masrafları da Çırağan'ın hesabından ödenmekteydi. Sarayın inşaası süresince on dört binanın tamir ve yapımı gerçekleşmiş ve toplam olarak 1.108.310 kuruş ödeme yapılmıştı.

Sultan II. Abdülhamid devrinde yapılan bu inceleme, Çırağan Sarayı'nın ne kadar paraya mal olduğunu küsuratına kadar göstermektedir. Saray 237.729.316 kuruş 39 para harcanarak yapılmıştı. Harcamalar ile ilgili olarak kaydı tutulan masraf defterlerinde bu dönem içerisinde 1 lira bazen 100 kuruş ve bazen da 106 kuruş olarak gösterilmiştir. Sarayın kuruş cinsinden verilen toplam maliyeti liraya çevrildiğinde yaklaşık olarak 2.500.000 lira civarında bir rakam ortaya çıkmaktadır ki bu da bize sarayın maliyeti hakkında bu güne kadar yapılan çalışmalarda gösterilen 4-5 milyon altına malolduğu şeklindeki ifadelerin doğru olmadığını göstermektedir.

Oluşturulan inceleme komisyonunun çalışmaları sonucu, saray inşaatıyla ilgili bazı yolsuzlukların da ortaya çıkarıldığını görmekteyiz. Sarayın müteahhitlerinden Nersisyan Kirkor'un 16 Ekim 1880 tarihi beyanında 24.009.522 kuruş alacağı olduğuna dair açıklamasının oldukça abartılı olduğu anlaşılmıştı. Kirkor'a ödenecek miktar 2.409.522 kuruştu. İncelemenin yapıldığı aylarda Çırağan Sarayı'nın diğer müteahhiti Serkiz Balyan'ın bir anda Paris'e gittiği görülür. Serkiz Balyan'ın, İstanbul'dan ansızın ayrılışına bir anlam verilemez. Ancak yapılan araştırmada Balyan ve Kirkor'un Çırağan Sarayı ile ilgili sahte defter düzenledikleri ve zimmetlerine yaklaşık 220.000 liraya yakın para geçirdikleri anlaşılır. Böylece Serkiz Balyan'ın Fransa'ya gidiş sebebi de ortaya çıkmıştır.[123] Serkiz Balyan bu olaydan bir süre sonra Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa'nın aracılığı ile tekrar İstanbul'a dönebilir.[124]

[123] BOA, Y.EE, K.No: 2361-35, Z.No:43*
[124] Pars Tuğlacı; a.g.e., s.433

Çırağan Sarayı'nın Kullanıma Başlanması

Çırağan Sarayı inşaatının 27 Eylül 1871'de[125] tamamlanması üzerine, Sultan Abdülaziz gerekli hazırlıkların yapılmasından sonra 1872 yılı mayıs ayı başlarında yeni sarayına yerleşir.[126] Saray inşaat alanında geriye kalan malzemelerin Ortaköy'de Fatma Sultan için yapılmakta olan binada kullanılmasına karar verilir(6 Ağustos 1872)[127].

Sultan Abdülaziz, yapımında hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayan ve hazineye oldukça pahalıya mal olan Çırağan Sarayı'nda çok uzun süre oturmadı. Sarayı ilk ziyaretinde üst kat salonunda parkeden ayağı kayıp düşmesi, halk arasında, mevlevihanenin yıktırılarak saray arasına katılmasının padişaha uğursuzluk getirdiği gibi dedikoduların çıkmasına yol açmıştı. Sarayın bir türlü ısıtılamaması da Sultan'ın yeniden Dolmabahçe Sarayı'na dönmesine sebep oldu.[128] Ancak Harem'in bir kısmı sarayda oturmaya devam etmişti.[129] Sultan Abdülaziz son kez 1876 yılının 11 Mart'ında buraya gelerek bir süre ikâmet etti[130].

30 Mayıs 1876'da tahttan indirilen Sultan Abdülaziz Dolmabahçe Sarayı'ndan, Topkapı Sarayı'na gönderildi. Burada kendisine amcası III. Selim'in dairesinin ayrılmış olduğunu görünce oldukça üzüldü. Üstelik dairede oturacak yer de yoktu. Kendisinin ve çocuklarının o sırada yağan yağmurdan sırılsıklam olmuş bir halde ortada kalması eski hükümdarı büsbütün incitmişti. Bir müddet sonra hazırlanan odaya geçince de Sultan V. Murad'a bir

[125] BOA, Y.MTV, D.No:6, S. No:5*
[126] BOA. İrade dahiliye No: 45284* Sultan Abdülaziz'in Çırağan Sarayı'na yerleşmesi üzerine bütün devlet erkanı tarafından tebrik ve teşekkürler sunulmuştu. BOA, İrade Dahiliye No:45283*.
[127] MSA(D) No:3024*.
[128] Çırağan Sarayı yapılırken, Beşiktaş Mevlevihanesi Maçka'ya nakledildiği halde, burada gömülü bulunan Postnişinler Sultan Abdülaziz'in arzusu ile kaldırılmayıp, üzerlerine bir kemer çekilerek sarayın bodrumunda bırakıldı. Burada on erkek ve dört kadın mezarı mevcuttu. Ziya Şakir, İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul, 1928, s.242 Mualla Yaman, a.g.t., s.30
[129] Edmond De Amicis; İstanbul (1874), (Çev; Beynun Akyavaş) Ankara, 1981, s.442.
[130] Prof. Dr. Nurhan Atasoy notlarından.

mektup yazarak kendi isteğiyle Çırağan Sarayı'nın üst tarafında, karakolhaneye bitişik fer'iyye dairelerinden birine yerleştirildi (1 Haziran 1876)[131]. Fakat 4 Haziran 1876 günü odasında bilek damarları kesilmiş halde bulundu.

Sultan Abdülaziz'in naaşı, yan tarafta bulunan karakolhanenin[132] kahve ocağına taşında ve bir ot yatağının üzerine yatırılıp üzerine bir perde örtüldü. İstanbul'da bulunan elçilik hekimlerinin de katıldığı ondokuz kişiden kurulu doktorlar heyetinin Sultan Abdülaziz'i muayene ederek bir rapor hazırlaması kararlaştırıldı. Ancak Marko Paşa başta olmak üzere bazı doktorlar, eski hükümdarın naaşının karakolda bulunduğu durumdan üzüntü duyarak, muayeneye fiilen katılmadılar. Yüzeysel bir muayeneden sonra Sultan Aziz'in bir makasla intihar ettiğine karar verildi. Raporun hazırlanmasından sonra, Sultan Abdülaziz'in naaşı Topkapı Sarayı'na nakledilerek burada yıkandı ve babası II. Mahmud'un Divanyolu'ndaki türbesine defnedildi.

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde, Sultan Abdülaziz'in öldürüldüğüne dair bazı söylentilerin ortaya çıkması üzerine bir mahkeme heyeti oluşturuldu (30 Mayıs 1881). Onun hal'inde ve hal'inden önce hizmetinde bulunanlar ve dönemin devlet adamları teker teker sorguya çekildiler.

Sonuçta Sultan Abdülaziz'in öldürüldüğüne karar verildi. Mahkeme kararına göre Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmed ve Cezayirli Mustafa ile Mabeynci Fahri Bey bilfiil taammüden öldürme olayına katıldıklarından dolayı; Midhat, Mahmud, Nuri Paşalar'la, Binbaşı Necib ve Binbaşı Namık Paşazade Ali Beyler de suç ortağı sayıldıklarından idama mahkum oldular. Daha sonra idam cezaları

[131] Gariptir ki Sultan Abdülaziz Han Hazretleri bu daireyi Sultan V. Murad için yaptırmış idi ki diğer dairelere oranla duvarları daha kalın ve yüksekti. Cevdet Paşa; Tezakir, (Yay. Cavit Baysun), Ankara, 1986, No: 40, s.156

[132] Bahsi geçen karakolhane, esasında Çırağan Sarayı'nın kuşhanesi olup bir müddet sonra karakolhaneye çevrilmiştir. II. Abdülhamid döneminde Kılıç Ali Karakolhanesi olarak adlandırılmıştır. BOA, Y.MTV. D.No: 15, S.No:5*.

ömür boyu hapse çevrildi. Mahkumların cezalarını Taif'te çekmelerine karar verildi[133].

Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra tahta çıkan Sultan V. Murad'ın (30 Mayıs 1876) saltanatı uzun sürmedi ve akli dengesinin yerinde olmadığı gerekçesiyle 31 Ağustos 1876'da tahttan indirilerek Çırağan Sarayı'na gönderilir[134]. Artık Sultan V. Murad için Çırağan'da yirmi sekiz yılık bir hapis hayatı başlıyordu.

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında kısa bir süre Dolmabahçe Sarayı'nda oturdu. Bu süre zarfında Çırağan Sarayı'nda bulunan bir kısım eşya Dolmabahçe Sarayı'na nakledildi (25 Ekim 1876)[135]. Ancak II. Abdülhamid kendisinin de Sultan V. Murad gibi saltanattan uzaklaştırılabileceği endişesiyle Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılarak daha güvenli olan Yıldız Sarayı'nı kullanmağa başladı.

20 Mayıs 1878'de Sultan V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak amacıyla Ali Suavi[136] ve etrafına topladığı yüzü aşkın Rumeli göçmeni tarafından Çırağan Sarayı'na bir baskın düzenlendi. Ali Suavi ve arkadaşları sarayın muhafızlarını etkisiz hale getirdikten sonra ikinci kattaki Sultan V. Murad'ın dairesine girdiler. Daha önceden haberli olduğu için giyinmiş vaziyette bekleyen V. Murad'ı

[133] Cevdet Küçük; a.g.m., s. 179-185. Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, Ankara, 1988, c. VIII, s.355-360, İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Midhat ve Rüşdü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar, Ankara, 1987, s.52-100

[134] Enver Ziya Karal; a.g.e., s.366.

[135] Çırağan Sarayı'ndan, Dolmabahçe Sarayı'na; iki yüz elli bir parça mücevherli, incili ve gümüşlü eşya, elli dört adet çeşitli yorgan. Yüz otuz altı adet yastık. On üç adet çeşitli puşide. On beş adet yatak çarşafı götürülmüştü. MSA(D) No: 1739*.

[136] Ali Suavi İstanbul'da 1839'da doğdu. Rüştiye'de okuduktan sonra öğretmenliğe başladı. Sofya'da ticaret mahkemesi reisliği ve Filibe'de tahrirat müdürlüğü yaptı. Avrupa'da Namık Kemal ve Ziya Paşa ile "Genç Osmanlılar Cemiyeti"nde çalışmıştır. Sonra onlarla bozuşması üzerine Fransa'nın Lion şehrine giderek tek başına gazete ve mecmua çıkarmış ve kitaplar yazmıştır. II. Abdülhamit'in tahta çıkmasından sonra memlekete dönmüş ve Galatasaray Lisesine müdür tayin edilmiştir. Bilinmeyen bir sebepten dolayı bu memuriyetini kaybeder ve tekrar gazeteciliğe başlar. V. Murad'ın yeniden tahta çıkarılması konusunda oluşturulan komitede etkin rol alır. Bu amaçla yapılan Çırağan Sarayı baskınında öldürülür. Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, Ankara, 1988, c. VIII, s. 499.

saraydan çıkarmaya çalışırlarken olayı haber alan Beşiktaş Karakolu muhafızı Hasan Ağa (Yedi sekiz Hasan Paşa) bir grup askerle sarayı kuşattı. Çıkan çarpışmada Ali Suavi ve yirmi üç adamı ölmüş, bir kısmı yakalanmış, gerisi de kaçmayı başarmışlardı. Sultan V. Murad bu olay karşısında heyecana kapılarak kendisini hazine dairesine atmış ve kapıyı da arkasından kilitlemişti. Olayın bastırılmasından sonra V. Murad bir müddet Malta Köşkü'nde göz hapsinde tutuldu. Ancak bir süre sonra tekrar Çırağan'a nakledildi.[137]

Ali Suavi vak'asından sonra dışarıyla tamamen irtibatı kesilen eski hükümdar, daha sonraları Beşiktaş Ortaokulu olarak kullanılacak olan binada oturmaya başlamıştır[138].

Sultan II. Abdulhamid, V. Murad'ın yeniden kaçırılma teşebbüslerine karşılık oldukça sıkı tedbirler aldırmıştı. Sarayın muhafız sayısı arttırıldığı gibi, kara ve deniz tarafından hiç kimse yanına dahi yaklaştırılmıyordu. Adeta bir yasak bölge ilan edilmişti. Saraya günde üç öğün yemek getiren tablakarlardan başkası giremiyordu. Sarayın arkasında yer alan Beşiktaş-Ortaköy caddesini kullananlar duraklamadan, etrafa bakınmadan ve kimseyle konuşmadan buradan hızlı adımlarla geçmek zorundaydılar[139]. Sarayda bulunan V. Murda ve aile fertlerinin her ne sebepten olursa olsun, dışarı çıkmaları yasaklanmıştı.[140]

Çırağan sarayı, siyasi koşullar nedeniyle, Sultan V. Murad'ın ölümüne değin (1904), ilgisizlik ve bakımsızlıktan oldukça harap

[137] Cevdet Küçük; "Çırağan Vak'ası", DİA, c.8, s.306-309. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası", T.T.K.B., 1944, sayı:29, s.71.

[138] Çırağan'ın İstanbul tarafındaki bu Fer'iyyesinin cephesi bahçe üzerinde bulunmaktadır. Altı daireye ayrılan binaya cephesindeki altı ayrı kapısından girilmekte ve ahşap merdivenlerden orta katlara çıkılmaktadır. V. Murad bu binanın beşinci dairesinde oturuyordu. Haluk Şahsuvaroğlu; Tarihi Odalar, İstanbul, 1954, s.92

[139] Hagop Mintzuri; İstanbul Anıları 1897-1940, İstanbul, 1994, z. 48.

[140] Sultan V. Murad'ın oğullarından Şehzade Selahaddin Efendi'nin bir kız çocuğu doğmuş ve dört gün sonra vefat etmişti. İcab eden usül ve merasimle defnettirilmesi için hünkara haber gönderilmi°ti. Yıldız'dan hiçbir cevap gelmemesi üzerine tekrar haber gönderilmiş ve gelen cevapta; "Canım o kadar çocuğun dışarıya çıkarılmasına, merasimle defnedilmesine ne lüzum var? Saray bahçesinin bir köşesine gömüversinler" denmişti. Ziya Şakir, Çırağan Sarayı'nda 28 Senne, İstanbul, 1943, s. 203

bir duruma gelmişti. Sarayın tamir ve onarımı gereken yerlerine çok acil bir durum olmadıktan sonra herhangi bir müdahalede bulunulmamaktaydı. Bu dönemde birkaç köşk ilgisizlikten dolayı yıkılıp ortadan kaldırılmıştı. Genel olarak bütün köşk ve kasırların tamir ve bakımıyla ilgili olarak yapılan çalışmalarda Çırağan Sarayı hakkında ya padişahın özel izni gereğince müdahalede bulunulabiliyor veya hiç bahsi dahi geçmiyordu.

1881 yılı Ağustos ayı içerisinde Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa tarafından padişaha sunulan bir raporda; saray ve kasırların uzun zamandan beri gerekli tamirlerin yapılmamasından dolayı harabiyete yüz tuttukları ve dört - beş milyon lira sarfıyla meydana gelmiş olan bu saray ve kasırların bir kış daha böyle bakımsız bırakılır ise bu kadar masrafla meydana getirilen binaların büsbütün harap olacağı ve ileride yapılacak tamiratlarında oldukça büyük masraflara yol açacağı belirtiliyordu. Bu amaçla Sermimar-ı Devlet Serkiz Bey, Vasilaki Kalfa, Sabık Erkan-ı Harbiye Reisi Mahmut Mesud Paşa ve Hazine-i Hassa Hey'et İdaresi'nde oluşturulan bir komisyonla bütün saray ve kasırların muayene edilerek keşiflerinin yapılmasına karar verildi. Bu iş için Hazine-i Hassa'dan kırk sekiz bin lira ayrılmıştı. Ancak bu kadar teferruatlı bir incelemede Çırağan Sarayı ayrı tutulmuş ve oluşturulan komisyona Çırağan Sarayı'nda herhangi bir işlemde bulunmaması belirtilmişti (19 Ağustos 1881)[141].

1891 yılında da yine saray ve kasırları koruma altına almak amacıyla bir talimat layihası hazırlanmıştı. Buna göre saray ve kasırlar ehemmiyetlerine göre üç kısma ayrılıyorlardı. Yıldız Mabeyn, Yıldız Bendegân, Ayazağa Kasrı, Maslak Kasrı, Nisbetiye Kasrı, Nişantaşı'ndaki Taş Konak birinci kısımda; Dolmabahçe Sarayı, Harem ve Efendiler Daireleri, Hırka-i Saadet ve Emanet-i Mahsusa Daireleri, Koşu Çağlayan Kasrı ve Miriahur Kasrı ikinci kısımda yer alırken üçünca kısımda da; Beylerbeyi Sarayı, Kalender Kasrı, Beykoz Kasrı, Tokat Kasrı, Küçüksu Kasrı, Hekimpaşa Kasrı ve Alemdağı Kasrı bulunuyordu. Hazine-i Hassa'da görevli kalfa ve mühendislerden birer kalfa ve mühendise bu binalar taksim

[141] Y.MTV, D. No:7, S.No:11*

olunacak ve hemen hemen her ay keşif ve muayenede bulunulacaktı (Ekim 1891)[142].

Çırağan Sarayı bu dönemde de yine ihmal edilmişti. İsimleri belirtilen köşk ve kasırların dışında kalan diğer binaların tamir ve keşiflerinin padişahın iznine tabi olacağı belirtilerek, Çırağan Sarayı ile ilgili herhangi bir kontrol işleminin ancak padişahın oluru ve denetiminde yapılabileceği vurgulanıyordu.

Gümüşsuyu Hastahanesi'nin yeterli büyüklükte olmaması nedeniyle 12 Kasım 1880 tarihinde Çırağan Sarayı Paşa Dairesi'nin bir müddet hastahane olarak kullanılmasına karar verilmişti.[143]

Çırağan Sarayı binalarından kuşhane[144] olup daha sonra karakolhaneye çevrilerek Kılıç Ali Karakolu ismini alan yapının 27 Nisan 1883'te dokuz bin yüz altmış üç kuruş masrafla tamiri yapıldı[145] (Resim 19,20).

7 Aralık 1886'da Çırağan Sarayı Ağalar Dairesi ile Bekçi Koğuşu'nun, Çadır Kasrı Bekçibaşısı Ali Rıza Efendi tarafından yapılan başvuru ile keşfi yapılarak on üç bin kuruş harcanarak tamiri yapıldı[146].

1888 yılı Ocak ayı başlarında çıkan bir fırtınadan sarayın rıhtımları ve bazı bölümleri büyük hasar görmüştü. Deniz kenarında bulunan köşk yıkılmak üzereydi. Gerekli tamiratın yapılması için Dikran ve Ohannes Kalfalar ile Hazine-i Hassa Mühendislerinden Safvet Salih Efendi tarafından 2 Ocak 1888'de ilk keşfi yapıldı[147]. Aynı heyet tarafından 23 Şubat 1888'de ikinci bir keşif daha yapılarak onarımına başlandı[148]. Sarayın çatılarında bulunan arızalı kurşunlar

142 Y. MTV, D. No: 55, S.No:38*
143 Y. MTV, D.No:4, S. No: 131*
144 Kuşhane: "Matbah-ı Amire", "Matbah-ı Hümayun" denilen saray mutfağında padişahlar için yemek pişirilen yerlere verilen addır. Mehmed Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deneyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1983, c. II, s. 329.
145 BOA, Y.MTV, D. No: 15, S. No: 5*
146 BOA, Y. MTV, D. No: 31, S.No:59*.
147 BOA, Y. MTV, D. No: 29, S.No: 93*.
148 BOA, Y. MTV, D. No: 31, S.No:10*.

çıkarılarak yenileri konuldu. Mabeyn saltanat kapısı üzeri akmakta olduğundan mermer olukları ve kurşunları tamir edildi. Harap olan köşkün yıkılarak, çok kıymetli mermer sütunlarının da dikkatlice indirilip, sağlam bir yerde muhafazasına karar verildi[149]. Sed duvarları üzerinde bulunan parmaklıklar yenilendi. Rıhtımda triyeste döşemeli mahallerin oynamış olan taşlarının noksanları giderildi. Paşa Dairesi önünde bulunan rıhtım fesh edilerek yerine yenisi yapıldı. Deniz kenarında bulunan ve yıkılmasına karar verilen köşkün önündeki rıhtım da harap olduğundan bunun da tamiri yapıldı. Bütün tamirat ve onarımlar için toplam 658.644 kuruş harcanmıştır.

İstanbul'da, şehrin gaz ile aydınlatılması hususunda, "İstanbul Şehrini Tenvir Şirketi" adı altında kurulmuş ve belli bir müddet bu imtiyazı elinde bulundurma iznini almış olan kuruluşla, sarayların aydınlatılması konusunda bir anlaşma yapılır(8 Ağustos 1891).

Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa ile Almanya Devleti teb'asından ve İstanbul Şehrini Tenvir Şirketi Meclisi İdare Azası ve vekili Mösyö Frans Simon arasında yapılan anlaşmaya göre; hazinece ücretsiz olarak verilecek bir arazi üzerine Mösyö Simon tarafından Saray-ı Hümayunlar ile ek binalarına ait olmak üzere bir gazhane inşa edilecekti. Bu gazhaneden Yıldız Sarayı, Beşiktaş Sarayı, Çırağan Sarayı, Nüzhetiye Kasrı, Hamadiye, Orhaniye, Valide ve Mecidiye Camii Şerifleri ve Şazeli Dergahı ile bunların civarındaki askeri kışla ve karakolların Fer'iyye Daireleri ile Yıldız ve Dolmabahçe'de bulunan Istabl-ı Amireler ve mutfakların içinde ve dışında bulunan fener ve kandillerin şirketin imtiyaz süresi müddetince ücretsiz olarak aydınlatılması karara bağlanmıştı.[150]

Sultan V. Murad'ın 29 Ağustos 1904'te vefatından hemen sonra, çok zaruri hallerden başka hiçbir ilgi gösterilmemiş ve bakımsızlığa terkedilmiş olan Çırağan Sarayı'nda büyük bir onarım faaliyeti içerisine girilir.

149 Bahsi geçen köşk, Mermer Köşk olarak adlandırılmaktadır. Bu tarihte köşkün yıkılmasına rağmen, önündeki sütunlar 1905 yılındaki tamirata kadar mevcuttular. BOA, Y.EE, K No: 24, E No:284/1, Z. No: 162*.
150 BOA, Y. EE, K. No: 24 E. No: 284/3, Z. No: 162*.

Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği Mimarı Antoine Perpiqnani, Sultan II. Abdülhamid tarafından görevlendirilerek, Tüfengi Tahir Paşa ve Mabeyn-i Hümayun Müdür-i Sanisi İzzet Bey ile birlikte 22-25 Mart 1905 günleri arasında, Çırağan Sarayı'nı baştan aşağı tetkik ve kontrol ederek genel olarak planlarını çizip bir rapor hazırlar (Plan 1,2,3 ve 4).[151]

Antoine Perpiqnani raporunda, sarayın acilen tamir edilmesi gerektiği ve hatta iki yıl daha böyle bırakılacak olur ise tamirinin mümkün olamayacağını belirtiyordu.

Mabeyn, Yatak ve Valide Daireleri'nden oluşan asıl saray binasının, bodrum katından en üst katına kadar tamamiyle tamire ihtiyacı vardı. Bunun nedeni de, sarayın inşaasında çatısına kaplanmış olan kurşunların, sonradan yapılan tamiratlar esnasında kaldırılarak yerlerine konulan galvanizli oluklu saçların bir müddet sonra çürümeleri ve dereler ile boruların yağmur sularını taşıyamayacak derecede dar ve kötü bir şekilde yapılmış bulunmasından dolayı suların uzun müddet bina içerisine akması olmuştu. Bu nedenle önce çatıya eskiden olduğu gibi kurşun kaplanmasına, mevcut dere ve boruların daha genişletilmesine ve ikinci katın hemen bütün tavanlarının akan sulardan dolayı harap olmuş parkelerinin, rutubetten bozulmuş bazı duvar nakışlarının, kapıları ile pencerelerinin, dışarıda bulunan dört Marmara merdiveni sahanlıklarının, dahili merdivenlerinin, hamamlarının ve Ortaköy yönünde göçük derecesine gelmiş olan iki büyük mermer döşemeli saltanat holünün tamirine karar verilir. Tahmini olarak 13.192 lira harcama yapılması gerekiyordu.

Sarayın Harem Dairesi de, çatının bozukluğu nedeniyle harap bir duruma gelmişti. Bunun da ikinci katının bazı nakışlarının, abdesthane döşemelerinin, kapı ve pencelerinin, hamam ve müştemilatının tamirine ve bodrum katının tamamen çürümüş olan döşemelerinin yenilenmesi istenir. Cephesinin tamiriyle korkuluklarına kurşun kaplatılmasına ve arka tarafta bulunan avluda

[151] BOA, Y.EE, K. No: 24, E. No: 284/1, Z. No: 162*.

mevcut hamamın müştemilatıyla birlikte çatı, sıva, kapı ve pencerelerinin ve holde hademeye ait üç dairenin tamirine toplam 6.180 lira keşif bedeli konmuştu.

Ağalar Dairesi'nin harap olmasının nedeni de diğer iki dairede olduğu gibi çatısının bozukluğuydu. İkinci katının çatısı ile tavanının, diğer katların döşemelerinin tamiriyle, tamir edilemeyecek durumda olan kapı ve pencerelerinin yenilenmesi, yağlı boya ve badanasının yapılması için 4.800 lira öngörülmüştü.

Sarayın Mabeyn Dairesi arkasında, sed duvarlarının Ortaköy Caddesi üzerinde bulunan köprüyle birleşiği noktada "Çini Köşkü" ismiyle anılan bir köşk yer almaktaydı. Bu köşk tamir edilemeyecek derecede harap olduğundan yıkılarak, çok güzel ve parlak olan çinilerinin dikkatlice sökülerek temizlenip sandıklara konulması uygun görülür. Bu işlem için yaklaşık 204 lira gerekmekteydi. Çıkarılan çinilerden en adi bir numunesinin çizimi yapılarak padişaha sunulmuştur (Plan 5,6).

Saray-ı Hümayun'un kısmen taştan ve kısmen demir parmaklıktan ibaret olan muhafaza duvarlarının taş kısmı cüz'i tamire ve dökmelerin üzerindeki boya ve pasların kazınarak temizlenip yeniden yağlı boya ile boyanmaya ihtiyacı vardı. Deniz tarafındaki rıhtım üzerinde yer alan üstü parmaklıklı muhafaza duvarları, Marsilya taşından inşa olunmuş olup, içerden ve dışardan bir takım silmelerle süslenmiş olmasına rağmen zamanla bozulmuş olan bu süslemelerin yenilenmesine ve duvarın iç kısmında bulunan Mermer Köşk'ün içerisinden yıkılmış olması dolayısıyla[152], deniz tarafında mevcut her biri ikiyüz lira kıymetinde olan ondokuz adet büyük sütun ve on adet küçük sütununun başka bir binada kullanılmak üzere kaldırılması için 2.870 liraya ihtiyaç duyulmaktaydı.

Sarayın rıhtımı sağlam olmasına rağmen üzerinde bulunan mermer döşemeler tamamen bozulmuş ve adeta ağaç gibi eğilip kabarmış olduğundan, rıhtım tamiri için de 4.150 lira gerekiyordu.

[152] Mermer Köşk, 1888 yılı başlarında bir fırtınadan çok zarar gördüğü için yıkımına karar verilmişti. Ancak önünde bulunan sütunlar 1905 yılına kadar kaldırılmamıştı BOA, Y. EE, K. No: 24, E. No: 284/1, Z. No: 162*.

Ağalar Dairesi'nin Beşiktaş yönündeki limanının taş ve yosunlardan temizlenmesi için yaklaşık 320 lira, bahçedeki havuzların tamiri için de 140 lira harcanacaktı.

Saltanat kapılarının mermerlerinin temizlenerek demir dökme kapılarının boyalarının yenilenmesi için 1.205 lira ve toplam olarak Çırağan Sarayı'nın bütün müştemilatıyla birlikte yapılacak masraf 36.367 lira olarak belirlenmişti.

Antoine Perpiqnani tarafından yapılan keşiften sonra, sarayın acil olarak tamir edilmesi ihtiyacı yönetim tarafından kabul edilerek gerekli kaynak arayışı içerisine girildi. Bunun için Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Efendi, diğer masraflardan kesilerek, haftada 500 lira kadar bir paranın Çırağan Sarayı tamiratı için ayrıldığını belirtiyordu(28 Haziran 1905)[153].

Yapılan tamirattan bir müddet sonra, sarayın bazı bölümlerinde iç döşemeyle ilgili olarak çalışmalara başlandı. Harem Dairesi'nde onüç oda ve bir sofa Hereke Fabrikası mamulatından kumaş ve halılarla döşendi. Mobilya ve diğer eşyaları yeniden imal edilerek dairenin alt ve üst katlarında bulunan bütün oda ve sofalar ile merdivenlerine hasır serildi. Mabeyn Dairesi'ne yüzaltmış bir adet şemsiye asımı ile birlikte toplam olarak 82.061 kuruş harcama yapıldı (2 Eylül 1807)[154].

Sultan II. Abdülhamid döneminde Çırağan Sarayı ile ilgili olarak yapılan son tamirat çalışması 15 Mart 1908 tarihli Paşa Dairesi'nin cephe sıvalarının yenilenmesi olmuştur[155] .

Sarayın Meclis-i Meb'usan Binasına Çevrilişi ve Yanışı

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı sonlarına doğru 23 Temmuz 1908'de anayasa tekrar yürürlüğe girerek II. Meşrutiyet ilan edilmişti. Yapılan seçimler sonucu 17 Aralık 1908 günü Sultanahmed'de eski

[153] BOA, Y.MTV, D.No: 170*.
[154] BOA, Y.MTV, D. No: 301, S.No: 126*
[155] BOA, Y.MTV, D.No: 301, S. No:62.*

Evkaf Dairesi'nde Meclis-i Meb'usan'ın açılışı yapılır. 31 Mart 1909 olaylarından sonra gelişen hadiseler neticesinde, Meclis-i Meb'usan'da yapılan oylama sonucu II. Abdülhamid'in hal'ine karar verilir (27 Nisan 1909). Tahttan indikten sonra Sultan II. Abdülhamid'in Çırağan Sarayı'nda oturma isteği kabul olunmayarak Selanik'e gönderilir ve Sultan V. Mehmed Reşad Osmanlı Tahtı'na çıkarılır.[156]

Meclis-i Meb'usan Reisi görevinde bulunan Ahmed Rıza Bey, meclis binasının yetersizliğinden yakınmaktaydı. Bu nedenle V. Murad'ın vefatından beri kullanılmayan Çırağan Sarayı'nı ideal meclis binası olarak görmekteydi. Mekteb-i Harbiye'de yapılan bir toplantıda bu fikrini Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya açmış ve olumlu karşılanmıştı. Ancak Şeyhülislam Sâhib Bey bu fikre şiddetle karşı çıksa da Ahmed Rıza Bey'in bu isteğinin önüne geçememişti.[157]

Ahmed Rıza Bey Çırağan Sarayı'nın meclise verilmesi için padişaha başvurmuş, Sultan V. Mehmed Reşad da buna pek razı olmamakla birlikte birden bire red cevabı veriyor olmamak için Ahmed Rıza Bey'e; "Hele lazım gelenlerle bu hususta bir konuşayım, alacağım kararı size sonra bildiririm" gibilerden biraz baştan savma sözlerle geçiştirmek istemişti. Ancak Ahmed Rıza Bey işi bir oldu bittiye getirmek için ertesi gün gazetelere bir demeç vermiş, padişah hazretlerinin Çırağan Sarayı'nı Meclis-i Meb'usan'a ihsan buyurduğunu ilan etmişti. Bu durum karşısında yapacak bir şey bulamayan Sultan Reşad ister istemez bu oldu bittiye boyun eğmişti.[158]

[156] Cevdet Küçük; "Abdülhamid II", DİA, c.I, s. 216-224.
[157] Mehmed Ziya; İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul, 1928, s. 241. Şeyhülislam Sâhib Bey, konu meclise geldiğinde de oldukça şiddetle karşı koymuş ve bir hayli münakaşa çıkmıştı. Müzakere masasına yumruğuyla vurarak; "Bir takım ..... oraya el atacaklar, olmaz efenim olmaz! Korkuyorsanız benim üzerime atın. Şeyhülislam razı olmuyor deyin" diyordu. Ali Fuad Türkgeldi; Görüp İşittiklerim, Ankara, 1987, s. 41-42.
[158] Mabeynci Lütfü Bey; Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri, İstanbul, 1973, s. 123.

Bütün bu olayların sonucunda Çırağan Sarayı meclis binası olarak kabul edildi ve meclisin ikinci dönem oturumlarına hazır olacak şekilde bazı düzenlemelere tabi tutuldu. Sarayın üst katındaki çok süslü üç salondan Boğaziçi'ne bakan birincisi padişaha ayrıldı ve bir taht konuldu (Resim 21). Ortadaki salon Meclis-i Meb'usan'a ve İstanbul tarafındaki salon ise Meclis-i Ayan Daireleri'ne ayrılmış[159] (Resim 2) ve çeşitli odalar encümenlere tahsis edilmişti (Resim 23). Yıldız Sarayı Şale Köşkü'nden birçok eşya ve meşhur ressam Ayvazovski'nin eserleri getirilmişti. Sarayda yapılan bu çalışmalar için 20.000 lira harcama yapılmıştı.[160]

14 Kasım 1909'da Meb'usan Meclisi'nin ikinci dönem açılışı parlak bir şekilde yapıldı. Alayla açılış törenine gelen Sultan V. Mehmed Reşad'ın yanında Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi ile Şehzade Vahdeddin Efendi bulunuyordu (Resim 24,25). Proğram gereğince Çırağan'a gitmiş olan Şehzadelerle hükümet üyeleri, ayan ve meclis başkanı padişah hazretlerini taşlıkta karşıladılar. Saltanat kapısı önüne dizilen müslüman, rum, ermeni ve musevi okulları öğrencileri hürriyet ve vatan şarkıları söylediler ve dizi dizi padişahı alkışladılar. Sultan Mehmed Reşad törene resmi olarak çağrılmış bulunup da salonda yerlerini almış olan elçilerin her biri ile ayrı ayrı konuştu ve kendilerine münasib kelimelerle iltifatta bulundu. Açılış nutkunu padişah adına Sadrazam Hüseyin Hilmi paşa okudu. Bu sırada, özel locasında bulunan hükümdarın sağında şehzadeler ve saray mensupları, salonda da nâzırlar yer almışlardı.[161]

Sarayın Meclis-i Meb'usan olarak kullanılışı çok uzun sürmedi. 19 Ocak 1910'da[162] sebebi anlaşılamayan bir kaza sonucunda Çırağan Sarayı Harem ve Ağalar Dairesi dışında tamamen yanar. Durumu öğrenince son derece üzüntü duyan Sultan Mehmed Reşad birçok saray görevlilerini yangın yerine gönderir. Veliahd

[159] Kürşad Ekrem Uykucu; "Çırağan Sarayı", H.T.M., İstanbul, 1967, c. 2, sayı: 7, s. 47-50.
[160] Çelik Gülersoy, Çerağan Sarayları, İstanbul, 1992, s. 168.
[161] Mabeynci Lütfü Bey, a.g.e., s. 101-102
[162] Tayyib Gökbilgin; "Çırağan Sarayı", İslam Ansiklopedisi, c. III, s. 392. İkdam (8 Muharrem 1328) No: 5510 ve Tanin (8 Muharrem 1328) No: 496/37

Yuzuf İzzeddin Efendi ile şehzadelerden pek çoğu birer birer olay yerine giderler[163].

Yangın Meclis-i Meb'usan salonu üst katından ve muhasebe dairesi üstüne rastlayan, bahçeye bakan çatı arasındaki kalorifer bacasından çıkmıştı (Resim 26,27).

Yangını ilk evvel üçüncü şubede bulunan meb'uslardan bazıları duman kokusunu duyarak hademeye bildirmişlerdi. Hademeler yukarı çıkıp kalorifer bacasının yan ve etrafındaki ince sacları koparmışlar ise de, altı tamamen yanmıştı. Getirilen bir iki kova su, hatta daha sonra yetişen itfaiye heyeti rüzgârın şiddetinden söndürememişlerdi. İtfaiye bahçedeki havuzdan su almak istemiş, fakat hortum 27 metre olduğu için yangına su yetiştirilememişti. Haliç'deki donanmadan Mesudiye Zırhlısı, Romorkör Kumpanyası'nın itfaiye vapuru, Amerika ve Rus Sefaretlerine ait birer yat sarayın önüne gelmişler, ancak lodosun şiddetli esmesi yüzünden yapılan yardım neticesiz kalmıştı.

Yangın esnasında can kaybı olmamıştı. Sarayın elektrik hademesinden Polpus Papa De Pulos yangın sırasında eşya kurtarmak amacıyla içerde kalmış, fakat geç kalınca alevlerin etrafı sarması sonucu pencereden atlayarak ayağını sakatlamıştı[164].

Resmi evrak ve defterlerden bazıları kurtarılmış, yalnız gizli evrak odasının kapısı kilitli ve kırılamadığı için bir çok defter yanmıştı. Yangından iki gün evvel Meclis-i Meb'usan'a getirilen tablolardan çoğu kurtarılmış ise de Sultan V. Murad'ın kütüphanesi kurtarılamamıştı. Meclis-i Ayan ve Meclis-i Meb'usan encümenlerinin evrakları, padişahın dairesindeki kıymetli eşya ile gümüş takımları ve bilhassa Yıldız'dan getirilen iki metre

[163] Mabeynci Lütfi Bey; a.g.e., s. 122-123
[164] BOA. DH. MUİ, S. No: 1286, D. No: 103-1, G. No:29*. Polpus Papa De Pulos, ayağındaki sakatlığın geçmemesi üzerine, 12 Haziran 1910'da, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'ne başvurarak, sakatlığının geçmemesi nedeniyle altı aydır işsiz kaldığını ve kendisine verilen paranın da yetersiz olduğunu belirtiyordu. Bunun üzerine kendisine muhtacin tertibinden bir miktar maaş tahsisine karar verildi.

uzunluğunda dört şamdandan üçü sağlam, biri de pencereden atıldığı için hurda halinde kurtarılabilmişti[165].

Sarayın yanışından bir gün öncesine kadar, on iki gün boyunca Yıldız Sarayı'nın Şale Kasrı'ndan, Silahhane'den, Mabeyn-i Hümayun'dan, Daire-i Hususiye'den getirilen eşyaları da ne yazık ki tamamiyle yanmıştı.

6 Ocak 1910'dan, 18 Ocak 1910'a kadar Yıldız Sarayı'ndan Çırağan Sarayı'na getirilen eşyalar şunlardı:[166]

Şale Kasrı'ndan alınanlar; iki adet çinkâri vazo, iki adet maden kulplu çinkâri vazo, İstanbul'un fethini tasvir eden tablo, üç adet elektrikli fener, balgâmi taşından mamül madeni dört kollu saksı, iki adet ayakları somaki taşından büyük vazo, iki adet madeni kulplu çinkâri maun ayaklı vazo.

Silahhane'den alınanlar; Beş adet sedef işlemeli rahle ve dolap, üç adet hat levhası, bir adet dürbün.

Mabeyn-i Hümayun'dan alınanlar; Bir adet cilalı dört köşe sigara sehpası, bir adet hat levhası, iki çift gümüş şamdan, bir çift gümüş oturtma saat, sekiz adet yağlı boya tablo, iki adet on üçer kollu gümüş şamdan, iki adet yedişer kollu gümüş şamdan, iki adet beşer kollu gümüş şamdan, dört adet vazo, iki adet billur fener.

Daire-i Hususiye'den alınanlar; Altı adet lake dolap, bir adet maun üstü pirinç kaplama dolap, beş adet çinkâri dolap, dört adet kadife koltuk, bir adet orta masası ve yazı takımı, üç adet camlı dolap, iki adet prinç kaplama dolap, üç adet asma saat, iki adet ipek seccade, bir adet camlı dolap, bir adet kitap dolu kütüphane, iki

[165] Kürşad Ekrem Uykucu, a.g.m., s. 50. Hariciye Nezareti, batılı devletler nezdinde yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için o zaman Avrupa merkezlerinde bulunan Osmanlı sefirlerine telgrafla şu malumatı bildirmişti: "Meclis-i Meb'usan-ı Osmani'nin mahall-i ictimaı olan Çırağan Sarayı'nda çıkan yangın bir kasıt neticesi olmayıp, Meb'usan Dairesi ile Ayan Dairesi arasında bulunan kalorifer bacasından çıkıp, rüzgarın şiddetli estiği ve vesaitin noksanlığı yüzünden söndürülemeyip saray tamamen yanmıştır. Mualla Yaman, a.g.t., s. 30.

[166] MSA (D) No: 170

adet etajer, bir adet hareket eder kitaplık, on takım çay fincanı ve tabak, iki adet ayaklı elektrik şamdanı, bir adet büyük barometre, bir adet hilye-i saâdet.

Sarayın Yanışından Sonraki Gelişmeler

Çırağan Sarayı'nın 19 Ocak 1910'da yanması üzerine büyük bir hızla yayılan haber bütün yurtta üzüntüyle karşılanmıştı. Olaya devrin basını da geniş yer ayırır (Resim 28). Sarayın yeniden inşa edilmesi için bazı kaza ve vilayetlerde yardım kampanyaları dahi açılır. Bunlardan Basra Vilayeti ve Düzce Belediyesi'nce gönderilen yardımlar, ilk anda böyle bir onarımın düşünülmemesi nedeniyle Donanma-i Osmani ianesine nakledilir(25 Ocak 1910)[167].

Sarayın yanışı sonrasında, yeniden onarılması gibi bir düşüncenin olmamasının yanında, bir müddet enkazıyla ilgili olarak hiçbir faaliyette de bulunulmamıştı. Koca saray dolandırıcıların ve hırsızların insafına bırakılır. Birçok değerli eşyanın yanmasıyla birlikte, altın gümüş gibi madenlerin büyük çoğunluğu erimiş halde enkaz içerisinde bulunmaktaydı. Hiçbir koruma önlemi alınmayan sarayın, geceleri içine girilip değerli madenleri çalınmaktaydı. Bu durum sarayın yanışından ancak dört ay sonra farkedilir ve Dahiliye Nezareti'nin uyarısıyla Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından, deniz ve kara yönlerine birer nöbetçi konmak suretiyle korumaya alınır (22 Mayıs 1910)[168].

Bu olaylardan bir müddet sonra, sarayın yeniden meclis binası haline getirilip getirilemiyeceği konusunda araştırma yapmak üzere bir komisyon kurulmasına karar verildi (26 Temmuz 1910). Oluşturulan komisyonda, Nafia Müdürü Franklia Efendi, Şehremaneti mühendislerinden Terziyan Efendi, Emanet-i Müşarunileyha Mühendisi Mösyö Orbek, Mösyö Valuri ve Mimar Kemal Bey yer alıyordu. Heyetten, sarayın duvarlarının sağlamlığı ve yeniden yapılabilmesi için ne kadar masrafa ihtiyaç duyulacağı hakkında bir rapor isteniyordu[169].

[167] BOA, DH. MUİ: S. No: 1132, D. No: 59-1, G. No:44.*

[168] BOA, DH. MUİ: S. No: 8405, D. No: 97-1, G. No:47*

[169] BOA, M.V. S. No: 1265, D. No: 142, G. No: 48*.

Çırağan Sarayı'nın onarımı için komisyon oluşturulduğu gün ayrıca, Kumkapı'da gümüş arayıcısı esnafından Yusuf Ziya ve ortaklarıyla da bir anlaşma yapılmıştı (26 Temmuz 1910). Yusuf Ziya ve ortakları, Çırağan Sarayı enkazında altın, gümüş, bakır, kurşun vs. araması yapacaklar ve çıkardıkları malın % 20'den % 24'e kadar olan miktarı kendilerine verilecekti. Ayrıca arama işlemini de tayin olunacak bir memurun denetimi altında yapacaklardı[170].

Keşif komisyonunun çalışması sonucu oluşturulan raporda, sarayın yeniden yapımı için 400.000 liraya ihtiyaç olduğu, yalnız duvarlarının tamiriyle yapının koruma altına alınabilmesi için de 1.050 lira gerektiği belirtiliyordu (24 Kasım 1910). Keşif bedelinin yüksek oluşu nedeniyle, saray içerisinde Yusuf Ziya ve ortaklarının işleri bitinceye kadar beklenip daha sonra duvarları tamir edilerek binanın üzerinin kapatılıp korunmasına karar verilir[171].

Çırağan Sarayı inşa edilirken, Sultan Abdülaziz tarafından İtalya'da Carrara'dan getirtilen mermerlerle yaptırılan ve sarayın bahçesine konan iki arslan heykeli, sarayın yanışından sonra yakınında bulunan Jandarma müfrezesi tarafından koruma altına alınmıştı. Heykeller 17 Temmuz 1911'de alınan bir kararla Dolmabahçe Sarayı bahçesine gönderilir[172]. Bu arslan heykelleri halen Dolmabahçe Sarayı'nda bulunmaktadırlar (Resim 29, 30).

Çırağan Sarayı'nın muhafazasıyla görevli olan Beşiktaş Jandarma karakolunun mevcudunun azalması üzerine sarayın korunmasında sorunlar çıkmaya başlar. 1912 yılı başlarında Çırağan Sarayı'nın hemen bitişiğinde bulunan Küçük Zabit İbtidai Mektebi öğrencilerinin sarayın kapılarını kırarak içeri girip eşyaları aldıkları ve bahçede bulunan ağaçlardan söküp götürdükleri tesbit edilmişti (16 Mart 1912). Jandarma Takım Komutanlığı'nın okul müdüriyetine yaptığı şikayet üzerine verilen cevapta; okul öğrencilerinin eğitim ve öğretimle meşgul oldukları belirtilerek, aksine bahsi geçen fiillerin sarayı muhafaza ile memur jandarmalar tarafından yapıldığı

[170] BOA, M.V. S. No: 715 D. No: 138, G. No: 26*.
[171] BOA, M.V: S. No: 1432, D. No: 146, G. No: 51*.
[172] BOA, DH. MTV: S. No: 1167, D. No: 51, G. No: 18*.

belirtiliyordu. Bu olanlar üzerine İstanbul Valiliği tarafından, Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir raporla, Çırağan Sarayı'nın gerek jandarma ve gerekse orada bulunan Küçük Zabıt İbtidai Mektebi idarecilerince muhafaza edilemiyeceğinin anlaşıldığı belirtilmiş ve sarayın muhafazasının hangi kuruma ait olacağı konusunda bilgi istenmişti (11 Mayıs 1912)[173]. Bu başvuru üzerine konuyu ele alan Dahiliye Nezareti de sarayın, Hazine-i Hassa'ya mı, yoksa Maliye Nezareti'ne mi ait olduğu konusunda bir türlü karar verememişti (19 Mayıs 1912). Ancak, 9 Haziran 1912 tarihli bir bildiriyle saray içerisinde 24 Kasım 1910 tarihinden itibaren değerli madenlerin arayıcılığını yapmakta olan Yusuf Ziya ve ortaklarının işlerinin bitiminden sonra bir karara varılabileceği belirtiliyordu.[174]

13 Nisan 1914'te Meclis-i Vükela kararıyla, sarayın enkaz ve arsasının Hazine-i Hassa'ya ait olduğu Maliye Nezareti'ne bildirilir.[175]

I. Dünya Savaşı sonunda, İstanbul'un işgal altında bulunduğu dönem içerisinde, Çırağan Sarayı harabeleri "Bizo Kışlası" ismiyle bir Fransız istihkam kıtası tarafından kullanılır[176] (Resim 31).

Cumhuriyetin ilanından sonra 4 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılmasıyla, İstanbul'da Osmanlı Hanedanı'na ait köşk ve kasırlarda büyük bir yağma yaşanır. Hanedanın üç gün içerisinde boşalttığı bu köşk ve kasırların birçok eşyası tedbirsizlik yüzünden yağmalanmış ve meydanlarda haraç-mezat satılmışlardı. Çırağan Sarayı binaları da bu yağmadan nasibini alır. Çünkü Sarayın yalnızca Mabeyn Dairesi yandığı için Harem ve Ağavat Daireleri saltanat mensupları tarafından kullanılmaktaydı[177].

1930'larda sarayın bahçesi, Beşiktaş Futbol kulübü tarafından ulu ağaçları kesilerek futbol sahası haline getirilir[178].

[173] BOA, DH. MTV: S. No: 1950 D. No: 51 G. No: 28*.
[174] BOA, MV: S. No: 246 D. No: 187 G. No: 44*.
[175] BOA, MV: S. No: 246 D. No: 187 G. No: 44*.
[176] Mualla Yaman; a.g.t., s. 30.
[177] Çelik Gülersoy; a.g.e., s. 186-187, 1930'lu yıllarda Sarayın Harem Dairesi; Beşiktaş Kız Lisesi ve Ağalar Dairesi; İ.E.T.T. Malzeme deposu olarak kullanılıyordu. Mualla Yaman; a.g.t., s. 25.
[178] Çelik Gülersoy; a.g.e., s. 190.

II. Dünya harbi sıralarında turistik bir otel yapılması etrafında Prof. Bonatz ve Sedat Hakkı Eldem tarafından tetkiklerde bulunulur. Daha sonraları da Çırağan'ın Deniz Müzesine tahsisi ve zemin katında tarihi kadırgalar ile saltanat kayıklarının teşhiri, birinci katının bir balkon haline getirilmesi, son katın da müze salonlarına ayrılması düşünülmüş fakat gerçekleştirilememiştir[179].

1946 yılında, sarayın bodrum katında bulunan mevlevi postnişinlerine ait mezarlar, bir istihkam yüzbaşısının altın aramak için yaptığı kazılarda tahrip edilir.[180] Aynı yıl içerisinde saray, çıkarılan bir kanunla İstanbul Belediyesi'ne bırakılır.[181]

1987 yılında, otel olarak kullanılmak amacıyla yabancı bir şirket tarafından restorasyonuna başlanır (Resim 32,33). Ayrıca sarayın bahçesine de modern bloklar oturtulur[182] (Resim 34). 1992 yılında hizmete açılan saray, halen bu işlevine devam etmektedir (Resim 35,36).

[179] Haluk Şehsuvaroğlu; "Çırağan Sarayı", T.T.D.K. Belleteni, İstanbul, 1954, Sayı: 117, s. 9-11.
[180] Mualla Yaman; a.g.t., s.30.
[181] Pars Tuğlacı; a.g.e., s. 184.
[182] Çelik Gülersoy; a.g.e., s. 193.

ÇIRAĞAN SARAYI'NIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Üslup ve Planı

Çırağan Sarayı, 1863-80'li yıllarda yaygınlık kazanmış olan oryantalist üslubun en önde gelen örneklerinden birini teşkil etmektedir. Geç dönem Osmanlı mimarlığına egemen olan eklektik üslup anlayışı 1860 sonrasında oryantalist eğilimlerin de katılımcılarıyla daha da çeşitlenmiştir. Geçen yüzyılda batı dünyasında büyük ilgi ve beğeni kazanarak farklı türlerdeki yapılarda uygulanmış olan oryantalizm, Türkiye'de ilk kez Sultan Abdülaziz döneminde çok sayıda yapıda uygulanmış ve Osmanlı bezeme geleneğine de yabancı düşmediğinden doğal olarak beğeni kazanmıştır[183].

Batı Avrupa çıkışlı olan bu modanın İstanbul'daki yansımasında özellikle Mağrib mimarlığı izlerinin baskın unsur olduğu gözlenmektedir. Model alınan, aynı içerikli Avrupa Oryantalizminin ilk ve ana kaynağının İspanya'daki Elhamra Sarayı olması, bu yapıyı Osmanlı örneklerinde de dolaylı olarak pay sahibi yapmıştır[184].

Sarayın iç ve dış mekânları arasında üslup açısından farklılıklar gözlenir. Cephede klasik vurgular arasında neo-gotik motifler kullanılmıştır. İç mekânlar ise oryantalist bir anlayışla düzenlenmiştir[185].

Saray plan açısından başlıca dört kısma ayrılır[186]. Bunlar; Mabeyn, Yatak ve Valide Daireleri'nden oluşan Büyük Saray-ı

[183] Semra Germaner; "XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Oryantalist Eğilimler", 9. Milletler Arası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991), Ankara, 1995, s. 147.
[184] Turgut Saner; "19. Yüzyıl Osmanlı Eklektisizminde Elhamra'nın Payı" Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu (17-18 Aralık 1992), İstanbul, 1993, s. 136.
[185] Afife Batur; "Osmanlı Mimarlığında Oryantalizm", Arredamento Dekorasyon, İstanbul, 1992, Sayı: 9, s. 85[188] BOA, Y. EE, K. No: 284-1, Z. No: 162*.
[186] BOA, Y.EE, K. No: 284/1, Z. No: 162*.

Hümayun, Harem Dairesi, Ağalar Dairesi ve çeşitli yapılardan oluşan müştemilatı[187]. Sarayın bulunduğu alan 115 metre genişliğinde 664 metre uzunluğunda olup toplam 76.360 m^2 lik bir alanı kaplamaktaydı.

Büyük Saray-ı Hümayun; bodrum kat dahil üç kattan oluşmuştu. Toplam olarak 9.850 m^2 bir alanı kaplıyordu. En üst katta birbirinden şekil itibariyle farklı yapılmış, fakat büyüklükleri birbirine yakın olan üç sofası vardır ve üçü de merkezi tiptedirler. Her birinin deniz ve kara tarafında eyvanlar vardır. Yalnız Ortaköy tarafındaki bölümdekinin o tarafa nazır bir eyvanı daha vardır. Bölümler merdivenlerin iki tarafına alınmış çifte koridorlarla birbirine bağlıdır. Merdivenler iç aydınlıklardan ışık alırlar. Odalar her sofanın dört köşesine muntazam bir şekilde taksim edilmiştir. Yalnız kara tarafından ayrıca bölünmüşlerdir. Binanın planı cephede tamamiyle ifade edilmiştir. Planda mihverler gayet tertiplidir. Orta sofanın cephesi iki yandakilerden biraz daha geniş tutulmuştur. Selamlık hamamı bütünüyle dışarıya çıkarılmıştır[188].

Binanın cephe düzenlemesinde, 120 m.'ye varan uzunluğunun ortası çökmüş gürünmemesi için, optik bir düzenlemeye başvurulmuş ve orta kısım biraz yükseltilip iki yana doğru hafif eğilim vererek düzeltilmiş bir algılama sağlanmıştır. Tek bir kitleden oluşan cephe ritmik bir düzen içerisindedir. Pencereler boyut bakımından birbirinin aynıdır. Salon, oda ve balkonlu oda penceleri yalnızca üst kısımlardaki dekoratif biçimler bakımından ayrılır[189].

Saraya deniz tarafında iki yönlü büyük mermer merdivenlerle girildiği gibi, öteki yönlerinde de mermer merdivenler bulunmaktadır. Deniz tarafındaki merdivenlerle "Direkli Salon"a girilir. Bu salon 40 m. uzunluğunda, 20 m. genişliğinde ve 14 m. yüksekliğindeydi. Sarayın dış cephelerinde ve içinde 1.300 mermer,

[187] Sarayın müştemilatında gösterilen kısımları şunlardır: Çini Köşk, Liman, rıhtım muhafaza duvarları, havuzlar, cadde tarafında bulunan saltanat kapıları ve deniz tarafındaki kapılar. BOA,Y. EE, K. No: 24, E. No: 284/1, Z. No: 162*.
[188] Sedat Hakkı Eldem; Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul, 1954, s. 211.
[189] Pars Tuğlacı; a.g.e., s. 341.

porfir, somaki direk bulunuyordu. İçinin duvarları tümüyle beyaz, pembe ve yeşil mermer ile işlenmişti[190].

Harem dairesi, büyük Saray-ı Hümayun dairesi gibi bir bodrum ve iki ana kattan oluşmaktaydı. Toplam on dört odadan oluşan yapı, 6.180 m^2 büyüklüğündeydi.[191] Ağalar Dairesi de yine bodrum, birinci ve ikinci katlardan oluşuyordu. Ağalar Dairesi'nin toplam büyüklüğü 2.400 m^2 idi.

Sarayın, cadde üzerinde bulunan köprü ile birleştiği noktada vaktiyle bir Çini Köşkü mevcuttu. 1905 yılı tamiratında harap bir vaziyette olduğu için çinileri sökülüp muhafaza altına alınmış ve 360 m^2 büyüklüğündeki yapı yıkılmıştı. Yine, rıhtımda "Mermer Köşk" adında bir yapı daha mevcuttu. Bu da önce 1888 ve daha sonra 1905 yıllarındaki tamiratlarda yıkımına karar verilen yapılardan biriydi.

Sarayın muhafaza duvarları kısmen taş ve kısmen dökme demirlerden oluşmaktaydı. Rıhtımda bulunan üstü parmaklıklı muhafaza duvarları Marsilya taşından inşa olunmuştu. Muhafaza duvarlarının toplam uzunluğu 3.070 m. idi[192].

Süslemesi

Çırağan Sarayı süsleme açısından oldukça zengin bir görünüşe sahipti. Saray içerisinde ağırlıklı olarak geometrik süslemeler kullanılmıştı. Temelde saray, bütün yönleriyle birbiriyle uyum içinde olan bir düzene sahiptir. Mobilyasından kapılarına, pencerelerinden sütunlarına ve halılarından tavanlarına varıncaya kadar bilinçli bir süsleme anlayışı içerisindedir.

Sarayın tasarımını yapanlar, genel olarak bütün sarayın bir geometri armonisi içerisinde ayrı ayrı unsurlarda hemen hemen aynı motifi kullanarak muazzam bir denge yakalamışlardı. Bu ince

[190] Pars Tuğlacı; a.g.e., s. 183-184.
[191] BOA, Y. MTV, D. No: 301, S. No: 126*.
[192] BOA, Y.EE, K. No: 284/1, Z. No: 162*.

tasarım sarayın inşa faaliyetleri sırasında birer birer siparişleri verilen her üründe kendini göstermekteydi.

Sarayın inşası devam ederken, Gördes ve Uşak'a sipariş olunan halıların kontratında bir nokta dikkati çekmektedir. Kontratın ikinci bendinde istenilen halıların özellikleri sayılırken, halılarda bulunması istenilen ve "şeşper" adı verilen altıgen bir madalyonun üzerine vurgu yapılmakta ve gösterilen bu motifin uygulanmasına dikkatle riayet olunması istenmekteydi[193].

Çırağan Sarayı ile aynı anda yapılmış olan Beylerbeyi Sarayı için böyle bir siparişte bulunulmamıştı[194]. Dolmabahçe Sarayı için dahi motifleri belirtilerek halı siparişi verilmemişti. Burada Çırağan Sarayı için özel olarak halı dokutturma konusunun asıl nedeni, saray içerisindeki önceden plan ve programı yapılmış olan ortak süsleme dengesini yakalama kaygısıydı. Nitekim halılarda kullanılan motifin hemen aynısı sarayın tavanlarına da uygulanmıştır.

Sarayda kullanılacak olan mobilyalar da özel olarak yaptırılmıştı. Dolmabahçe Sarayı için yurt dışından birçok mobilya getirtilmesine rağmen, Çırağan Sarayı için böyle bir durum söz konusu değildi. Bunun nedeni de; yine sarayda uygulanması düşünülen süsleme bütünlüğünü sağlayabilmekti. Bunu sağlamanın tek yolu da, halı siparişinde olduğu gibi, mobilyada da istenilen tarz ve kumaşın kullanılarak saray için en ideal formda üretimi yapabilecek birine bu işi havale etmekti. Sarayın Doğramacıbaşısı Vortik Kemhaciyan'a, sırf bu amaca yönelik olarak Beşiktaş'ta bir atölye açılmış ve mobilyalarla birlikte, sarayın kapı, dolap ve pencerelerinin üretimi de kendisine verilmişti.

Sarayın iç süsleme dengesi ile, dış cephe arasında farklılıklar vardır. İçerde bulunan geleneksel motiflere yakınlık ve şark havası, dışarda yerini gotik ve neo-klasik anlayışa bırakır. Cephe

[193] MSA (D) No: 4673

[194] Beylerbeyi Sarayı'nın bütün halı ve kilimleri Hereke Fabrikasında yapılmıştı. Yusuf Durul; "Beylerbeyi Saray Halı, Kumaş ve Buna Paralel Duvar Panoları Üzerinde Araştırma", Milli Saraylar Sempozyumu (15-17 Kasım 1984), İstanbul 1985, s. 165.

süslemesinde kullanılmış olan sütunların rumilerle süslü zar başlıkları ve pencerelerin üst kısmını süsleyen gotik havalı ajur şebekeler yapıya özel bir üslup kazandırmıştır (Resim 37). Döşeme seviyesine kadar inen pencere boşluklarından tam ortadaki diğerlerinden hiçbir fark gözetmeksizin giriş haline getirilmiştir. Merdivenin iki kolunun sarayın cephesine dayandığı bölümü, pencereler arasına yerleştirilmiş, ileri fırlayan sütunlarla olduğu kadar pencere ayağı sütunlarla da belirginleştirilmiştir. Deniz cephesinde, iki yanda kanatların orta kısımları da aynı şekilde sütunlarla vurgulanmıştır (Resim 38). İki katın arasında ileri fırlamış olan silme, bütün cephe boyunca devam eder, sütunlarla dışarı taşkın olan kısımlarını da dolaşır ve cepheyi hareketlendirir. Ajurlu ve düz panolarla süslenmiş geniş ve ağır bir korniş üstten sarayı taçlandırır. Yakından bakıldığında gotik espiri ile geliştirildiği görülen zarif bir friz iki katı ayıran silme ve kornişin altında iki sıra halinde dolaşır.

Çırağan Sarayı'nın iki saltanat kapısı son derece haşmetlidir. Fakat bu haşmet ve büyüklük kapıların zarafetinden hayret edilecek şekilde hiçbir şey kaybettirmez[195] (Resim 39,40).

Yol üzerinde yer alan köprü iki saltanat kapısı arasındadır. Taştan yapılmış olup üstleri kemerlidir. Bu kemerler sekiz sütun ve aynı sayıdaki payeler üzerinde yükselmişlerdir. Payeler kare olduklarından her bir köşesine birer çift mermer yekpare sütun isabet ediyor. Bunlar kapıların sütunlarının aynı modelindedir. Köprünün korkuluğu da taştan olup geometrik kabartmalarla süslenmiştir[196] (Resim 41).

Sonuç olarak, Batı sanatı etkisi ile yenilikler arayan ve yerli motifleri ve elemanları değişik bir şekilde yeniden yorumlayarak bir üsluba ulaşan XIX. yüzyıl Osmanlı mimarisi, bu üslubu Çırağan Sarayı'nda en güzel ve zarif şekilde uygulayarak dönemin en güzel saray yapısını meydana getirmiştir.

[195] Prof. Dr. Nurhan Atasoy notlarından

[196] Agop Minasyan, a.g.t., s. 54.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed Lütfi Efendi ; *Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (Yay: M. Münir Aktepe), cilt. X, Ankara, 1988.

Akçura, Yusuf ; *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII - XIX. Asırlarda)*, Ankara, 1988.

Ali Said ; *Saray Hatıraları*, (Haz: A. Nezih Galitekin), İstanbul, 1994.

Altınay, A.Refik ; *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul, 1988.

Altınay, A.Refik ; *Lale Devri*, İstanbul, 1936.,

Altınay, A.Refik ; *Şark Mektupları*, İstanbul, 1936.

Amicis, Edmond De ; *İstanbul* (1874), (Çev: Beyhun Akyavaş), Ankara, 1981.

Arseven, C. Esat ; *Sanat Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul, 1983.

Arslan, Necla ; *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul(18.yy. sonu ve 19.yy)*, İstanbul, 1992.

Artan, Tülay ; "Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki Bir Grup Mimari Çizimin Düşündürdükleri", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-5*, İstanbul, 1992, s. 7-56.

Atasoy, Nurhan ; "Çırağan Sarayı", *İstanbul Üniversitesi Bülteni,* Atatürk Özel Sayısı, 1982, Cilt: 2, S.:2, İstanbul, 1982, s. 22-29.

Atasoy, Nurhan ; "Dolmabahçe Sarayı'nın Türk Karakteri" *Milli Saraylar Sempozyumu* (15-17 Kasım 1984), İstanbul, 1985, s. 85-88.

Ayverdi, Samiha ; *Boğaziçinde Tarih*, İstanbul, 1969.

Batur, Afife ; "İstanbul Mimarlığında Oryantalizm", *Arredamento Dekorasyon,* İstanbul, 1992, S. 9, s. 85-91.

Cevdet Paşa ; *Tezakir (13-20)*, (Yay: Cavid Baysun), Ankara, 1986.

Cevdet Paşa ; *Tezakir; 40 Tetimme*, (Yay.: Cavid Baysun), Ankara, 1986.

Cezar, Mustafa ; "Sanatta Batıya Açılış Döneminde Mimarlar", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi *(23-27 Eylül 1991)*, Ankara, 1995, Cilt: I, s.479-488.

Cezar, Mustafa ; *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul, 1971.

Cezar, Mustafa ; "Sanatta Batıya Açılışta Saray Yapıları ve Kültürünün Yeri", *Milli Saraylar Sempozyumu (15-17 Kasım 1984)*, İstanbul, 1985, s. 45-69.

Cezar, Mustafa ; "Süslemeler Yönünden Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları", *Milli Saraylar 1992*, Ankara, 1992, s. 8-30.

Durul, Yusuf ; "Beylerbeyi Sarayı Halı, Kumaş ve Buna Paralel Duvar Panoları Üzerinde Araştırma", *Milli Saraylar Sempozyumu (15-17 Kasım 1984)*, İstanbul, 1985, s. 163-167.

Eldem, S. Hakkı ; *Boğaziçi Anıları*, İstanbul, 1979.

Eldem, S. Hakkı ; *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul, 1954.

Eldem, S. Hakkı ; *Köşkler ve Kasırlar*, c.II, İstanbul, 1974

Fontmagne, Durand De ; *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev: Gülçiçek Soytürk) İstanbul, 1977.

Germaner, Semra ; "XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Oryantalist Eğilimler", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi 23-27 Eylül 1991*, Ankara, 1995, Cilt: II, s. 147-156.

Gökbilgin, Tayyip ; "Çırağan Sarayı", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt.III, İstanbul, 1945, s. 390-392.

Gülersoy, Çelik ; *Çerağan Sarayları*, İstanbul, 1992.

Hüseyin Hafız Ayvansarayi ; *Hadikatü'l-Cevami*, İstanbul, 1281.

İrez, Feryal-Gezgör, Vahide ; "Yıldız Sarayı Kasr-ı Hümayunlarından ŞALE", *Milli Saraylar 1992*, Ankara, 1992, s. 94126.

İrez, Feryal ; "Çırağan Sarayı: Milli Saraylar Arşivinde Bazı Önemli ve Bilinmeyen Belgeler", *19. yy. İstanbulunda Sanat Ortamı*, Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996, İstanbul, 1996, s. 55-62.

Karal, Enver Ziya ; *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, İstanbul, 1988.

Karal, Enver Ziya ; *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VII, İstanbul, 1988.

Karamürsel, Ziya ; *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1989.

Kuban, Doğan ; *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, 1954.

Küçük, Cevdet ; "Abdülaziz", *DİA*, Cilt: I, s. 179-185.

Küçük, Cevdet ; "Abdülmecid", *DİA*, c.H:1, s. 259-263.

Küçük, Cevdet ; "Çırağan Vak'ası", *DİA*, Cilt: VIII, s. 306-309.

Leyla Saz ; *Haremin İçyüzü*, İstanbul, 1974.

Mabeynci Lütfi Bey ; *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, 1973.

Mehmed Memduh ; *Tanzimattan Meşrutiyete (Mir'at-ı Şuûnât)*, (Yay: Hayati Develi), İstanbul, 1990.

Mehmed Ziya ; *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul, 1928.

Minasyan, Agop ; *Osmanlı Sarayının Mimarlığını Yapan Balyan Sülalesi*, İ. Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, 1973.

Mintzuri, Hagop ; *İstanbul Anıları 1897-1940*, İstanbul, 1994.

Moltke, Helmuth Von ; *Türkiye Mektupları*, (Çev: Hayrullah Örs), İstanbul, 1995.

Mustafa Nuri Paşa ; *Netayic'ül-Vukûât*, (Yay: Neşet Çağatay), Ankara, 1992.

Ortaylı, İlber ; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1983.

Pakalın, M. Zeki ; *Osmanlı Tarih Deneyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1983.

Sami-Şakir-Suphi ; *Tarih*, İstanbul, 1198.

Sayar, Malik ; *Bayındırlık İşlerinde Jeolojinin Yardımı ve Türkiye İnşaat Taşları Hakkında Notlar*, İstanbul, 1951.

Soner, Turgut ; "19. Yüzyıl Osmanlı Eklektisizminde Elhamra'nın Payı", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, 17-18 Aralık 1992, İstanbul, 1993, s. 134-145.

Sönmez, Neslihan ; "Osmanlı Mimarlığında Yapı ve Malzeme Terminolojisi Üstüne Bir Deneme", *Oktay Aslanapa Armağanı*, İstanbul, 1996, s. 183-238.

Şehsüvaroğlu, Haluk ; *Boğaziçine Dair*, İstanbul, 1986.

Şehsüvaroğlu, Haluk ; "Çırağan Sarayı", *T.T.O.K.* Belleteni, İstanbul, 1951, Sayı: 117, s. 9-10.

Şehsüvaroğlu, Haluk ; *İstanbul Sarayları, Yapı ve Kredi Bankasının Onuncu Yıldönümü Hatırası*, 9 Eylül 1944 - 9 Eylül 1954, İstanbul, 1954.

Şehsüvaroğlu, Haluk ; *Sultan Abdülaziz'in Hayatı Hal'i Ölümü*, İstanbul, 1949.

Şehsüvaroğlu, Haluk ; *Sultan Abdülaziz*, İstanbul, 1950.

Şehsüvaroğlu, Haluk ; *Tarihi Odalar*, İstanbul, 1954.

Tanman, Baha ; "Beşiktaş Mevlevihanesi", *DİA*, Cilt: V, s. 554-555.

Tuğlacı, Pars ; *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul, 1981.

Tuğlacı, Pars ; *Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesi'nin Rolü*, İstanbul, 1993.

Türkgeldi, Ali Fuad ; *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1987.

Uluçay, M. Çağatay ; *Harem II*, Ankara, 1971.

Uluçay, M. Çağatay ; *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1980.

Unat, Faik Reşid ; *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, 1968.

Uykucu, K. Ekrem ; "Çırağan Sarayı", *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul,1967, S.2/7, s. 46-50.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı ; *Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası*, T.T.K.B., İstanbul, 1944, Sayı: 29, s. 71-118.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı ; *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar*, Ankara, 1987.

Yaman, Mualla ; *Çırağan Sarayı Tarihi*, İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, 1945

Yıldız, Netice ; *İngiliz-Osmanlı Sanat Eserleri Alışverişi (1583-1914)*, İst. Ün. Sosyal Bil. Ens. Sanat Tarihi Böl. Basılmamış Doktora Tezi, 1987.

Yum, Şule ; "Son Dönem Osmanlı Saraylarında Oryantalist Mobilya Örnekleri", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, 17-18 Aralık 1992, İstanbul, 1993, s. 159-171.

Ziya Şakir ; *Çırağan Sarayında 28 Sene*, İstanbul, 1943.

METİNDE GEÇEN BELGELERİN TAM LİSTESİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Saray No: 2555
3798
4408
5337
5352
5866
7065

Hazine-i Hassa No: 30*
32*
33*
34*

İrade Dahiliye No: 36698*
37424*
44216*
44403*
45283*
45284*

D.BŞM. MHF. No:12425*
DH. MTV:S. No: 1167,D.No:51, G.No:18*
DH. MTV:S. No: 1950,D.No:51, G.No: 29*

DH. MUİ : S. No: 1132, D.No: 59-1, G.No: 44*
DH. MUİ : S. No: 1288, D.No: 103-1, G.No: 29*
DH. MUİ : S. No: 8405, D.No: 97-1, G.No: 47*

Maliyeden Müdevver No: 23275*

M.V.: S. No: 246, D.No: 187, G.No: 44*
M.V.: S. No: 715, D.No: 138, G.No: 26*
M.V.: S. No: 1265, D.No: 142, G.No: 48*
M.V.: S. No: 1432, D.No: 146, G.No: 51*
M.V.: S. No: 2923, D.No: 165, G.No: 53*

Y.EE: K. No:8, E.No: 284-1, Z.No: 162*
Y.EE: K. No:24, E.No: 284-1, Z.No: 162*
Y.EE: K. No:24, E.No: 284-3, Z.No: 162*
Y.EE: K. No:4, E.No:2361-35, Z.No:43*

Y.MTV : D. No: 6, S.No: 5*
Y.MTV : D. No: 4, S.No: 131*
Y.MTV : D. No: 7, S.No: 11*
Y.MTV : D. No: 15, S.No: 5*
Y.MTV : D. No: 24, S.No: 59*
Y.MTV : D. No: 29, S.No: 93*
Y.MTV : D. No: 31, S.No: 10*
Y.MTV : D. No: 55, S.No: 38*
Y.MTV : D. No: 275, S.No: 170*
Y.MTV : D. No: 301, S.No: 126*
Y.MTV : D. No: 307, S.No: 62*

Milli Saraylar Arşivi (Dolmabahçe Sarayı)

MSA (D) No: 691
MSA (D) No : 1739*
MSA (D) No : 2978
MSA (D) No: 3024
MSA (D) No : 4673

MSA (E) No: 2/1496*

Çalışmada Kullanılan Belgelerden Örnekler

Belge:1- Çırağan Sarayı için Gördes'te halı dokutturulmasına dair (İrade DahiliyeNo: 40424)

Belge:2- Sarayın yapımı için Mısırlızâde Bağos Bey'den borç alımı (İrade Dahiliye No: 44483)

Belge : 3- Sarayın harcamaları ile ilgili hesabı. (Y.MTV, D.No:6, S.No:5)

Belge : 4- 1888'de bir fırtınadan dolayı meydana gelen hasarın tamiratı (Y.MTV, D.No:31, S.No:10)

Belge : 5- 1907 yılında Harem Dairesi'nin tefrişi ve Mabeyn Dairesi'nde onarım (Y.MTV, D.No: 301, S.No: 126)

Belge : 6- Paşa Dairesi cephesinin onarımı (Y.MTV, D.No: 307, S.No: 62)

Belge : 7- Sarayı korumaya memur Jandarmalar tarafından tahribat yapıldığına dair (DH. MTV, S.No: 1950, D.No: 51, G.No:28)

Belge . 8- Sarayın enkazı içerisinden değerli madenlerin çalındığına dair, (DH. MUİ, S.No: 845, D.No:97-1, G.No:47)

Belge : 9- Küçük Zâbit Mektebi öğrencilerinin sarayın içerisine girip kapı ve ağaçları sökdüklerine dair (DH. MTV, S.No: 1950, D.No: 51, G.No:28)

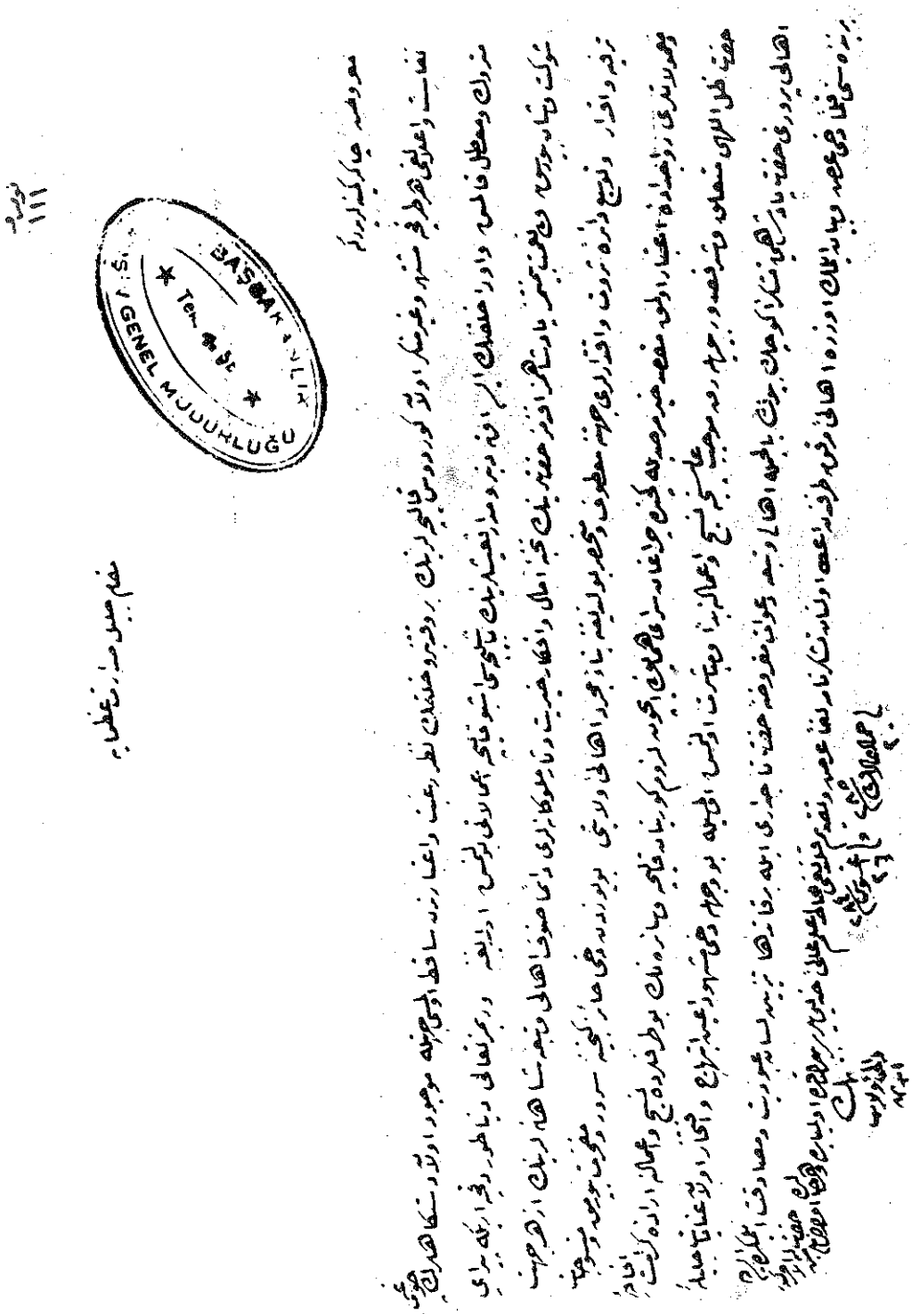

Belge 1: BOA, İrade Dahiliye No:40424

BOA, İrade Dahiliye No: 40424

Makâm-ı Celîl-i Sadâret-i Uzemâya

Nefâset ve alâlığı her tarafta müştehir ve gayr-ı münker olan Gördus kaliçelerinin bir vakitten beru halkın nazar-ı rağbet ve itibârından sâkıt olması cihetiyle mevcud olan destgahların çoğu/ metrûk ve muattal kalmış ve ora halkının ise öteden beru medâr-ı teayyüşlerinin başlıcası işbu kaliçe imâlâtı bulunmuş olduğuna ve Rabbimiz teâlâ dünya durdukça erîkepîrâ-yı/şevket-ü şân buyursun velinimet-i bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin nuhbe-i âmâl ve efkâr-ı hayriyyet ve sâr-ı mülûkâneleri daima sünûf-i ahali ve teb'a-i şâhânelerinin ezher cihet/terfîh ve ikdâr ve tevsi-i daire-i servet ve iktidarları cihetime ma'tûf ve münhasır bulunduğuna binâen mücerred ahâli-i vilâyeti bu yüzden dahi hâiz-i gencîne-i itibâr olmak maksad-ı hayır mersadıyla geçende Çerâğan Sarayı Humayunu için lüzum görünen kaliçe ve sairenin bu taraflarda nesc ve imaline irâde-i kerâmet ifâde-i/hazret-i zillullâhi müteallik ve şerefsudûr buyurularak mûcib-i âlisince nesc ve imâline bede' ve mübaşeret olunmuş olmasıyla bu vechile dahi meşhüden ayn-ı ibtihac ve iftihar olan inâyât-ı celile-i/ahâli perverini hazret-i padişâhiye teşekküren küçük büyük bilcümle ahâli ve teb'a davât-ı mefrûze-i hazret-i tâcidâri ile bir kat daha tezyîn-i lisân-ı ubudiyyet ve mesâdikat eylemekde ise de / bir nebzesini kalemen dahi arz ve beyan eylemek üzere ahâli-i merkume tarafından itâ olunan teşekkürnâme leffen arz ve takdim kılındığ muhât-ı ilm-i âli-i hidivileri buyuruldukta ol babda ve her halde emr-ü fermân hazret-i menleh-ül emrindir.

fi 20 Cemaziyelevel Sene 285
ve
fi 26 Ağustos Sene 284

Bende
Val-i Vilayet
Aydın

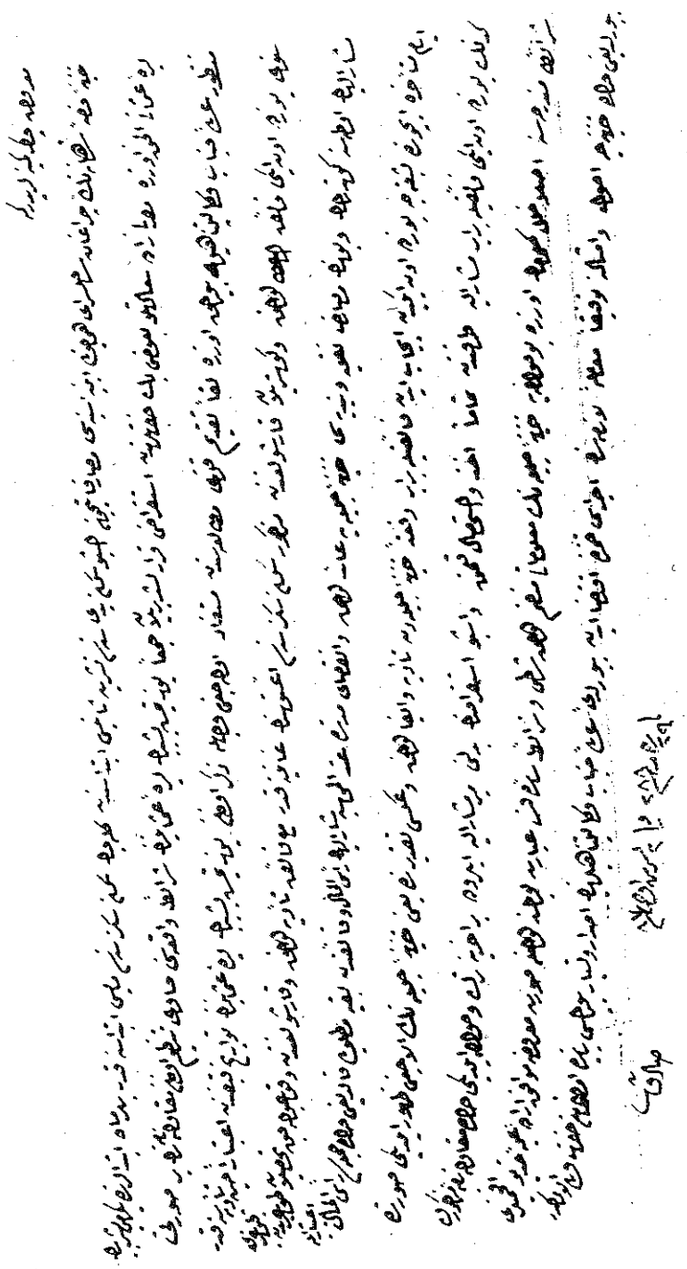

Belge 2: BOA, İrade Dahiliye No:44483

BOA, İrade Dahiliye No: 44483

Ma'rûz-i Çâker-i Kemineleridir ki

Hazine-i Hassa-i Şâhâne'nin Çerâğân Sahil Sarayı Hümayunu ebniye-i seniyyesi mesarifatiçün işbu seksenyedi senesi Teşrinisânisi ibtidasından gelecek seksensekiz senesi Mayısı ibtidasına kadar behermah ibtidalarına yirmibeşerbin / Lira-i Osmani alınmak üzre Mısırlızâde sadetlü Bağos Bey hazretlerinden istikrâzı kararlaştırılan cem'an yüzyetmişbin Lira-i Osmaninin şerâit-i vâkıâsını hâvi tanzim olunan mütarekenâmenin bir sureti / manzûr-i âli-i cenâb-ı vekâletpenâhileri buyrulmak üzere leffen takdim kılındı mütâlaâsından müstefât olacağı veçhile zikrolunan yüzyetmişbeşbin Lira-i Osmâninin tevarih-i kabzından i'tibaren hin-i te'diyesine kadar/ senevi yüzdeoniki faiz i'ta olunmak ve gösterilen karşılığından mezkur seksensekiz senesi Ağustosunun ğayetine kadar maafaiz te'diye olunmak ve karşılığından vuku bulacak tahsilat doğrudan doğruya/müşârunileyhin odasına gönderilmek ve bunun mesârif-i nakliye ve bendiyesi hazine-i celileye aid olmak ve inkızâ-yı müddetde inde'l-muhâsebe müşârunileyhin re'sü'l-mâl ve faizden bakriyye matlûbu kaldığı halde cümlesi re'sü'l-mâl i'tibariyle/ eyyam-ı müteahhire içinde başkaca yüzde onikiden icabeden faiziyle beraber def'aten Hazine-i Celi'le'den te'diye ve ifâ olunmak ve aksi takdirde yani Hazine-i Celile'nin alacağı zuhur eylediği surette/ kezâlik yüzde oniki faiziyle beraber müşârunileyh tarafından tamamen ahz ve istihsal kılınmak ve işbu istikrâzın bedelini mîr-i müşârünileyh ileride bir âherine terk ve havale eylediği halde mukavelenâme-i mezkurun/şerâit-i mündericesine asla halel gelmemek üzre bu havaleye Hazine-i Celile'nin malumatı munkasim olmak şartı ve şerâit-i saireden ibaret bulunmuş olmakla sûret-i ma'ruza muvafık irâde-i aliyye-i hidiv-i efhemileri/ buyurulduğu halde hazinece ahval ve emsaline tevfikan muamele-i lazımesinin icrası zımnında iktizâ eden buyruldu-i âli-i cenâb-ı

vekâletpenâhilerinin ısdâr ve tisyar buyurulması babında emr-ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fi 29 Receb Sene 288
ve
fi 2 Teşrinievvel Sene 87

Bende

Sadık

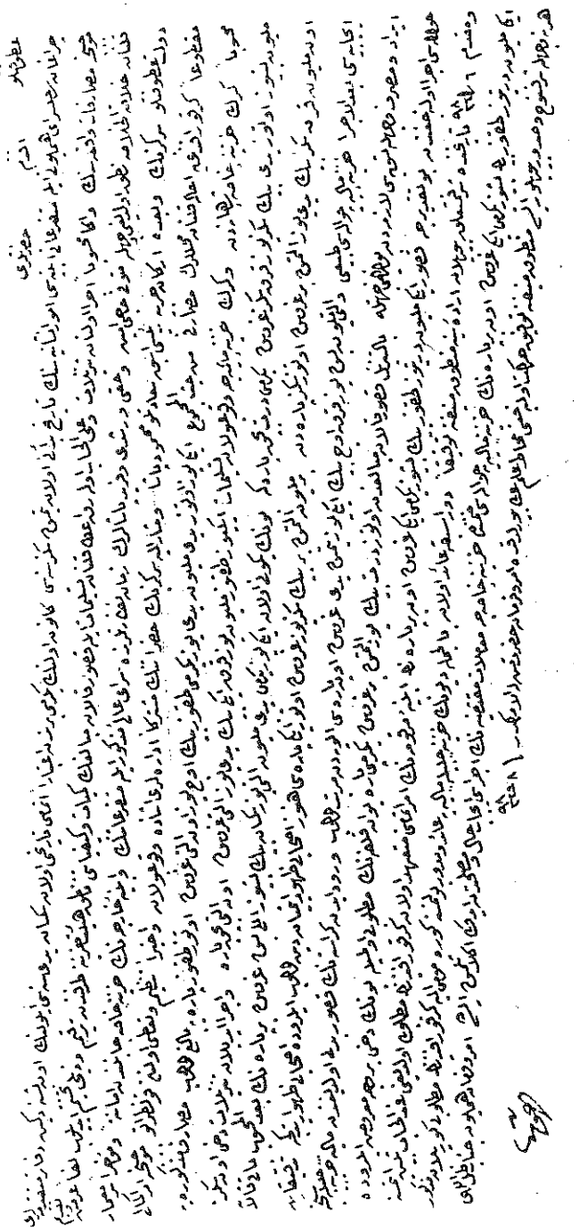

Belge 3: BOA, Y.MTV, D. No:6, S. No:5

BOA, Y. MTV, D. No: 6 S. No: 5

Atûfetlü Efendim Hazretleri

Çerâğan Sahil Sarayı Hümayunu'yla müteferriâtı ebniyesi umûr-i inşaiyesinin tarih-i bede'i olan yetmişsekiz senesi Kânûnievvelinin yirmibirinden itibaren itmâm-ı tarihi olan seksenyedi senesi Eylülünün onbeşine değin defâter-i mütekaddimeleri / mucibince mesârifât-ı vâkıâsının ve ânâ mahsüben icrâ olunan tenzilât ve ale'l-hesab olarak i'tâ kılınan teslimat ile küsur kalan mebâliğin kemiyyât ve keyfiyyâtını nâtık hey'et-i hazine tarafından terkim ve zeyli tahtim edilip leffen arz ve takdim/kılınan hülâsâtü'l-hülâsâ nâtık olduğu vechile müteveffa Hacı Emin ve Hakkı ve Rüşdü ve Ferid Paşaların zaman-ı nezâretlerinde Saray-ı Âli-i mezkûr ile müteferriâtının ve ebniye-i haricenin Hazine-i Hassa canibinden emâneten ve müahharen Sermimâr-ı/ Devlet Atûfetlü Serkiz Bey ve ba'dehu Erkân-ı Harbiye Reisi Esbak Saadetlü Mahmud Paşa ve müşarünileyh Serkiz Bey hazerâtının müştereken idareleri esnâda vuku' bulan ve âhiren tanzim ve teati olunan konturato mucibince emr-ü ikmali/ maktûen Kirkor Efendiye ihale kılınan mahallerin mesarifi min-haysü'l-mecmu' ikiyüz altmış yedi milyonyediyüz yirmidokuzbin üçyüzonaltı kuruş otuzdokuz paraya bâliğ olup mesârif-i mezkûreye/ muhsûben gerek Hazine-i Hass-i Şâhâne'den ve gerek Hazine-i Maliyece vuku' bulan teslimat ikiyüzdokuzmilyonyüzkırkikibinyediyüzaltı kuruş onaltı-buçuk para ve icra edilen tenzilat dahi onsekiz/milyonbeşyüzotuzyedibinsekiz-yüzkırksekiz kuruş yirmi dörtbuçuk para ki bunun yekûnu olan ikiyüzyirmiyedimilyonaltıyüzseksenbin-beşyüzellibeş kuruş bir paranın ba'de'l-mahsûb bâki kalan/onmilyonkırksekizbinyediyüz-altmışbir kuruş otuzsekiz paradan birmilyonaltmışbirbin-sekizyüzotuziki parası henüz eshâbı zuhûr etmeyen deyn olup ileride eshâbı zühûr etdikçe tetkikât-ı/ icâbiyesi ba'de'l-icra Hazine-i Maliye'ye havalesi tabii ve altımilyonbeşyüzkırk-sekizbinikiyüz-yetmişyedi kuruş on parası elviyeden müretteb olup vürûd eden kerastenin küsûr bedeli olduğundan Maliye-i Hazine-i Celilesi'nce/ irâd ve masraf-ı vechihe tesviyesi lâzımeden bulunduğu cihetle

bittenzil küsûr bedeli olduğundan Maliye Hazine-i Celilesi'nce/ irâd ve masraf-ı vechile tesviyesi lâzımeden bulunduğu cihetle bittenzil küsûr kalan mebâliğden otuzdörtbinyüzaltmış kuruş yirmi paranın Levon Kalfa'nın matlubu olmasıyla bunun dahi bervechi ma'ruz ileride/ havalesi icra olunacağından bu takdirce küsûr ikimilyondörtyüzdokuzbinbeşyüzyirmiiki kuruş onbir paranın ebniye-i merkûmenin emr-ü itmamını müteahhid olan Kirkor Efendi'nin matlubu olduğu inde'l-hesab tebeyyün etmesine/ ve mukaddem 6 Rebiulevvel sene 98 tarihinde şeref mütealik buyurulan irade-i seniyye mantûk-i münifine tefikan devr-i esbâka ait olan bilcümle düyunun Hazine-i Celile-i Maliye'ye aid ve müdevver bulunmasına göre mûmâileyh Kirkor Efendi'nin matlubu görülen mezkur ikimilyondörtyüzdokuzbinbeş-yüzyirmiiki kuruş onbir paranın Hazine-i Celiye'ye havâlesi zımnında Hazine-i Hassaca muamelât-ı mukteziyenin icrası icâb-ı hâl ve maslahattan idiği anlaşılmış ise de emr-ü ferman-ı hümayun Cenâb-ı Zillüllahi/ her ne vechile muhât-ı ilm-i âli buyuruldukta emr-ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

fi 8 Cemaziyelevvel Sene 98

Bende

Agop

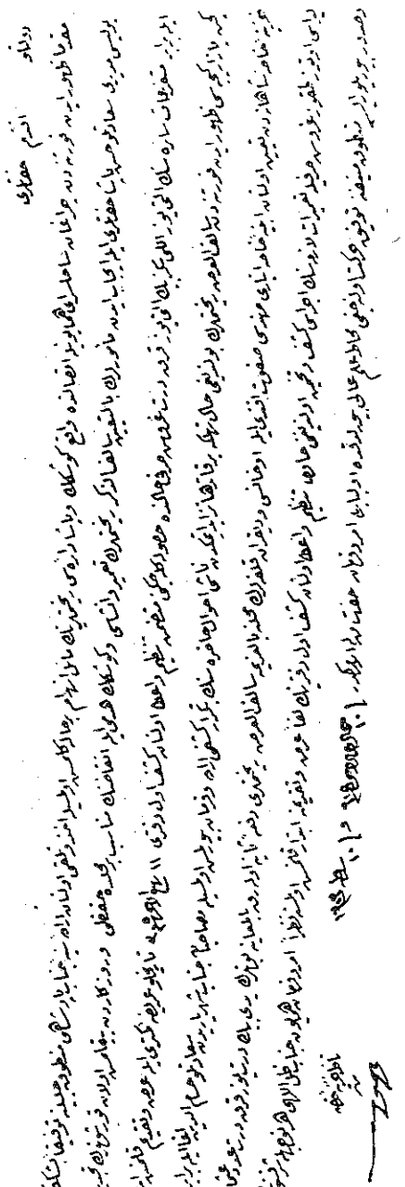

Belge 4: BOA, Y. MTV, D.NO:31, S.No:10

BOA, Y.MTV, D. No:31, S. No:10

Devletlü Efendim Hazretleri

Mukaddemâ zuhûr eden fırtınadan Çerâğan Sahil Sarayı Hümayunu'yla ittisalinde vâki köşkün ve paşa dairesi rıhtımlarının mâil-i inhidam bir hale gelmiş olmasıyla ahz ve telakki lounan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhı mantûk-i celline tevfikan Beşiktaş/Polis müdürü saâdetlü Hasan Paşa hazretleri ile icabeden memurların bi'ta-ta'yin salifü'z-zikr rıhtımlarnı tamir ve nişası ve köşkün hadmile enkazının münasibr bir mahalde hıfzı ve rüzgardan yıkılmış olan kurşunların teedidi/ile beraber müteferriat-ı sairesinin altıyüzellisekizbinaltıyüzkırkdört kuruş sarfi halinde husule geleceğini mutazammın tanzim ve i'ta olunan keşf-i evvel defteri 11 Rebiulâhir Sene 1305 tarihli ariza-i kemteri ile arz ve takdim kılınmış idi/ Geçen pazar gecesi zuhur eden fırtınadan sâlifü'l-arz rıhtımların bulunduğu hâl-i tehlike bir katdaha tezâyid etmekten nâşi ahvâl-i haziresinin bittekrar keşfi irade ve ferman buyurulmuş olmasıyla müsahibat-ı cenâb-ı şehriyarinden saâdetlü Hüsameddin Ağa ile beraber/Hazine-i Hassa-i Şâhâne'den ta'yin olunan Ebniye-i Hassa Anbarı Mühendisi Safvet Efendi ile Ohannes dikran Kalfalar'ın mahalline bi'l-azime salifü'l-arz rıhtımları defa-i saniye olarak bi'l-muâyene bunların yedibindörtyüzkırkdört adet Osmanlı/ lirası otuz dokuz kuruş sarfiyle ta'mirat-ı lazimesinin icrası keşf ve tahmin olunduğunu hâvi tanzim ve i'ta olunan keşf-i evvel defterinin leffen arz ve takdimine ibtidar kılınmış olunmasına nazaran emr-ü fermân-ı hümayun cenâb-ı zillullâhi her ne vechile şerefsünûh/ve sudûr buyurulur ise mantûk-i münifine tevfik hareket olunacağı muhât-ı ilm-i âli buyurlurdukda ol babda emr-ü ferman hazret-i menleh'ül-emrindir.

fi 10 Cemaziyelâhir Sene 1305
ve
fi 10 Şubat Sene 1303

Nâzır-ı Hazine-i Hassa
Bende
Agop

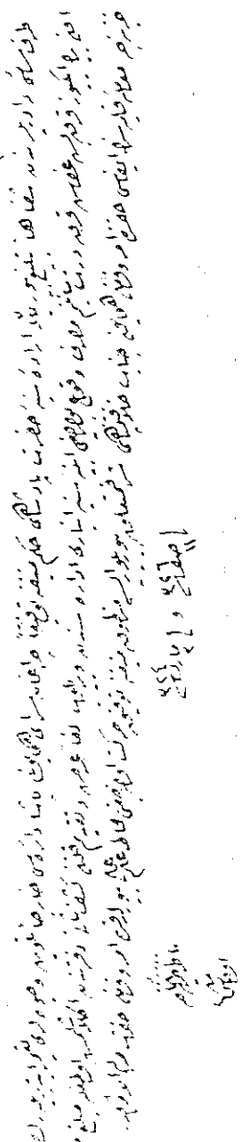

Belge 5: BOA, Y. MTV. D. No:301, S. No:126

BOA, Y. MTV. D. No:301, S. No:126

Devletlü Efendim Hazretleri

Çerağan Sarayı'nda Harem Dairesi'nin tefrişiyle Mabeyn Dairesi pencerelerine müceddeden şemsiye i'mali muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhiden bulunduğu ser-müsâhib-i hazret-i şerriyâri cânibinden şifahen tebliğ olunması üzerine/keşf ettirildikten harem dairesinde onüç oda ve sofanın Hereke fabrika-i Hümayunu ma'mulâtından kumaş ve halılarla tefrişi ve mobilya vesairesinin dahi müceddeden i'mâli ve mezkûr dairenin üst ve alt/katlarında bulunan bilcümle oda ve sofalarla merdiven ve aralıklarına hasır ferşi ve mabeyn dairesine yüzaltmış bir adet maa-teferruat şemsiye ta'liki icab ederek bu babda Hereke Fabrika-i Hümayunu ma'mulâtından sarf /olunacak eşyadan maada seksenikibinaltmışbir kuruş masraf vuku bulacağı anlaşıldığı mefruşât-ı humâyun idaresinden verilen takrirde beyân olunmuş ve ol babdaki defter leffen arz ve takdim kılınmış/olmakla emr-ü fermân-ı hümayun cenâb-ı tâcidârı herne vechile şeref müteallik buyurulur ise mantûk-i münifine tevfik hareket olunacağı muhât-ı ilm-i âli buyuruldukta emr-ü ferman hazret-i menleh'ül-emrindir.

fi 24 Receb 325
ve
fi 20 Ağustos 323

Nâzır-ı Hazine-i Hassa
Bende
Channes

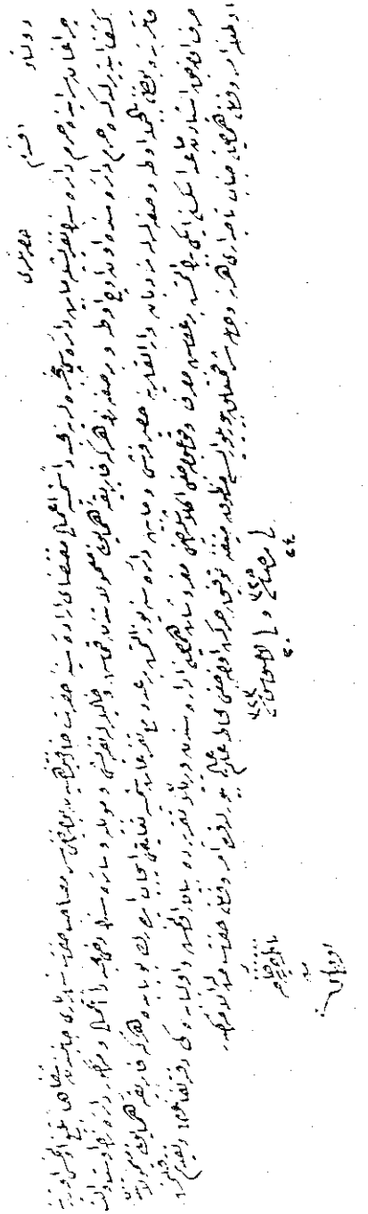

Belge 6: BOA, Y. MTV, D. No:307, S. No:62

BOA, Y. MTV, D. No:307, S. No:62

Devletlü Efendim Hazretleri

Taraf-ı Sâmii daverilerinden şifahen tebliğ buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i padişahi hükm-i münifine tevfîkan Çerâğan Sarayı Hümayunu Paşa dairesi hâricen telvin ve sıvaları ta'mir ettirilerek bu babda/onbinikiyüzkırkbeş kuruş kırkdört santim masraf vuku bulduğu Ebniye-i Seniyye Anbarı İdaresinden verilip leffen arz ve takdim kılınan keşf-i sâni defterinden anlaşılmış olmakla meblağ-ı mezburun/hazinece muamele-i kalemiyesinin ifası hakkında emr-ü fermân-ı hümâyun cenâb-ı hilâfetpenâhi şeref müteallik buyurulur ise mantûk-i münifine tevfik hareket olunacağı muhât-ı ilm-i âli buyuruldukta emr-ü ferman hazret-i menleh'ül-emrindir.

fi 11 Safer 326
ve
fi 2 Mart 324

Nâzır-ı Hazine-i Hassa
Bende
Ohannas

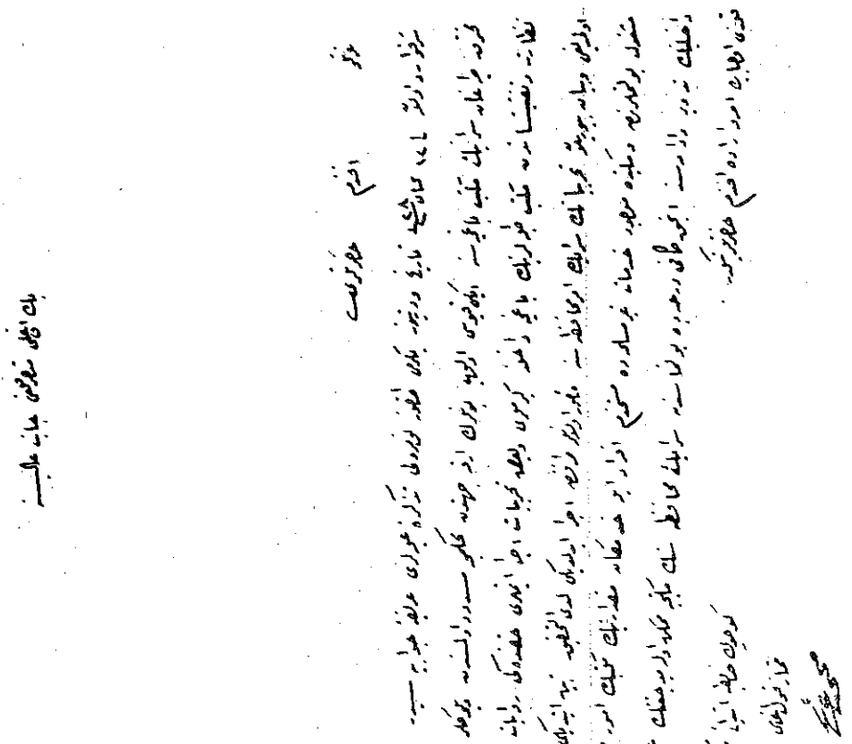

Belge 7: BOA, DH. MTV, S. No: 1950, D. No:51, G. No:28

BOA, DH. MTV, S. No: 1950, D. No:51, G. No:28

Beyoğlu Mutasarrıflı Cânib-i Alisine

İzzetlü Efendim Hazretleri

Şeref vârid olan fi 12 Nisan Sene 328 tarih ve dörtyüzyirmidokuz numerolu tezkire-i aliyyeleri arîfe-i cevabiyesidir.

Muhterik Cerâğan Sarayı'nın mekteb bahçesine iki kapısı olan bunların arka cihetten muhkemce mesrûd olmasından ve bölükler zâbıtânın mütemâdi olan/nezâret v eteftişâttan mekteb talebelerinin bahçe dahiline girmeleri ve bazı tahirbat icra etmeleri hakkındaki rivâyât ve şâyiânın asıl ve asas/olmadığı ve beyan buyrulan tahribâtın sarayın emr-ü muhafazasına me'mur olanlar tarafından icra edildiği ledeyyü't-tahkik tebeyyün ettiği ve şâkirdânın tedrisatla meşgul bulunmalarından ve mektebde mevcud hidmât-ı gayr-ı musallahada müstahdem efrâd ile hademegân miktarının mektebin umur ve hususatıyla inzibat-ı/dahilinin tedvir ve idâmesine ancak kâfi derecede bulunmasından sarayın muhafazasının mektebce mümkün olmadığının arz ve beyanına ctisar/kılındı ol babda emr-ü irade efendim hazretlerinindir.

Küçük Zâbıt İbtidai Mekteb-i Müdürü

Mümtaz Kolağası

Mehmed Ali

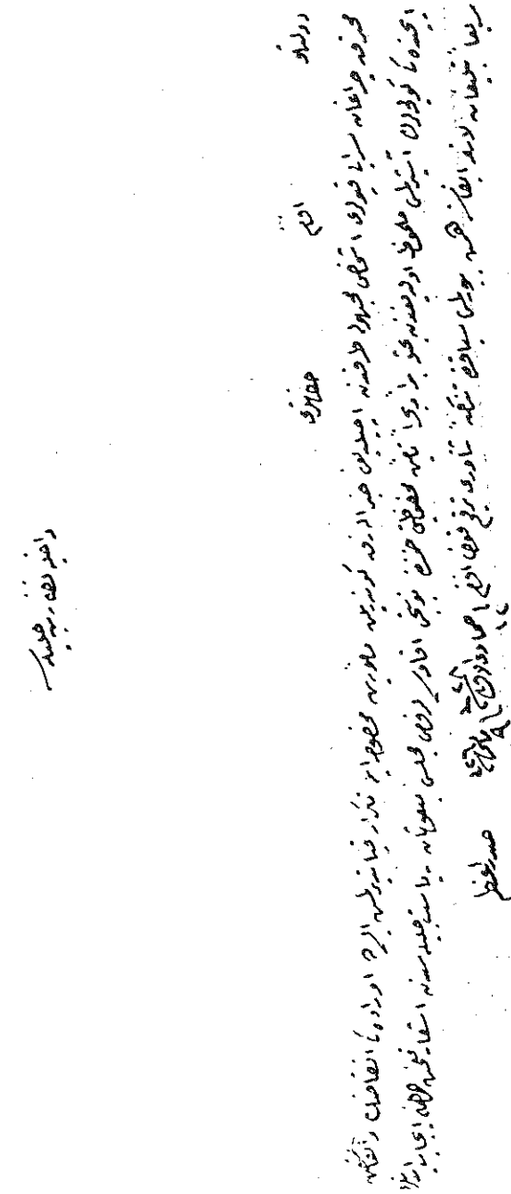

Belge 8: BOA, DH. MUİ, S. No:845, D. No:97-1, G. No:47

BOA, DH. MUİ, S. No:845, D. No:97-1, G. No:47

Dahiliye Nezâret-i Celilesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Muhterik Çerâğan Sarayı kapıları eşhâs-ı meçhule tarafından açıldığı haber alınarak gönderilen me'murin-i mahsusa ile takrar kapattırılmış ise de, oradaki enkazın ve enkaz içindeki külçelerin aşırılması melhûz olduğundan bahisle berren ve bahren te'min-i mahfuziyeti zımmınrda nöbetçi ikâmesi lüzümu Meclis-i Mebu'usan riyaset-i celilesinden iş-'ar kılınmış olunmağla icab edenlere serîan teblîğat-ı lâzıme ifasına himmet buyurulması siyâkında tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim.

fi 16 Cemazilyelevvel Sene 328

ve

fi 9 Mayıs sene 326

Sadrazam

Bende

Hakkı

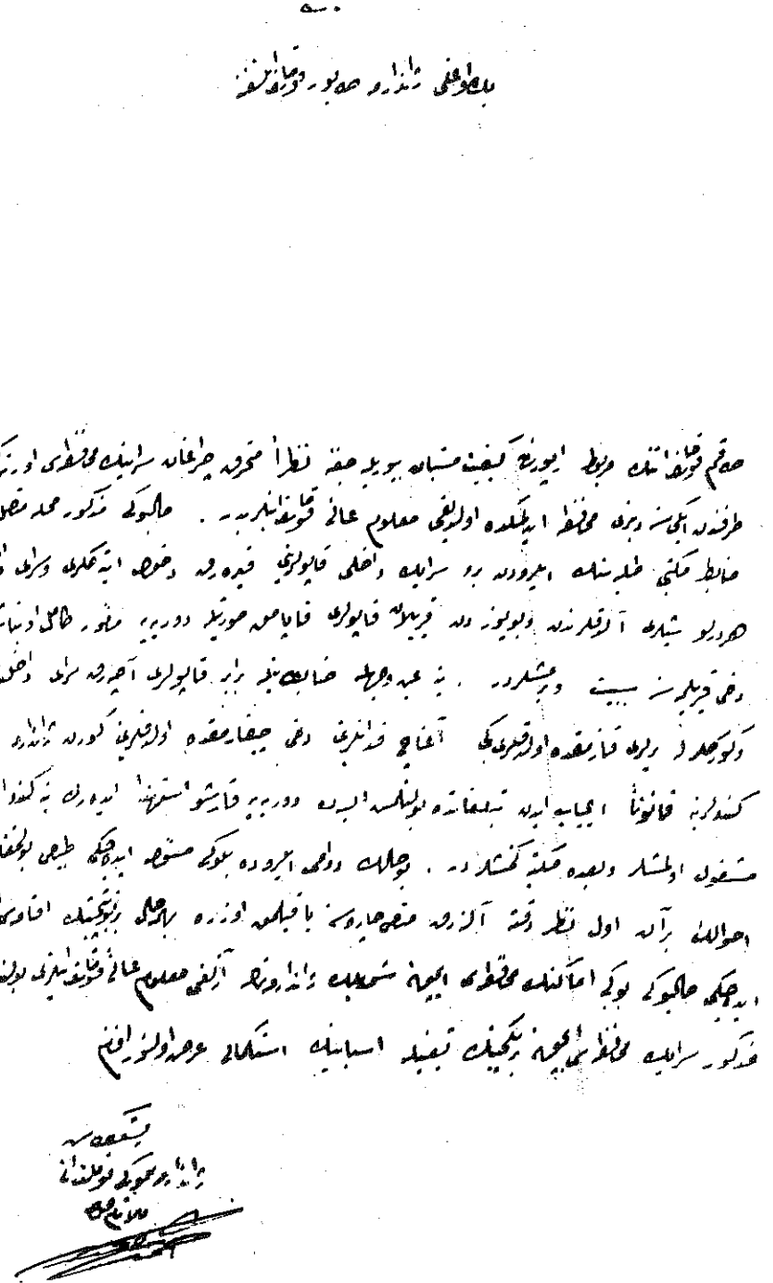

Belge 9:BOA, DH, MTV, S. NO:1950, D. No: 51, G. No:28

BOA, DH, MTV, S. NO:1950, D. No: 51, G. No:28

Beyoğlu Jandarma Tabur Kumandanlığına

Takım kumandanının merbut raporunun keyfiyyeti müsteban buyurulacağına nazaran müteharrik Çerâğan Sarayı'nın muhafazası Ortaköy takımı/tarafından iki seneden beri muhafaza edilmekte olduğu ma'lûm-i âli-i kumandanileridir. Halbuki mezkur mahalle muttasıl Küçük/Zâbit Mektebi talebesinin ileriden beru sarayın dahili kapılarını kırarak duhul ettikleri ve saray dahilinde bulundukları/ hertürlü şeyleri aldıklarından ve bu yüzden kırılan kapıları kapamak suretiyle devriyeye memur Kamil Onbaşının ayağının/dahi kırılmasına sebebiyet vermişlerdir. Yine aynı vechile zabıtanıyla beraber kapıları açarak saray dahilinde kazma/ve küreklerle yerleri kazmakta oldukları gibi ağaç finadlarını dahi çıkarmakta olduklarını gören Jandarma devriyesi/kendilerine kânûnen icabeden tebliğatta bulunulmuş ise de devriyeye karşı istihza ederek yine kendi işleriyle/ meşgul olmuşlar ve ba'dehu mektebe gitmişlerdir. Bu halin devamı ileride de bölüğü mes'ul edeceği tabii bulunmakla bu gibi/ahvalin biran evvel nazar-ı dikkate alınarak münâsib çaresine bakılmak üzere behemahal bir nöbetçinin ikâmesi iktiza/edeceği halbuki bu gibi emâkinin muhafazası için şimdilik Jandarmanın azlığı ma'lûm-i âli-i kumandânileri bulunduğundan/mezkür sarayın muhafazası için bir bekçinin ta'yiniyle esbâbının istikmâli arz olunur efendim.

Beşiktaş
Jandarma Bölüğü Kumandanı
Mülâzım-ı Evvel
Ahmed Şevket

Resim Listesi

Resim 1: Gudenus'un krokisine göre Damad İbrahim Paşa Yalısı'nın restütisyon planı (S. Hakkı Eldem: Köşkler ve kasırlar)

Resim 2: Yalının deniz cephesi restitüsyonu (S. Hakkı Eldem)

Resim 3: Eski Çırağan Sarayı'nın tepeden görünüşü. (William Hary Bartlettin Gravürü)

Resim 4: Eski Çırağan Sarayı'nın cepheden görünüşü. (Allom'un Gravürü.)

Resim 5: Eski Çırağan Sarayı, Mıgırdiç imzalı tablo (Deniz Müzesi)

Resim 6: Yeni Çırağan Sarayı salonlarında sütunlar (Resimli Kitap: c.3, s.16)

Resim 7: Yeni Çırağan'ın cephe süslemeleri

Resim 8: Yeni Çırağan'ın deniz cephesinde bulunan kapılarından biri.

Resim 9: Yeni Çırağan'ın tavan süslemelerinden (Resimli Kitap; c.3, s.16)

Resim 10: Yeni Çırağan'ın tavan süslemelerinden (Çelik Gülersoy: Çerağan Sarayları)

Resim 11: Yeni Çırağan'ın tavan süslemelerinden (Çelik Gülersoy. Çerağan Sarayları)

Resim 12: Yeni Çırağan'ın koridorlarında kapılar (Resimli Kitap: c.3, s.16)

Resim 13: Yeni Çırağan'ın Şale Köşkü'nde kullanılan kapılarından

Resim 14: Yeni Çırağan'ın merdivenlerinde Gördes halıları (Resimli Kitap: c.3, s.16)

Resim 15: Yeni Çırağan'da Hünkâr Dairesi'nde bulunan avize (Resimli Kitap: c.3, s.16)

Resim 16: Yeni Çırağan'da bulunan şamdanlar (Resimli Kitap: c.3, s.16)

Resim 17: Yeni Çırağan'da bulunan şamdanlar (Resimli Kitap: c.3, s.16)

Resim 18: Yeni Çırağan'da kullanılan eşyalar (Resimli Kitap; c.3, s.16)

Resim 19: Sarayın Kuşhanesi olarak yapılıp daha sonra Karakol Binasına çevrilen yapının görünüşü

Resim 20: Bugün mevcut olmayan Karakol Binasının harap hali (Çelik Gülersoy: Çerağan Sarayları)

Resim 21: Çırağan'ın meclis binası olarak kullanıldığı dönemde İctima Salonunda padişaha ait loca (Resimli Kitap; c.3, s.16)

Resim 22: Çırağan'ın meclis binası olarak kullanıldığı dönemde Meclis-i Ayân İctima Salonu (Resimli Kitap; c.3, s.16)

Resim 23: Encümenlere ayrılan odalardan biri (Resimli Kitap: c.3, s.16)

Resim 24: Meclis-i Meb'usan'ın açılışında "Maiyyet-i Padişahi Süvari Bölüğü" (Resimli Kitap: c.3, s.16)

Resim 25: Sultan Mehmed Reşad'ın Çırağan Sarayı'ndan çıkışı (Resimli Kitap: c.3, s.16)

Resim 26: Çırağan Sarayı yangını (Resimli Kitap, c.3, s.16)

Resim 27: Çırağan Sarayı yangını (Resimli Kitap, c.3, s.16)

Resim 28: Resimli Kitap'ın Çırağan Sarayı yangınını konu alan sayısının kapağı (Resimli Kitap: c.3, s.16)

Resim 29: Çırağan yangınından sonra Dolmabahçe Sarayı'na götürülen arslan heykellerinden.

Resim 30: Çırağan yangınından sonra Dolmabahçe Sarayı'na götürülen arslan heykellerinden.

Resim 31: İstanbul'un işgali döneminde sarayın "Bizo Kışlası" olarak kullanımı (İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları)

Resim 32: Sarayın otel olarak kullanımı için yapılan restorasyon çalışmalarından (Çelik Gülersoy; Çerağan Sarayları)

Resim 33: Sarayın otel olarak kullanımı için yapılan restorasyon çalışmalarından (Çelik Gülersoy; Çerağan Sarayları)

Resim 34: Sarayın restorasyon sonrası durumu.

Resim 35: Sarayın restorasyon sonrasi durumu

Resim 36: Sarayın restorasyon sonrasi durumu

Resim 37: Sarayın yan cephesi (İ.Ü.K. No: 90853)

Resim 38: Sarayın denize bakan çephesi (İ.Ü.K. No: 90853)

Resim 39: Sarayın kara tarafındaki saltanat kapılarından biri (Resimli Kitap: c.3, s.16).

Resim 40: Resim 39'da bulunan kapının bugünkü durumu.

Resim 41: Çırağan Sarayı'nı arkadaki koruluğa bağlayan köprü.

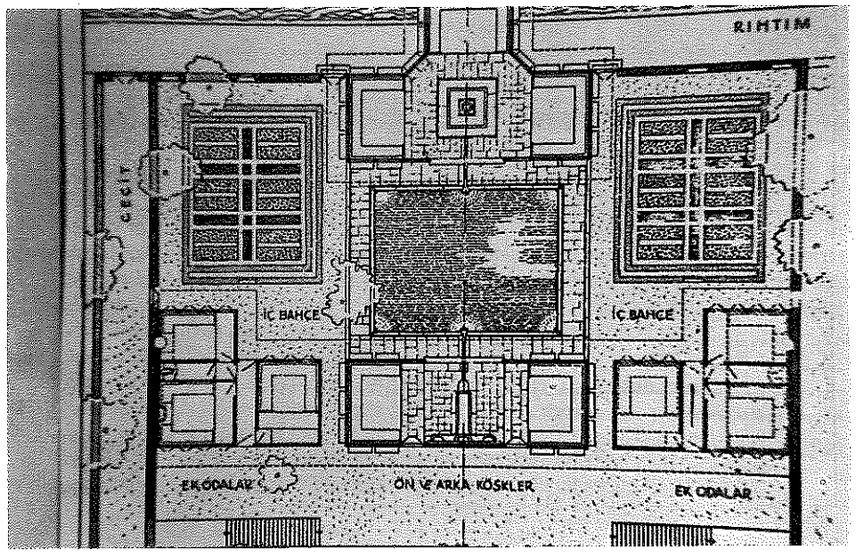

Resim 1: Gudenus'un krokisine göre Damad İbrahim Paşa Yalısı'nın restütisyon planı
(S. Hakkı Eldem: Köşkler ve kasırlar)

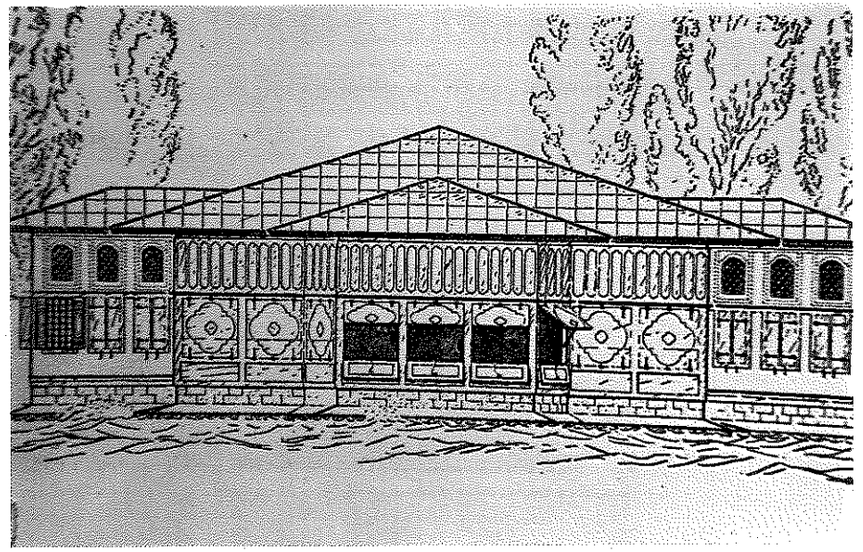

Resim 2: Yalının deniz cephesi restitüsyonu
(S. Hakkı Eldem)

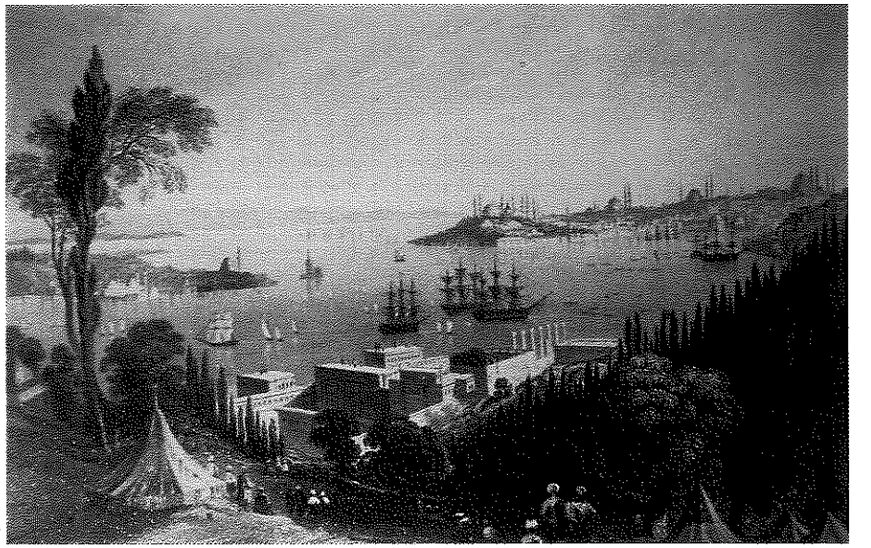

Resim 3: Eski Çırağan Sarayı'nın tepeden görünüşü.
(William Hary Bartlettin Gravürü)

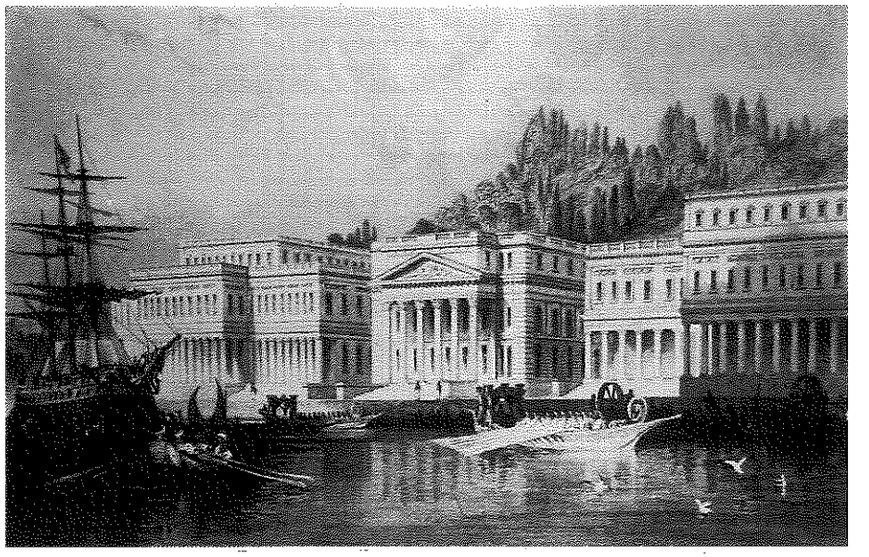

Resim 4: Eski Çırağan Sarayı'nın cepheden görünüşü.
(Allom'un Gravürü.)

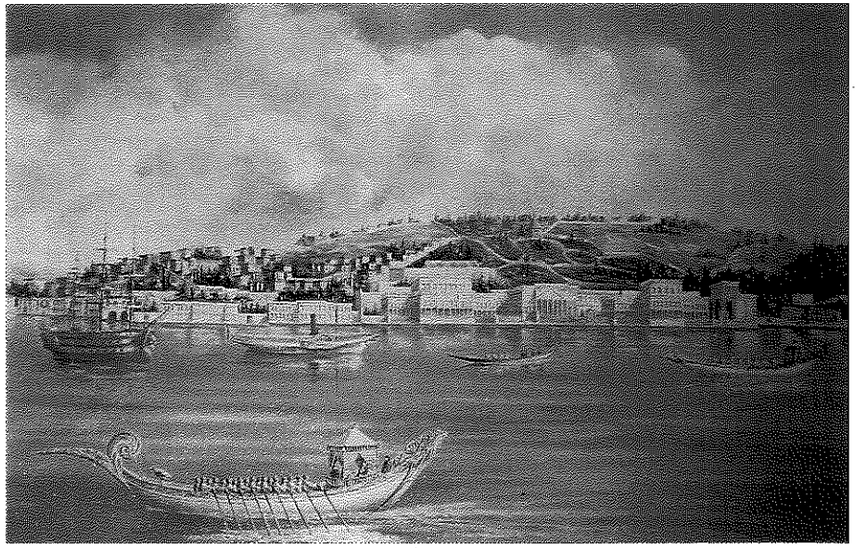

Resim 5: Eski Çırağan Sarayı. Mıgırdiç imzalı tablo. (Deniz Müzesi)

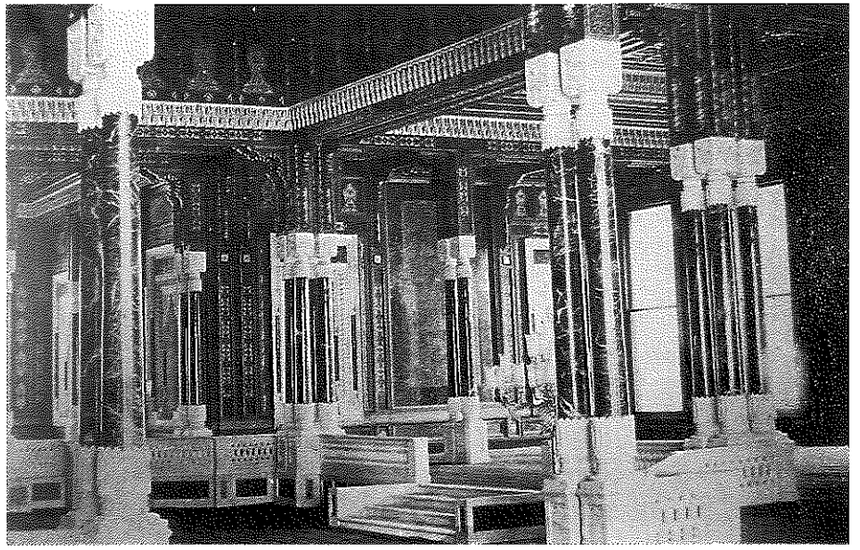

Resim 6: Yeni Çırağan Sarayı salonlarında sütunlar, (Resimli Kitap: c.3, s.16)

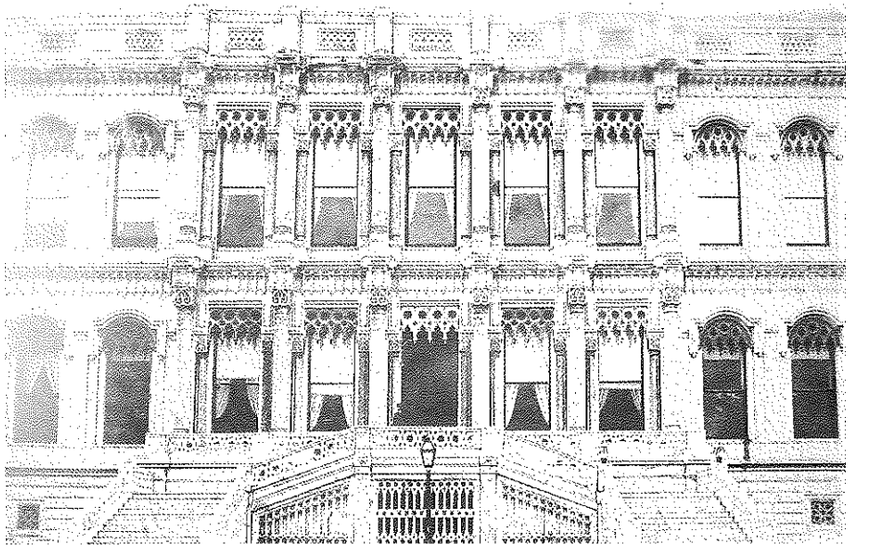

Resim 7: Yeni Çırağan'ın cephe süslemeleri.

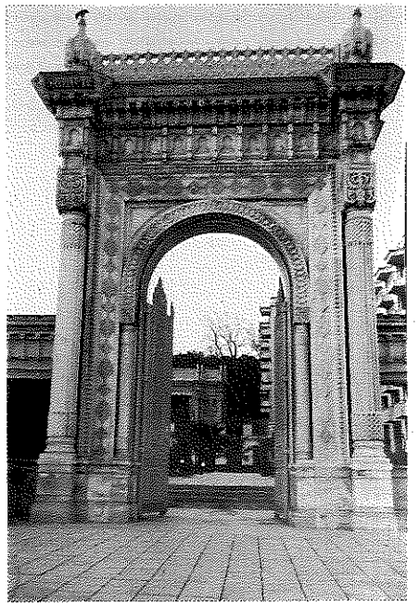

Resim 8: Yeni Çırağan'ın deniz cephesinde bulunan kapılarından biri.

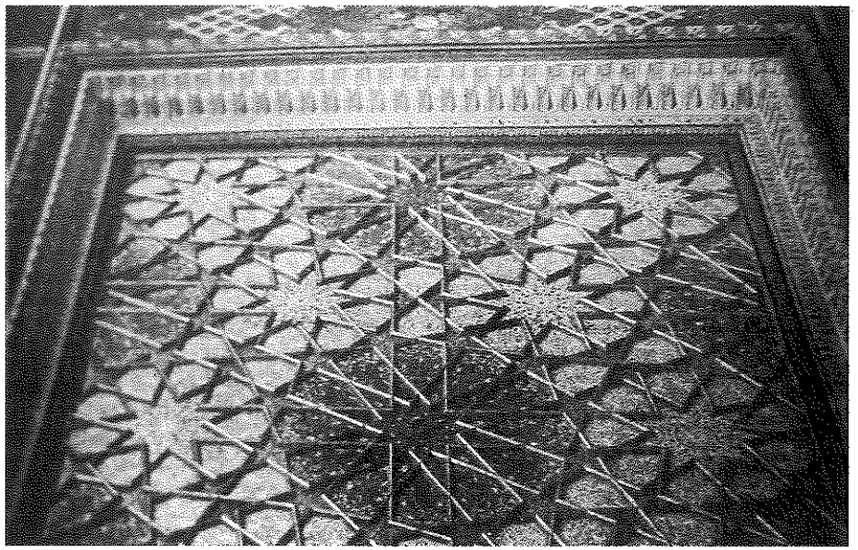

Resim 9: Yeni Çırağan'ın tavan süslemelerinden.
(Resimli Kitap; c.3, s.16)

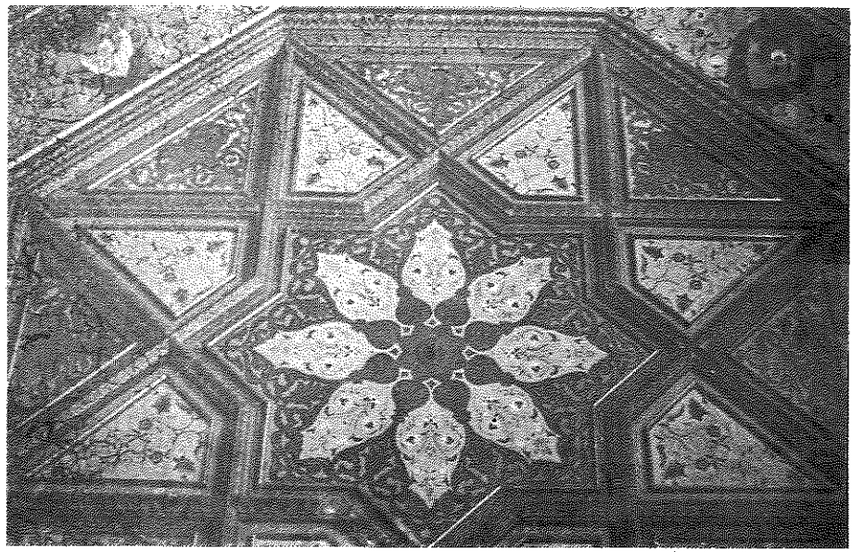

Resim 10: Yeni Çırağan'ın tavan süslemelerinden.
(Çelik Gülersoy: Çerağan Sarayları)

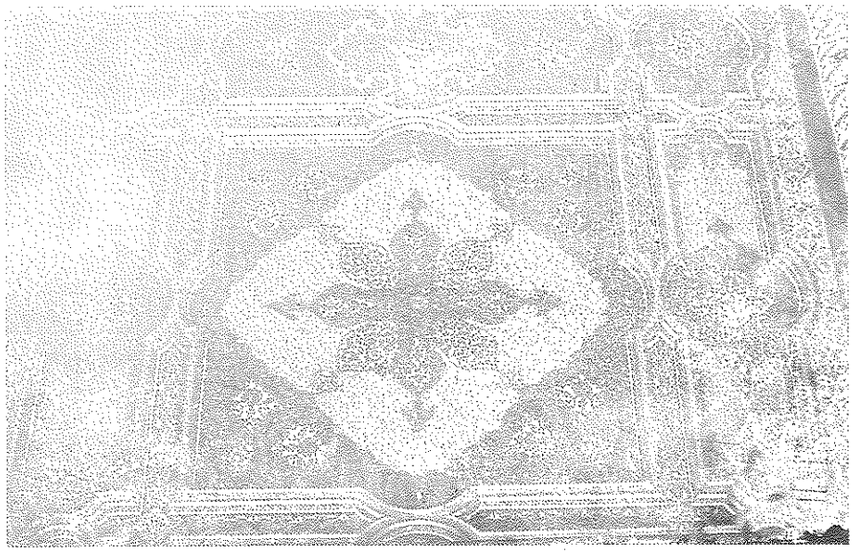

Resim 11: Yeni Çırağan'ın tavan süslemelerinden.
(Çelik Gülersoy. Çerağan Sarayları)

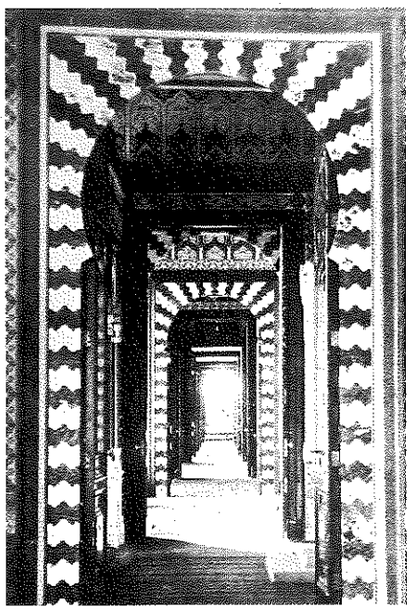

Resim 12: Yeni Çırağan'ın koridorlarında kapılar.
(Resimli Kitap: c.3, s.16)

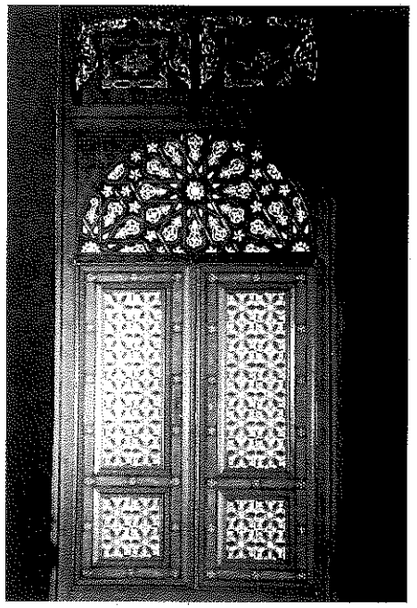

Resim 13: Yeni Çırağan'ın Şale Köşkü'nde kullanılan kapılarından

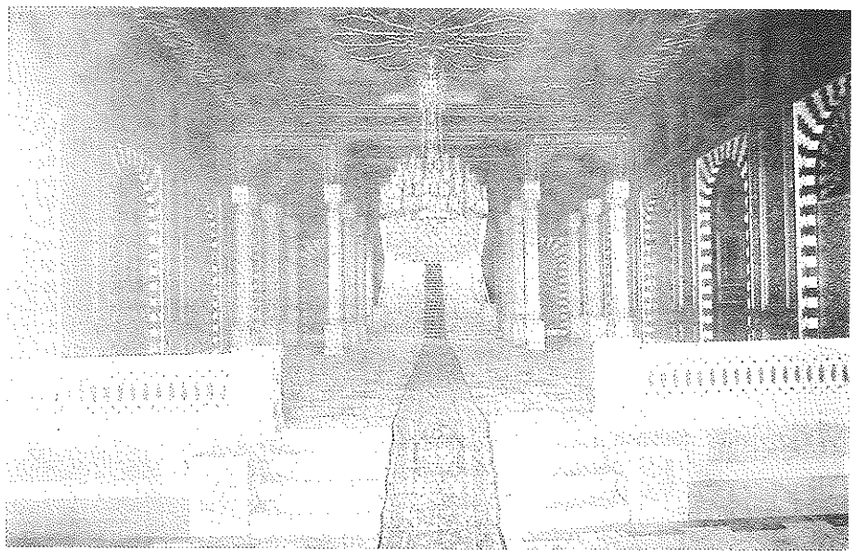

Resim 14: Yeni Çırağan'ın merdivenlerinde Gördes halıları.
(Resimli Kitap: c.3, s.16).

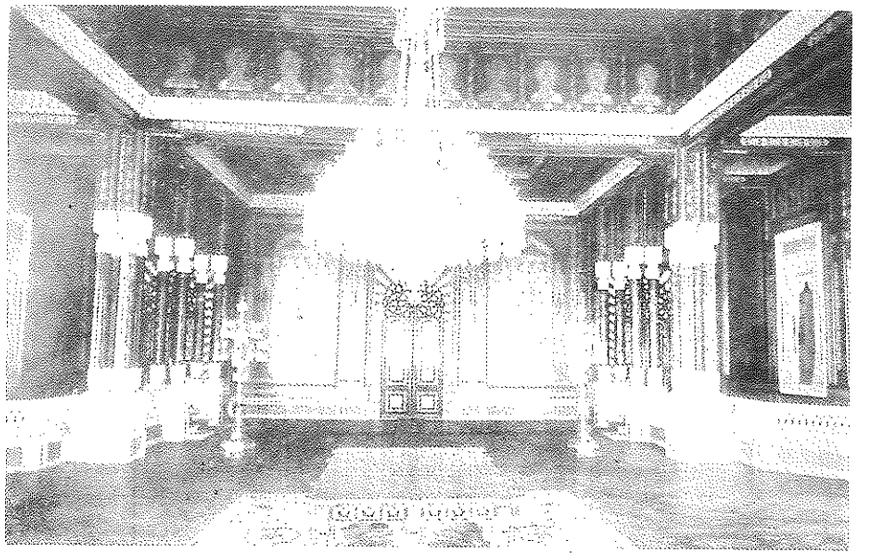

Resim 15: Yeni Çırağan'da Hünkâr Dairesi'nde bulunan avize .
(Resimli Kitap: c.3, s.16)

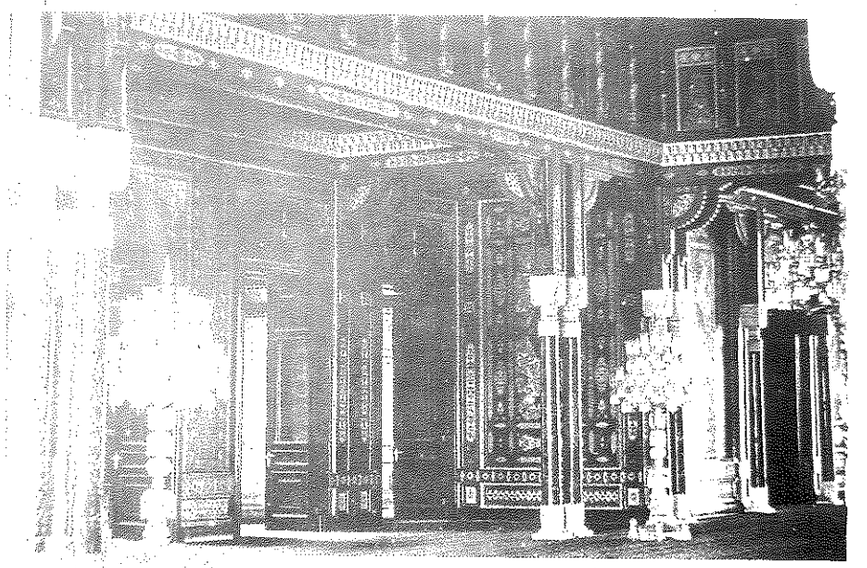

Resim 16: Yeni Çırağan'da bulunan şamdanlar.
(Resimli Kitap: c.3, s.16)

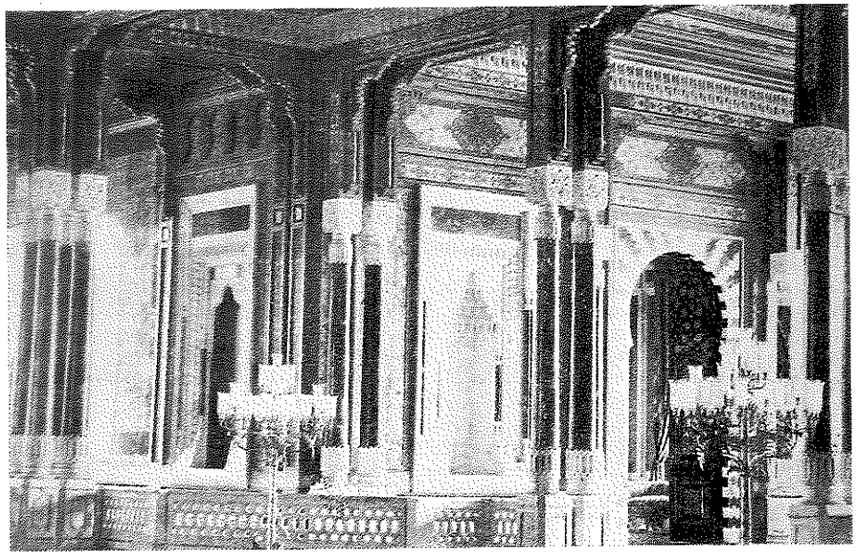

Resim 17: Yeni Çırağan'da bulunan şamdanlar.
(Resimli Kitap: c.3, s.16)

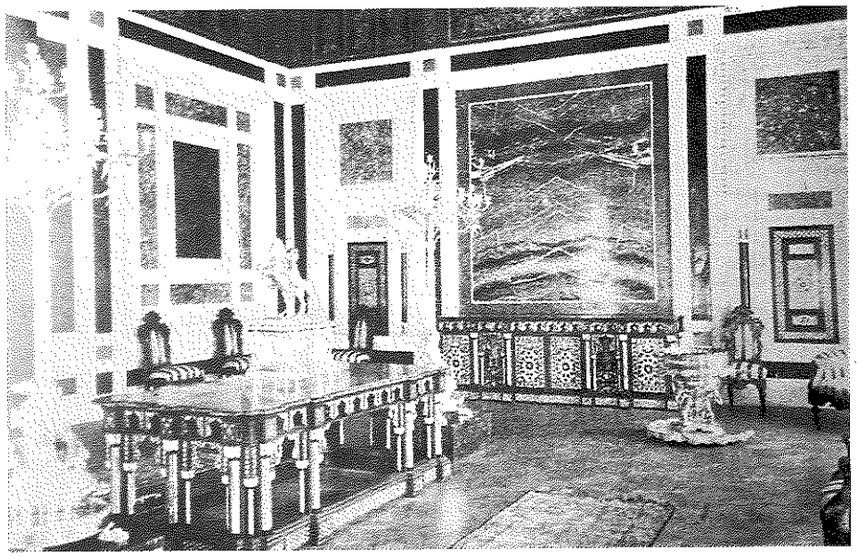

Resim 18: Yeni Çırağan'da kullanılan eşyalar.
(Resimli Kitap; c.3, s.16)

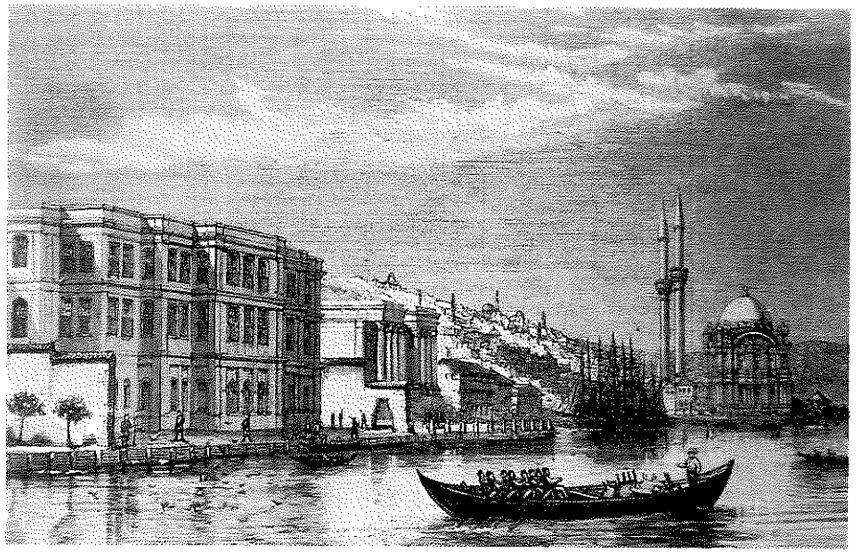

Resim 19: Sarayın Kuşhanesi olarak yapılıp daha sonra Karakol Binasına çevrilen yapının görünüşü

Resim 20: Bugün mevcut olmayan Karakol Binasının harap hali
(Çelik Gülersoy Çerağan Sarayları)

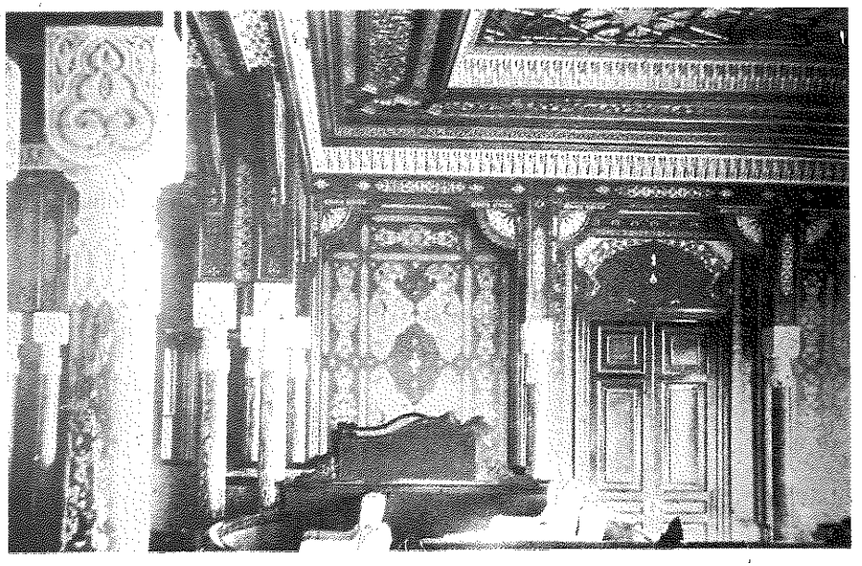

Resim 21: Çırağan'ın meclis binası olarak kullanıldığı dönemde İctima Salonunda padişaha ait loca.
(Resimli Kitap; c.3, s.16)

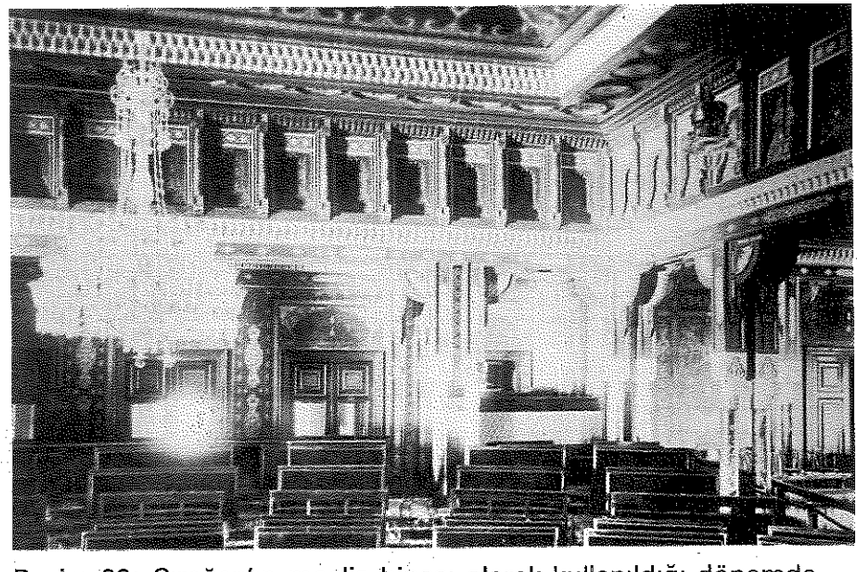

Resim 22: Çırağan'ın meclis binası olarak kullanıldığı dönemde Meclis-i Ayân İctima Salonu.
(Resimli Kitap; c.3, s.16)

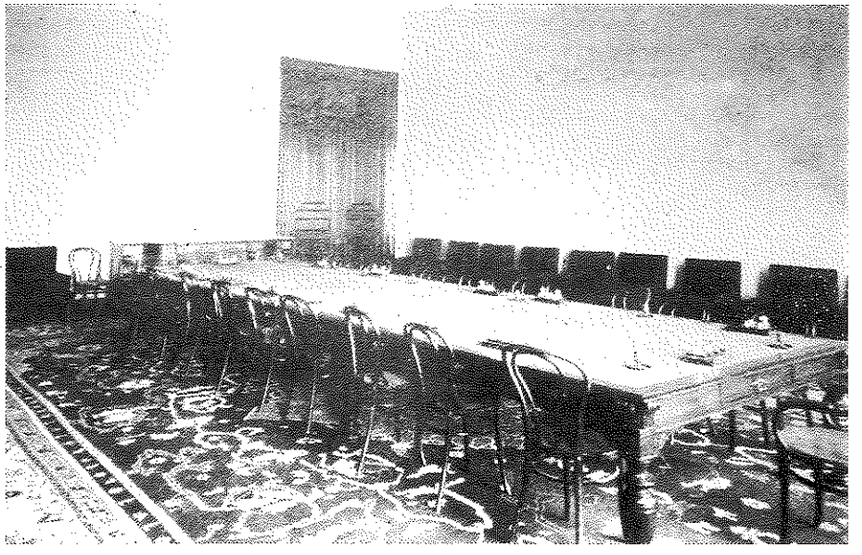

Resim 23: Encümenlere ayrılan odalardan biri.
(Resimli Kitap: c.3, s.16)

Resim 24: Meclis-i Meb'usan'ın açılışında "Maiyyet-i Padişahi Süvari Bölüğü"
(Resimli Kitap: c.3, s.16)

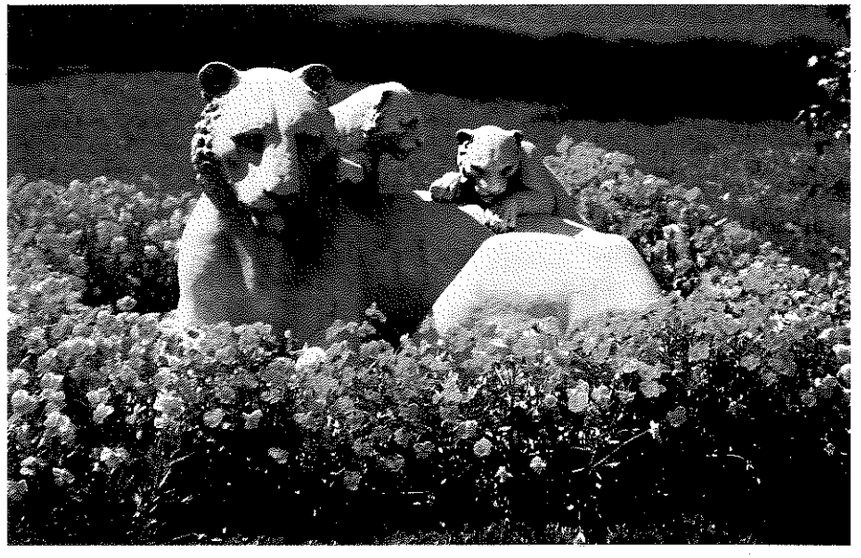

Resim 29: Çırağan yangınından sonra Dolmabahçe Sarayı'na götürülen arslan heykellerinden.

Resim 30: Çırağan yangınından sonra Dolmabahçe Sarayı'na götürülen arslan heykellerinden.

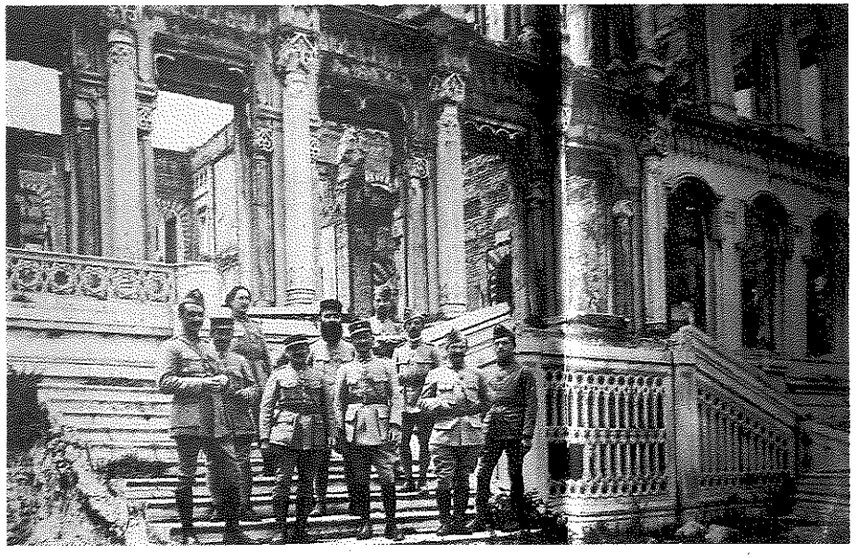

Resim 31: İstanbul'un işgali döneminde sarayın "Bizo Kışlası" olarak kullanımı (İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları)

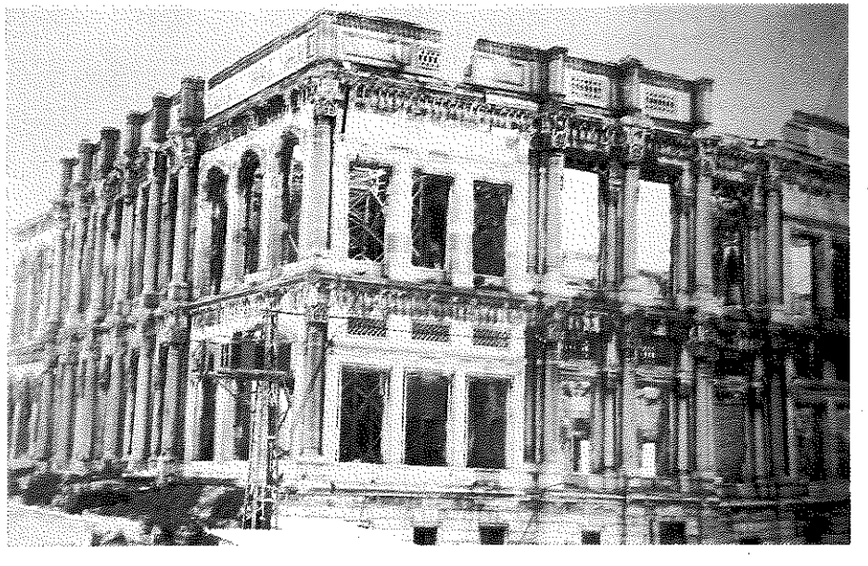

Resim 32: Sarayın otel olarak kullanımı için yapılan restorasyon çalışmalarından. (Çelik Gülersoy; Çerağan Sarayları)

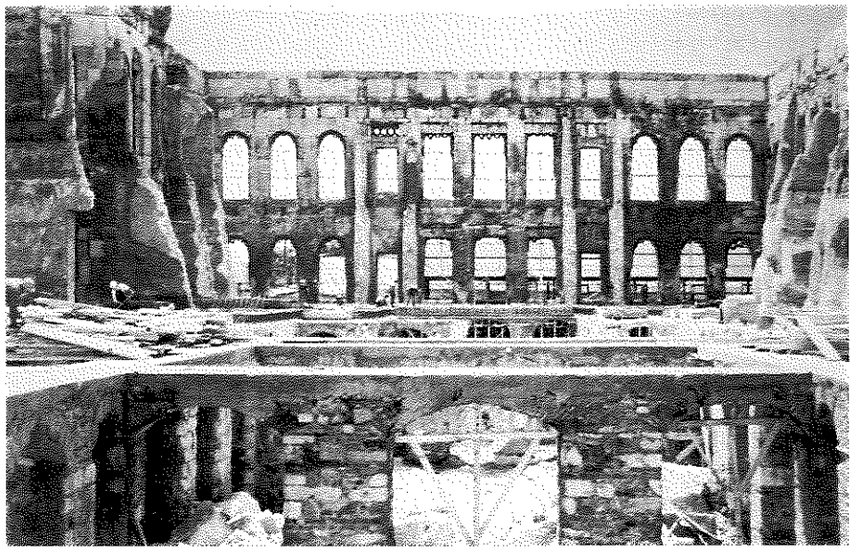

Resim 33: Sarayın otel olarak kullanımı için yapılan restorasyon çalışmalarından (Çelik Gülersoy; Çerağan Sarayları)

Resim 34: Sarayın restorasyon sonrası durumu.

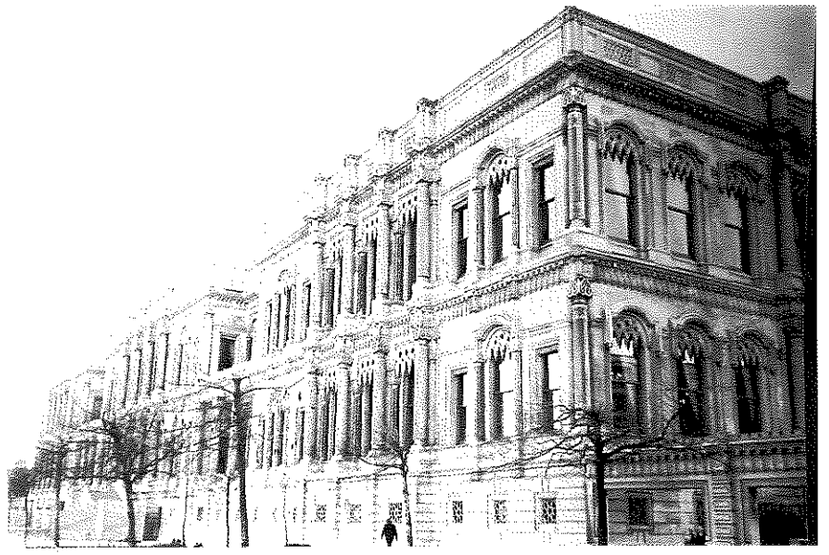

Resim 35: Sarayın restorasyon sonrası durumu

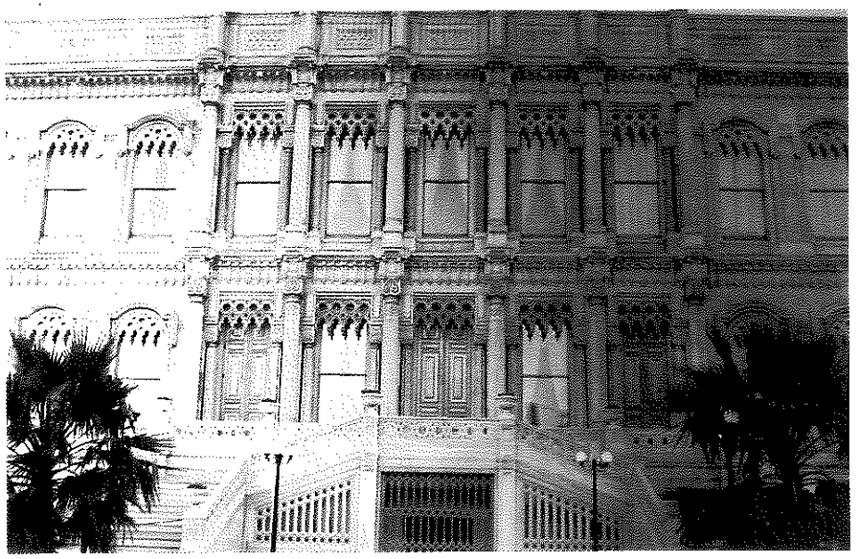

Resim 36: Sarayın restorasyon sonrası durumu

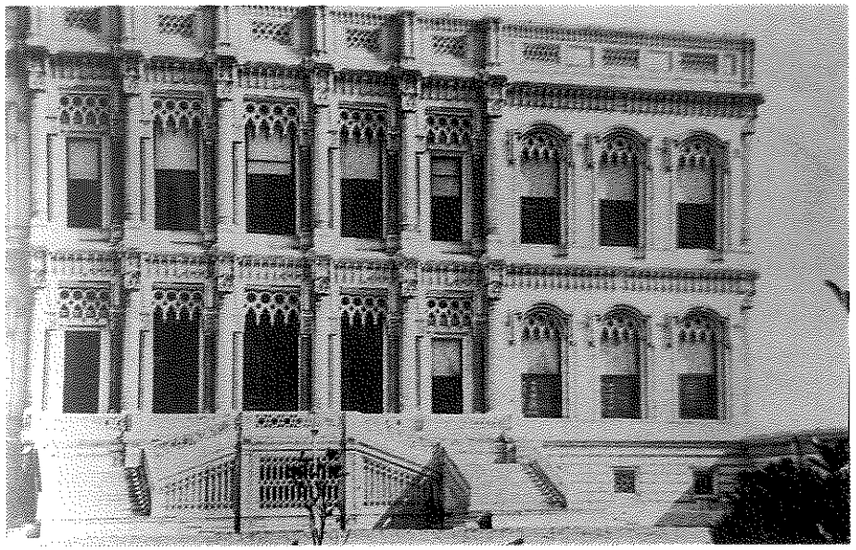

Resim 37: Sarayın yan cephesi (İ.Ü.K. No: 90853)

Resim 38: Sarayın denize bakan cephesi (İ.U.K. No: 90853)

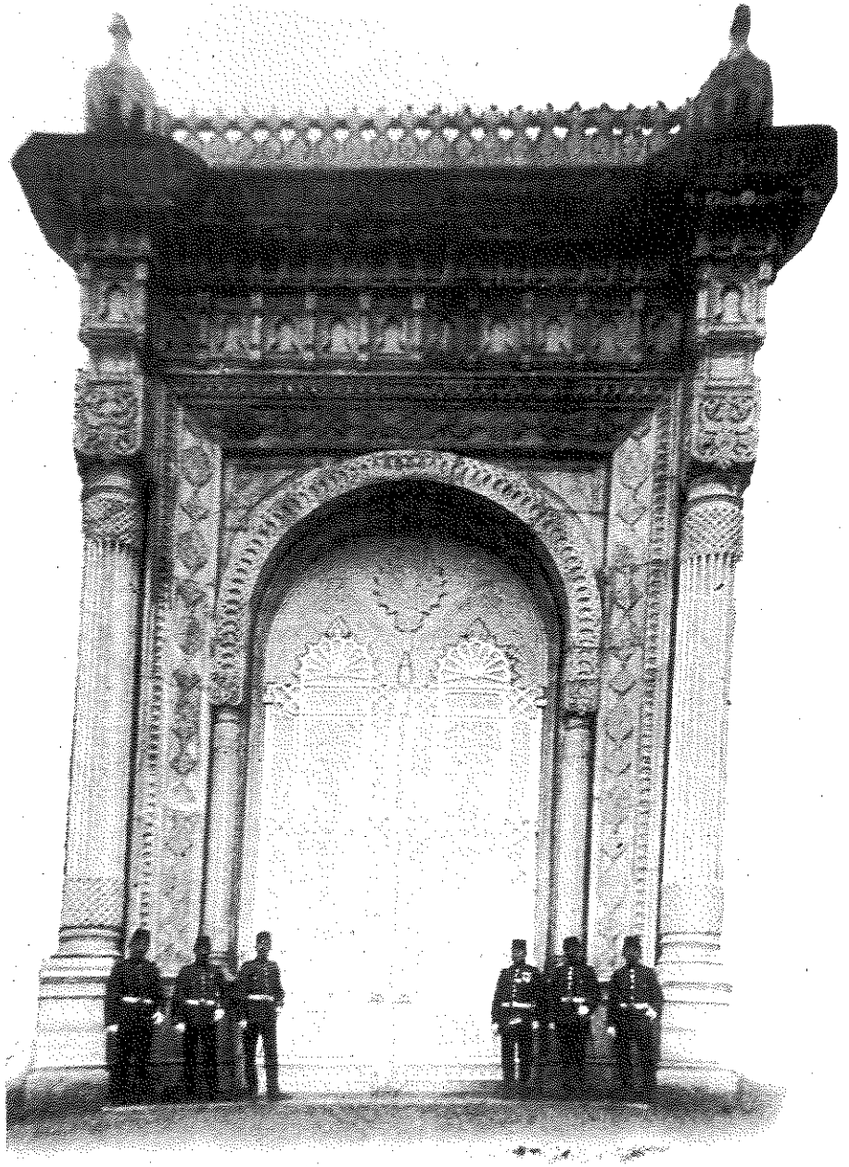

Resim 39: Sarayın kara tarafındaki saltanat kapılarından biri . (Resimli Kitap: c.3, s.16)

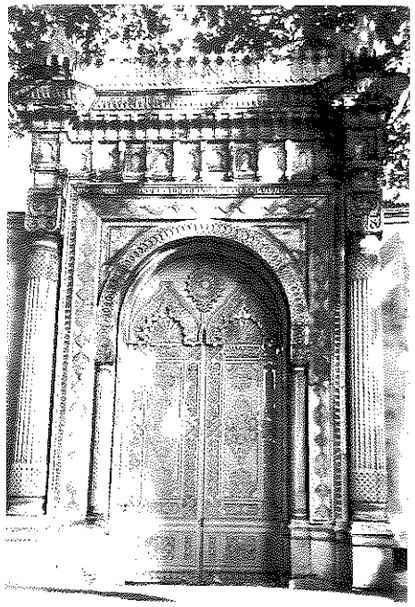

Resim 40: Resim 39'da bulunan kapının bugünkü durumu.

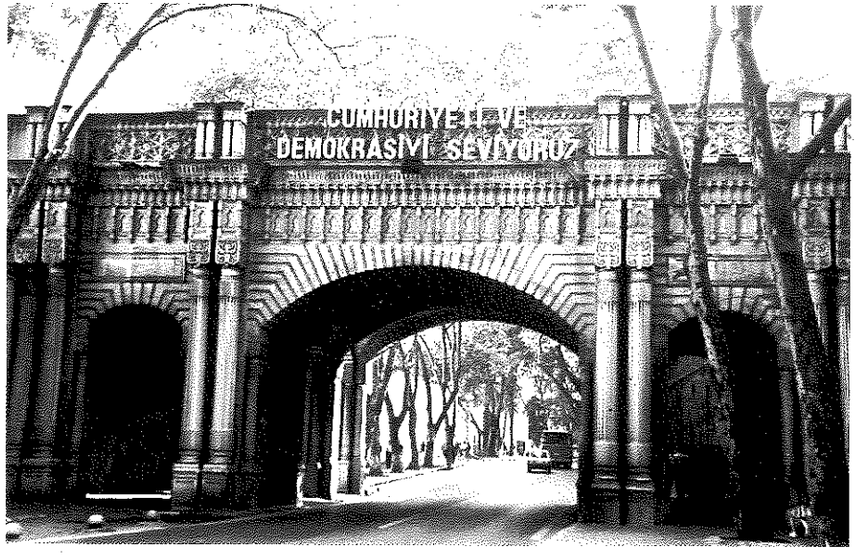

Resim 41: Çırağan Sarayı'nı arkadaki koruluğa bağlayan köprü

Planlar

Plan 1 : Antoine Perpignani'nin 1905 yılında yapılan tamirat için çizdiği Çırağan Sarayı Planı

Plan 2 : Valide, Yatak ve Mabeyn Dairelerinden Oluşan asıl saray kısmının detayı (Perpignani'nin Çizimi)

Plan 3 : Harem Dairesi detayı (Perpignani'nin Çizimi)

Plan 4 : Ağalar Dairesi detayı (Perpignani Çizimi)

Plan 5 : Çini Köşk'e ait çini pano

Plan 6 : Çini Köşk'e ait çini panonun renkli orijinal nüshası (1905 yılında yapılan tamiratta yıkılan Çini Köşk'ün duvarlarında bulunan panolardan birinin Perpignani tarafından yapılan renkli çizimi)